غریب القرآن
فی
لغات الفرقان

Dictionary of Selected words in the Quran
Mirza Abul Fazl
1925

۲۹۷٫۱۲۰۳
اب و
مسلمانت قرآنی
۱۸

مولفہ
میرزا ابوالفضل

TO HIS EXCELLENCY

NAWAB SIR AMIN JANG BAHADUR, K.C.S.I.,

PRIME-MINISTER TO HIS EXALTED HIGHNESS THE NIZAM

OF HYDERABAD (DECCAN),

THIS BOOK

IS RESPECTFULLY DEDICATED

BY THE COMPILER.

دیباچہ

سہل بن سعد سے روایت ہے کہ جب آیت کلوا واشربوا حتی یتبین لکم الخیط الابیض من الخیط الاسود نازل ہوئی تو لوگ روزہ رکھنے کا ارادہ کرتے وقت رات کو اپنے پاؤں میں سفید اور سیاہ دو ڈورے لپیٹ لیتے اور کھاتے پیتے رہتے تاوقتیکہ ان دونوں میں تمیز ہونے لگتی - (بخاری و مسلم) - ایک اور روایت میں ہے کہ عدی بن حاتم نے دو رسے اونٹ باندھنے کے ایک سفید اور ایک سیاہ اپنے تکیہ کے نیچے رکھے اور جب رات کا کچھ حصہ باقی رہ گیا تو ان کو دیکھنے لگے مگر کچھ تمیز نہ کرسکے - جب صبح ہوئی تو رسول صلعم کی خدمت میں حاضر ہوکر عرض کیا کہ میں نے اپنے تکیہ کے نیچے خیط ابیض اور خیط اسود رکھے تھے مگر کچھ تمیز نہ کرسکا - آپ نے فرمایا ان وسادتک لعریض ان کان الخیط الابیض والخیط الاسود تحت وسادتک یعنی بے شک اگر تمہارے تکیہ کے نیچے خیط ابیض اور خیط اسود آگئے تو تمہارا تکیہ ضرور بڑا لمبا ہوگا - (بخاری - مسلم - ابوداؤد - ترمذی - نسائی -) ایک نے عرض کیا یا رسول اللہ خیط ابیض اور خیط اسود کیا ہیں ؟ کیا وہ دو ڈورے ہیں ؟ آپ نے فرمایا انک لعریض القفا ان ابصرت الخیطین یعنی تمہاری گردن ضرور بڑی لمبی ہے کہ تم نے دونوں (ابیض اور اسود)

خیط دیکھہ لئے - اس کے بعد آپ نے فرمایا لابل هماسواد اللیل وبیاض النهار نہیں بلکہ اس سے رات کی سیاهی اور دن کی سفیدی مراد هے -

اس زمانہ میں بھی بہت سے ایسے دیندار مؤمنین هیں کہ قرآن مجید کی اس آیت کے وهی سیاہ اور سفید ڈوروں نہ معنی لیتے هیں - اسی طرح قرآن مجید میں هزاروں اور الفاظ بھی هیں کہ ان کے معنی عام فہم نہیں بلکہ لوگون نے ان کے معنی غلط سمجھہ رکھے هیں - ایسے هی الفاظ کے معنوں کے لئے امام راغب اصفہانی و دیگر علمائے کرام نے عربی میں بڑی بڑی کتابیں لکھی هیں اور زبان اردو میں یہہ پہلی کتاب غریب القرآن هدیہ ناظرین هے -

ریفارم سوسائٹی - الہ آباد - شعبان سنة ۱۳۴۲ هجری

خادم العلماء
ابوالفضل

غریب القرآن
في
لغات الفرقان

اا ب

اوب (۱) جواب دینا ـ هم آواز هونا ـ گونجنا ـ
یاجبال اوبی معه [س ۳۴ آیة ۱۰
(۲) رجوع کرنا ـ حکم ماننا ـ
انا وجدناه صابرا نعم العبد انه اواب
[س ۳۸ : ۴۴

اا م

ایم (جمع ایامیٰ) مرد جس کي بیوي نه هو یا عورت جس کا مرد نه هو ـ مجرد ـ بیوه یا مطلقه ـ
فانکحوا الایامیٰ منکم والصالحین من
عبادکم وامائکم [س ۲۴ : ۳۲

ا ب

ابا (۱) باپ ـ
(۲) چچا ـ
واذ قال ابراهیم لابیه آزر [س ۶ : ۷۵
آباء (جمع)
(۱) باپ چچا دادے ـ

اذ حضر یعقوب الموت اذ قال لبنیہ ما
تعبدون من بعدي قالوا نعبد الٰهک
واله اباءک ابراهیم واسمعیل و...
الها واحدا [س ۲ : ۱۳۳
(۲) باپ دادے -
الله ربکم ورب اباءکم الاولین [س ۳۷ : ۱۲۶
قالوا حسبنا ما وجدنا علیه اباءنا
[س ۵ : ۱۰۴

اَبد

ابداً (۱) کبھي - هرگز -
ولن یتمنوه ابداً [س ۲ : ۹۵
(۲) زمانه دراز تک - احقاباً (س ۷۸ : ۲۳)
خالدین فیها ابداً [س ۴ : ۵۷ و ۱۶۹

اَبل

ابل (۱) بادل - [س ۸۸ : ۱۷
(۲) اونٹ - [س ۶ : ۱۴۵
ابابیل جوق جوق - تابڑ توڑ -
وارسل علیهم طیرا ابابیل [س ۱۰۵ : ۳

اَثر

اثر (۱) نقش قدم -

انهم الفوا آباءهم ضالین فهم علی اثارهم یهرعون [س ۳۷ : ۶۹ و ۷۰

(۲) آثار – نشانیاں –

فانظر الی اثار رحمت الله کیف یحی الارض بعد موتها [س ۳۰ : ۵۰

(۳) پیچھے -

فارتدا علی اثارهما قصصا [س ۱۸ : ۶۴

(۴) اثر - برکت -

تریهم رکعا سجدا یبتغون فضلا من الله و رضوانا - سیماهم فی وجوههم من اثر السجود [س ۴۸ : ۲۹

(۵) خرابی کے آثار - بربادی کی نشانیاں –

فلعلک باخع نفسک علی آثارهم ان لم یومنوا بهذا الحدیث اسفا [س ۱۸ : ۶

انا نحن نحی الموتی و نکتب ما قدموا و اثارهم [س ۳۶ : ۱۲

اثر الرسول سنت رسول -

فقبضت قبضة من اثر الرسول [س ۲۰ : ۹۶

اجر (۱) اجرت – مزدوری -

ان الله لا یضیع اجر المحسنین [س ۹ : ۱۲۰

(۲) ثواب –

ولاجر الاخرة اکبر لو کانوا یعملون [س ۱۶ : ۴۱
(۳) عورتوں کا مہر -
واتوھن اجورھن [س ۴ : ۲۵

اَجل

اجل وقت مقررہ - محدود زمانہ - مدت -

ھوالذی خلقکم من طین ثم قضی اجلا و
اجل مسمی عندہ [س ۶ : ۲
ولکل امة اجل [س ۷ : ۳۴ و س ۱۰ : ۴۹
ما تسبق من امة اجلها و ما یستاخرون
ثم ارسلنا رسلنا تترا [س ۲۳ : ۴۳ ، ۴۴
لکل اجل کتاب [س ۱۳ : ۳۸

اَخ

اَخا } (۱) بھائی - ایک باپ کی اولاد -
اَخو }

ثم ارسلنا موسی واخاہ ھارون [س ۲۳ : ۴۵
(۲) قبیلے کا مرد - قوم کا مرد -
ولقد ارسلنا الی ثمود اخاھم صالحا
[س ۲۷ : ۴۵
(۳) دوست - ہم مشرب - ہم مذہب -
انما المومنون اخوة [س ۴۹ : ۱۰

ان المبذرین کانوا اخوان الشیاطین
[س ۱۷ : ۲۷

ونزعنا مافی صدورهم من غل اخوانا علی
سرر متقابلین [س ۱۵ : ۴۷

أخت (۱) بہن -

ان امرؤا هلک لیس له ولد وله اخت فلها
نصف ما ترک [س ۴ : ۱۷۶

(۲) قبیلے کی عورت - قوم کی عورت -

قالوا یا مریم . . . یا اخت هارون
[س ۱۹ : ۲۷ و ۲۸

(۳) دوست - هم مشرب - هم مذهب -

کلما دخلت امة لعنت اختها [س ۷ : ۳۸

(۴) مثل - طرز -

وما نریهم من اية الا هی اکبر من اختها
[س ۴۳ : ۴۸

آخذ

اخذ گرفتار کرنا -

فاذا انسلخ الاشهر الحرم فاقتلوا المشرکین
حیث وجدتموهم وخذوهم [س ۹ : ۵
قوله وخذوهم ای بالاسر والاخیذ الاسیر (رازی)
وخذوهم ای اسروهم (ملا احمد)

اخذ فی کذا   کسی کام میں مصروف ہونا ۔

لولا کتاب من اللہ سبق لمسکم فیما اخذتم
عذاب عظیم   [س ۸ : ۶۸

اخر

اخر (۱) بعد ۔ آئندہ ۔

فمن شہد منکم الشہر فلیصمہ و من کان
مریضا او علی سفر فعدۃ من ایام اخر
[س ۲ : ۱۸۵

قل متاع الدنیا قلیل و الاخرۃ خیر لمن
اتقی   [س ۴ : ۷۷

یاقوم اعبدوا اللہ وارجوا الیوم الاخر ولا
تعثوا فی الارض مفسدین   [س ۲۹ : ۳۶

(۲) انجام ۔

ثم انتم ھؤلاء تقتلون انفسکم وتخرجون
فریقا منکم من دیارھم تظاھرون علیھم
بالاثم والعدوان... اولئک الذین اشتروا
الحیوۃ الدنیا بالاخرۃ   [س ۲ : ۸۵ و ۸۶

(۳) باقی ۔

ھو الذی انزل علیک الکتاب منہ ایات
محکمات ھن ام الکتاب واخر متشابھات
[س ۳ : ۷

ینبؤا الانسان یومئذ بما قدم واخر
[س ۷۵ : ۱۳

(۴) دوسرے - اور -

ءانكم لتشهدون ان مع الله الهة اخرى
[س ۶ : ۱۹

ولا تزر وازرة وزر اخرى [س ۱۷ : ۱۵

(۵) پیچھے -

اذ تصعدون ولا تلون على احد والرسول
يدعوكم في اخريكم [س ۳ : ۱۵۲

(۶) ختم -

واخر دعويهم ان الحمد لله رب العالمين
[س ۱۰ : ۱۰

هو الاول والاخر والظاهر والباطن [س ۵۷ : ۳

آدم

آدم انسان - بشر -

ولقد خلقناكم ثم صورناكم ثم قلنا للملئكة
اسجدوا لآدم [س ۷ : ۱۱

واذ قال ربك للملئكة انى خالق بشرا من
صلصال من حما مسنون فاذا سويته
ونفخت فيه من روحي فقعوا له ساجدين
[س ۱۵ : ۲۸ و ۲۹ و س ۳۸ : ۷۱ و ۷۲

أدي

اداء امانت واپس کرنا -

فان امن بعضكم بعضا فليؤد الذي اؤتمن

امانته فلیتق اللہ ربه [س ۲ : ۲۸۳

ان اللہ یامرکم ان تودوا الامانات الی اهلها
[س ۴ : ۵۸

ومن اهل الکتاب من ان تامنه بقنطار
یوده الیک و منهم من ان تامنه بدینار
لایوده الیک الا مادمت علیه قائما
[س ۳ : ۷۴

اذن

اذن (۱) علم - مشیئت -

فانه نزله علی قلبک باذن اللہ [س ۲ : ۹۷
= فاعلموا انما انزل بعلم اللہ (س ۱۱ : ۱۴)

وما اصابکم یوم التقی الجمعان فباذن اللہ
ولیعلم المومنین ولیعلم الذین نافقوا
[س ۳ . ۱۶۵ , ۱۶۶

وما ارسلنا من رسول الا لیطاع باذن اللہ
[س ۴ : ۶۴

(۲) اجازت -

فانکحوهن باذن اهلهن [س ۴ : ۲۵

(۳) حکم -

ومن الجن من یعمل بین یدیه باذن ربه
[س ۳۴ : ۱۲

یاایها النبی انا ارسلناک شاهدا و مبشرا

و نذیرا وداعیا الي الله باذنه وسراجا
منیرا [س ۳۳ : ۴۵ و ۴۶

أرض

ارض (۱) زمین -

قل لوكان فی الارض ملئكة یمشون مطمئنین
لنزلنا علیهم من السماء ملك الرسولا
[س ۱۷ : ۹۵

والله انبتكم من الارض نباتا [س ۷۱ : ۱۷
وایة لهم الارض المیتة احییناها واخرجنا
منها حبا فمنه یاكلون [س ۳۶ ۳۳

(۲) ملک -

واورثنا القوم الذین كانوا یستضعفون
مشارق الارض ومغاربها التي باركنا فیها
[س ۷ ۰ ۱۳۷

وما تدری نفس باي ارض تموت
[س ۳۱ : ۳۴

الم یروا انا ناتي الارض ننقصها من اطرافها
[س ۱۳ : ۴۱

ان الارض یرثها عبادی الصالحون
[س ۲۱ : ۱۰۵

(۳) دنیا -

وما انتم بمعجزین فی الارض ولافی السماء
ومالکم من دون اللہ من ولی ولا نصیر
[س۲۹ : ۲۲

ارم

اِرَم اس شہر کا نام جس میں قوم عاد رہتی تھی -
الم تر کیف فعل ربک بعاد ارم ذات العماد
التی لم یخلق مثلہا فی البلاد
[س ۸۹ : ۶ - ۸

آزر

آزر حضرت ابراھیم کے چچا کا نام - [س ۶ . ۷۵

آزف

آزفہ آنے والا - (وقت) جو ضرور آکر رہے گا -
آزفۃ الآزفہ [س ۵۳ : ۵۷

اسرائیل

اِسرائیل حضرت یعقوب کا دوسرا نام -
بنی اسرائیل آل یعقوب - یہود -

آل

آل (۱) اولاد -
فھب لی من لدنک ولیا یرثنی ویرث من
آل یعقوب [س ۱۹ : ۵ و ۶
(۲) قوم - پیرو -

واذنجینٰکم من ال فرعون [س ۲ : ۴۹
وبقیۃ مما ترک ال موسی وال ہارون
[س ۲ : ۲۴۸

آلا

آلاء (۱) قدرت -

وقوم نوح من قبل انہم کانوا ہم اظلم واطغی
والمؤتفکۃ اھوی فغشیھا ما غشی فبای الاء
ربک تتمارٰی [س ۵۳ : ۵۲ - ۵۵

(۲) نعمتیں -

فاذکروا الاء اللہ لعلکم تفلحون [س ۷ ۶۹

الر

الر حروف تہجی -

الر - تلک ایات الکتاب الحکیم
[س ۱۰ : ۱ و س ۱۱ : ۱ و س ۱۲ : ۱
و س ۱۴ : ۱ و س ۱۵ : ۱

الف

الوف (جمع) واحد { (۱) الف = ہزار
(۲) الف = جماعت

الم تر الی الذین ... خرجوا من دیارھم و ھم
الوف حذر الموت [س ۲ : ۲۴۳

المؤلفۃ قلوبھم جن کے دل متحد کئے گئے -

جو ایمان کے اتحاد میں داخل ہوئے ۔ نومسلم

انما الصدقات للفقراء . . . والمؤلفة قلوبهم . . . [س ۹ : ۶۰

الم

الم حروف تہجی

الم ۔ ذالک الکتاب لاریب [س ۲ : ۱ و ۲

الم ۔ تلک 'یات الکتاب الحکیم [س ۳۱ : ۱ و ۲

الم ۔ تنزیل الکتاب لاریب فیه من رب العالمین [س ۳۲ : ۱ و ۲

المر

المر حروف تہجی ۔

المر ۔ تلک ایات الکتاب [س ۱۳ : ۱

المص

المص حروف تہجی ۔

المص ۔ کتاب انزل الیک [س ۷ : ۱

اُم

اُم (۱) ماں ۔ والدہ ۔

حملته امه وهنا علی وهن [س ۳۱ : ۱۴

(۲) اصل ۔

هوالذی انزل علیک الکتاب منه ایات محکمات هن ام الکتاب واخر متشابهات
[س ۳ : ۶

لکل اجل کتاب ۔ یمحوا اللہ مایشاء و یثبت وعنده ام الکتاب [س ۱۳ : ۳۸ و ۳۹

(۳) ٹھکانا ۔

واما من خفت موازینه فامه هاویه
[س ۱۰۱ : ۸ و ۹

امام (۱) سڑک ۔ راہ ۔

وانهما لبامام مبین [س ۱۵ : ۷۹

(۲) کتاب ہدایت ۔

ومن قبله کتاب موسی اماما ورحمة
[س ۱۱ : ۱۷

(۳) ہادی ۔ رہنما ۔

قال انی جاعلک للناس اماما [س ۲ : ۱۲۴

(۴) کتاب اعمال ۔ اعمالنامہ ۔

وکل شئی احصیناه فی امام مبین
[س ۳۶ : ۱۲

یوم تدعوا کل اناس بامامهم
[س ۱۷ : ۷۱

(۵) آگے ۔ سامنے ۔

بل یرید الانسان لیفجر امامه [س ۷۵ : ۵

أمة (۱) لوگ ۔ اشخاص ۔

ولتکن منکم امة یدعون الی الخیر و
یامرون بالمعروف وینھون عن المنکر
[س ۳ ۱۰۳

من اھل الکتاب امة قائمة [س ۳ . ۱۱۲

(۲) ایک ملک کے لوگ - قوم
کلما جاء امة رسولھا کذبوہ [س ۲۳ : ۴۴
ولقد بعثنا فی کل امة رسولا ان اعبدوا اللہ و
اجتنبوا الطاغوت [س ۱۶ : ۳۶
وان من امة الا خلا فیھا نذیر [س ۳۵ : ۲۴
لکل امة جعلنا منسکا ھم ناسکوہ فلا
ینازعنک فی الامر [س ۲۲ : ۶۷
ولکل امة رسول [س ۱۰ : ۴۷

(۳) ایک مذھب کے لوگ - ایک نبی کے پیرو -
کان الناس امة واحدة [س ۲ : ۲۱۳
لکل امة اجل [س ۱۰ . ۴۹
ما تسبق من امة اجلھا [س ۱۵ : ۵

(۴) گروہ - جماعت -
کلما دخلت امة لعنت اختھا [س ۷ : ۳۸
واذ قالت امة منھم [س ۷ ۱۶۴

(۵) امام - ھادی

ان ابراهيم كان امة قانتا لله حنيفا
[س ۱۶ : ۱۲۰

(۶) راه - طريقه -

انا وجدنا اباءنا على امة [س ۴۳ : ۲۳

(۷) مدت -

لئن اخرنا عنهم العذاب الى امة [س ۱۱ : ۷

أمي وہ لوگ جو اهل كتاب نهیں هیں -

وقل للذين اوتوا الكتاب والامیین ءاسلمتم
[س ۳ : ۱۹

هو الذي بعث في الاميين رسولا [س ۶۲ : ۲

فامنوا بالله و رسوله النبی الامي الذي
يومن بالله وكلماته [س ۷ : ۱۵۸

أمر

آمر (۱) مشن -

حتی جاء الحق وظهر امر الله [س ۹ : ۴۸

اتی امر الله فلا تستعجلوه [س ۱۶ : ۱

(۲) کام - اعمال - امر -

فذاقت وبال امرها وكان عاقبة امرها خسرا
[س ۶۵ : ۹

فاتبعوا امر فرعون - وما امر فرعون برشيد
[س ۱۱ : ۴۷

وما امر الساعة الا کلمح البصر [س ۱۶ : ۷۷

(۳) حکم -

ذالک امر اللہ انزلہ الیکم [س ۶۵ : ۵

انہ قد جاء امر ربک و انھم اٰتیھم عذاب غیر مردود [س ۱۱ : ۷۶

(۴) عذاب -

فاذا جاء امر اللہ قضی بالحق وخسر ھنالک المبطلون [س ۴۰ : ۷۸

وغرتکم الامانی حتی جاء امر اللہ [س ۵۷ : ۱۴

ولما جاء امرنا نجینا شعیبا والذین اٰمنوا معہ برحمۃ منا [س ۱۱ : ۹۴

(۵) مشورہ -

قال للملاء حولہ ان ھذا لساحر علیم یرید ان یخرجکم من ارضکم بسحرہ - فما ذا تامرون [س ۲۶ : ۳۴ و ۳۵

(۶) سکھانا - تحریک کرنا -

قالوا یا شعیب اصلوتک تامرک ان نترک ما یعبد اباءنا او ان نفعل فی اموالنا ما نشاء [س ۱۱ : ۷۷

اولی الامر علماء - مدبرین -

یا ایھا الذین اٰمنوا اطیعوا اللہ واطیعوا الرسول واولی الامر منکم [س ۴ : ۵۹

. . . ولو ردوہ الی الرسول والی اولی الامر
منھم لعلمہ الذین یستنبطونہ منھم
[س ۴ : ۸۳

اَمس

اَمس کل ۔ گذشتہ زمانہ ۔

واصبح الذین تمنوا مکانہ بالامس یقولون
ویکان اللہ یبسط الرزق لمن یشاء و من
عبادہ ویقدر [س ۲۸ : ۸۲

اَمن

اَمن (۱) بات ماننا ۔
(۲) اعتبار کرنا ۔

فان امن بعضکم بعضا فلیؤد الذی اؤتمن
امانتہ ولیتق اللہ ربہ [س ۲ : ۲۸۳

(۳) یقینی طور پر جاننا ۔ عین الیقین جاننا ۔
(س ۱۰۲ : ۳ ۔ ۷)

قالت الاعراب امنا ۔ قل لم تومنوا ولکن
قولوا اسلمنا و لما یدخل الایمان فی
قلوبکم [س ۴۹ : ۱۴

اَن

ان (۱) تاکہ ۔

والقی فی الارض رواسی ان تمید بکم
س ۱۶ : ۱۵

(۲) یہہ کہہ کر کہ ـ

ولقد بعثنا فی کل امۃ رسولا ان اعبدوا اللہ و اجتنبوا الطاغوت [س ۱۶ : ۳۶

(۳) ایسا نہ ہو کہ ـ (لئلا)

یبین اللہ لکم ان تضلوا [س ۴ : ۱۷۷

إن

(۱) اگر (شرطیہ) ـ

قل للذین کفروا ان ینتھوا یغفر ما قد سلف [س ۸ : ۳۸

(۲) نافیہ ـ

وقالوا ان ھذا الا سحر مبین [س ۳۷ : ۱۵

ان کل ذالک لما متاع الحیوۃ الدنیا [س ۳۵ : ۴۳

وان کانت لکبیرۃ الا علی الذین ھدی اللہ [س ۲ : ۱۴۳

ان عندکم من سلطان بھذا [س ۱۰ : ۶۸

(۳) تاکید اور تحقیق ـ (إن ثقلیہ سے تخفیف کرکے إن کرلیا گیا ـ)

فذکر ان نفعت الذکری [س ۸۷ : ۹

= و ذکر فان الذکری تنفع المومنین (س ۵۱ : ۵۵)

(۴) زاید ـ

ولقد مکنٰھم فیما ان مکنٰکم فیہ
[س ۴۶ : ۲۶

اُنثیٰ

(۱) عورت -
وما خلق الذکر والانثی [س ۹۲ : ۳
(۲) بے جان چیز -
ان یدعون من دونہ الا اناثا [س ۴ : ۱۱۷
(۳) قبیلے کا بت - (رازی) [س ۴ : ۱۱۷

اَنس

اِنس - اَنس الحی المقیمون ، وہ لوگ جو مل کر شہروں اور قصبوں میں رہتے ہیں -
(صحاح جوھری)
الانس والجن = الناس (س ۱۷ : ۸۸ و ۸۹
وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون
[س ۵۱ : ۵۶

اَنّیٰ

(۱) کیونکر کیف -
وجای یومئذ بجھنم یومئذ یتذکر الانسان
وانی لہ الذکری [س ۸۹ : ۲۳
(۲) کب - متیٰ (بحرا محیط)

یازکریا انا نبشرک بغلام اسمہ یحیی . . .
قال رب انی یکون لی غلام [س ۱۹ : ۷ و ۸
(۳) اگر (شرطیہ) (ابوحیان)
نساءکم حرث لکم فاتوا حرثکم انی شئتم
[س ۲ . ۲۲۳

آھل

(۱) اهل وعیال -
وینقلب الی اهلہ مسرورا [س ۸۴ : ۹
(۲) بیوی -
قالت ما جزاء من اراد باهلک سوء الا ان
یسجن او عذاب الیم [س ۱۲ . ۲۵
(۳) قرابت دار -
وشهد شاهد من اهلها ان کان قمیصہ قد
من قبل فصدقت وهو من الکذبین . . .
[س ۱۲ . ۲۶
(۴) پیروی کرنے والا -
فانجینٰہ واهلہ [س ۷ : ۸۳
واجعل لی وزیرا من اهلی [س ۲۰ ۲۹
(۵) حقدار - مالک -
ان اللہ یامرکم ان تودوا الامانات الی اهلها
[س ۴ : ۵۸

(۲) رہنے والے - باشندے -

افامن اهل القرى ان یاتیهم باسنا بیاتا وهم نائمون [س ۷ : ۹۷

اهل البیت گھر کے لوگ - بیوی -

هل ادلکم علی اهل بیت یکفلونه لکم وهم له ناصحون [س ۲۸ : ۱۲

قالوا اتعجبین من امر الله رحمت الله و برکته علیکم اهل البیت [س ۱۱ : ۷۳

یانساء النبی لستن کاحد من النساء . . .
انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت ویطهرکم تطهیرا [س ۳۳ : ۳۲ و ۳۳

اهل الکتاب کتاب (وحی) کے ماننے والے -

من اهل الکتاب امة قائمة ... [س ۳ : ۱۱۲

آیة

آیة (جمع ایات) -

(۱) نشانی - ثبوت -

و ایة لهم الارض المیتة - احییناها و اخرجنا منها حبا فمنه یاکلون [س ۳۶ : ۳۳

(۲) مینارہ - نشان -

اتبنون بکل ریع ایة تعبثون [س ۲۶ : ۱۲۸

(۳) معجزہ -

ولقد ضربنا للناس في هذا القرآن من كل
مثل ولئن جئتهم بآية ليقولن الذين كفروا
ان انتم الا مبطلون [س ۳۰ ۵۸

(۴) حکم -

والذين كفروا وكذبوا بآياتنا اولئك
اصحاب النار [س ۲ . ۳۹

ما ننسخ من آية او ننسها نات بخير منها
او مثلها [س ۲ ۱۰۶

بتر

ابتر ابتر - ذلیل -

ان شانئك هو الابتر [س ۱۰۸ : ۳

بحر

بحر (۱) سمندر دریا نالہ تالاب وغیرہ (راغب)

احل لكم صيد البحر وطعامه متاعا لكم و
للسيارة [س ۵ ۹۶

(۲) زمین - شہر - ملک - اقلیم (نہایہ)

ولو ان ما في الارض من شجرة اقلام والبحر
يمده من بعده سبعة ابحر ما نفدت كلمات
الله [س ۳۱ : ۲۷ و س ۱۸ : ۱۰۹

بحار (جمع) واحد { (۱) بحر = دریا -
(۲) بحرہ زمین - شہر - ملک

واذا البحار سجرت واذا النفوس زوجت...
[س ۸۱ : ٦ و ۷

برج

بروج (واحد برج) منازل قمریا منازل ستارات ۔
تبارک الذی جعل فی السماء بروجا وجعل
فیها سراجا و قمرا منیرا [س ۲۵ : ٦۲
ولقد جعلنا فی السماء بروجا و زیناها
للناظرین [س ۱۵ ۱٦

بصر

بصر (۱) دیکھنا ۔
(۲) دل کی آنکھ سے دیکھنا ۔ سمجھنا ۔ جاننا ۔
قد جاء کم بصائر من ربکم ۔ فمن ابصر
فلنفسه [س ٦ : ۱۰۵
فلما ان جاء البشیر القاه علی وجهه فارتد
بصیرا قال الم اقل لکم انی اعلم من الله مالا
تعلمون [س ۱۲ . ۹٦
والله بصیر بما یعملون [س ۲ . ۹٦
(۳) خیال کرنا ۔
قال فما خطبک یاسامری قال بصرت بمالم
یبصروا به [س ۲۰ : ۹۵ و ۹٦

بعث

بعث (۱) اُٹھانا ۔ پیدا کرنا ۔

هو الذی بعث فی الامیین رسولا منهم
[س ۶۲ : ۲

(۲) بھیجنا ۔

فاذا جاء وعد اولیهما بعثنا علیکم عبادا لنا
اولی باس شدید فجاسوا خلال الدیار
[س ۱۷ :

بقی

بقیة فضل و کمال ۔

فلولا کان من القرون من قبلکم اولوا بقیة
ینهون عن الفساد فی الارض الا قلیلا ممن
انجینا منهم [س ۱۱ : ۱۱۶

وقال لهم نبیهم ان ایة ملکه ان یاتیکم
التابوت فیه سکینة من ربکم وبقیة مما
ترک ال موسی وال هارون تحمله الملئکة
[س ۲ : ۲۴۸

بهل

ابتهال خشوع کے ساتھ خدا کی طرف رجوع کرنا ۔

فمن حاجک فیه من بعد ما جاءک من العلم

فقل تعالوا ندع ابناءنا وابناءكم ونساءنا و
نساءكم وانفسنا وانفسكم ۔ ثم نبتهل
فنجعل لعنت اللہ على الكاذبين
[س ۳ : ۶۱

بات

بیت گھر ۔ مکان ۔
اهل البيت گھر کے لوگ ۔ بیوی ۔

يا نساء النبي من يات منكن بفاحشة
مبينة يضاعف لها العذاب ضعفين . . .
يانساء النبي لستن كاحد من النساء . . .
انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل
البيت ويطهركم تطهيرا
[س ۳۳ . ۳۰ و ۳۲ و ۳۳

باض

ابيض
الخيط الابيض دن کی سفیدی ۔
و كلوا و اشربوا حتى يتبين لكم الخيط
الابيض من الخيط الاسود من الفجر
[س ۲ : ۱۸۷

ابيضت وجوه سرخرو ہونا ۔
واما الذين ابيضت وجوههم ففى رحمة الله
[س ۳ : ۱۰۶

ابیضت عیناہ اس کی انکھیں آنسو بہاتی تھیں یا اس کی آنکھیں (آنسو سے) دبڈبا رہی تھیں -

ابیضت = بیضت — افرغہ یا املاہ
(تاج العروس)

و قال یا اسفی علی یوسف و ابیضت
عیناہ من الحزن فھو کظیم [س ۱۲ : ۸۴

تاب

توبہ (۱) پھر جانا - اپنی روش بدلنا

انما التوبة علی اللہ للذین یعملون السوء
بجھالة ثم یتوبون من قریب [س ۴ : ۱۷

ولیست التوبة للذین یعملون السیئات
حتی اذا حضر احدھم الموت قال انی
تبت الئن [س ۴ : ۱۸

(۲) رحم کی نظر کرنا -

التابوت

قلب - سینہ (راغب)

وقال لھم نبیھم ان آیة ملکہ ان یاتیکم
التابوت فیہ سکینة من ربکم وبقیة مما
ترک ال موسی وال ھارون تحملہ الملائکة
[س ۲ : ۲۴۸

تلا

تلاوۃ (۱) پیچھے چلنا - پیروي کرنا -

الذین اتینٰھم الکتاب یتلونه حق تلاوته
اولئک یؤمنون به [س ۲ : ۱۲۱

والشمس وضحٰها والقمر اذا تلٰها
[س ۹۱ : ۱ و ۲

(۲) پڑھنا -
یتلوا علیه = وہ اس کے خلاف جھوٹ بولے -
(رازی)

و اتبعوا ما تتلوا الشیاطین علیٰ ملک
سلیمان [س ۲ : ۱۰۲

التنور

زمین کي سطح - کوئی زمین جہاں سے پانی نکلتا ھو - کوئی زمین جہاں پر کسي ترائی کا پانی جمع ھوتا ھو - (قاموس)

حتي اذا جاء امرنا وفار التنور [س ۱۱ : ۴۰
= وفجرنا الارض عیونا (س ۵۴ : ۱۲)

التین

التین والزیتون ارض فلسطین جہاں تین وزیتون دو پہاریوں کے نام ھین - (قاموس وانجیل مرقس باب ۱۱ آیة ۱ وکتاب رسولوں کے اعمال باب ۱ آیة ۱۲) یہاں حضرت عیسیٰ مبعوث ھوئے تھے -

والتین والزیتون وطورسینین وهذا البلد
الامین . . . [س ۹۵ . ۱ - ۳

ثخن

اثخان لڑائی میں غالب ہونا - (بخاری)

ماکان لنبی ان یکون له اسری حتی یثخن
فی الارض [س ۸ : ۶۷

فاذا لقیتم الذین کفروا فضرب الرقاب
حتی اذا اثخنتموهم فشدوا الوثاق
[س ۴۷ : ۴

ثني

مثنیٰ وثلاث ورباع بلا تعداد

جاعل الملئکة رسلا اولی اجنحة مثنی
و ثلاث و رباع [س ۳۵ . ۱

فانکحوا ما طاب لکم من النساء مثنیٰ
و ثلث و رباع [س ۴ : ۳

جبت

= جبت کوئی لغو چیز - (رازی) [س ۴ : ۵۱

جبریل

عبری زبان میں اس کے معنی خدا کی طاقت کے ہیں
اور قرآن مجید میں اس لفظ کا مرادف شدید القوی
آیا ہے -

فانه نزله علی قلبک باذن اللہ [س ۲ : ۹۷
- علمه شدید القوی (س ۵۳ : ۵)

جبل

(جمع جبال)
(۱) پہاڑ
(۲) رئیس قوم

وسخرنا مع داود الجبال یسبحن و الطیر
[س ۲۱ . ۷۹

جزیه

جزیه [س ۹ . ۲۹
(فارسی سے معرب) بمعنی خراج جو نو شیروان عادل اہل فوج کے سوا اپنی تمام رعایا سے ادا کرتا تھا -

وجزاء روس اہل الذمة جمع جزیة وھو معرب
گزیت وھو الخراج بالفارسیة (مفاتیح العلوم)
الجزیة خراج الارض (قاموس)

اسلام میں غیر مذہب رعایا (ذمیوں) سے فوجی خدمت کے بدلے میں ان کی محافظت کا معاوضہ -
اس بارے میں (ذمیوں) سے حسب ذیل عہد نامے ہوتے تھے -

هذا کتاب من خالد بن الولید لصلوبا ابن
نسطونا وقومه انی عاهدتکم علی الجزیة
والمنعة فلک الذمة والمنعة مامنعناکم

فلذا الجزیة والاولاکتب سنة اثنتی عشرہ
فی صفر (طبری)

اس کے معنی غیر مذہب والے (ذمی) بھی اپنی محافظت کا معاوضہ جانتے تھے چنانچہ جزیہ ادا کرتے وقت وہ حسب ذیل نوشتہ دیتے تھے -

انا قداد یناالجزیة التی عاہد نا علیہا خالد علی ان یمنعونا و میرہم ابغی من المسلمین وغیرھم (طبری)

جلب

جلابیب جمع (واحد جلباب) چادر - اوڑھنی -

یا ایھاالنبی قل لازواجک وبناتک ونساء المومنین یدنین علیھن من جلابیبھن
[س ۳۳ ۵۹

جمل

(۱) اونٹ -
(۲) جہازکارسا -

ان الذین کذبوابایاتنا واستکبروا عنہا لا تفتح لھم ابواب السماء و لایدخلون الجنة حتی یلج الجمل فی سم الخیاط [س ۷ : ۴۰

جن

جان = جن -- شیطان -

والجان خلقناہ من قبل من نار السموم
[س ۱۵ : ۲۷

وخلق الجان من مارج من نار [س ۵۵ : ۱۵
== قال انا خیر منہ خلقتنی من نار
(س ۷ . ۱۲)

جن (۱) شیطان -

واذ قلنا للملئکۃ اسجدوا لادم فسجدوا الا
ابلیس کان من الجن ففسق عن امر ربہ
[س ۱۸ : ۵۰

وجعلوا بینہ وبین الجنۃ نسبا - ولقد
علمت الجنۃ انہم لمحضرون
[س ۳۷ : ۱۵۸

(۲) مخلوق مزعومہ و مظنونہ غیر مرئی عرب
جاہلیت -

وانا ظننا ان لن تقول الانس و الجن علی
اللہ کذبا - و انہ کان رجال من الانس
یعوذون برجال من الجن فزادوھم رھقا
[س ۷۲ : ۵ و ۶

(۳) وحشی اور جنگلی انسان جو شہروں سے دور اور
جنگلوں اور پہاڑوں اور ویران میدانوں میں
(چھپے) رہتے ہیں -

وحشر لسلیمان جنودہ من الجن والانس
[س ۲۷ . ۱۷

ومن الجن من يعمل بين يديه باذن ربه
[س ۳۴ . ۱۲

:- كتاب عهد عتيق سلاطين (۱) باب ۵
و كتاب سموايل (۲) باب ۵ آيت ۱۱

فلما قضينا عليه الموت ماد لهم على موته
الا دابة الارض تاكل منساته ـ فلما خر تبينت
الجن ان لوكانوا يعلمون الغيب ما لبثوا
في العذاب المهين [س ۳۴ : ۱۴

قال عفريت من الجن انا اتيك به قبل ان
تقوم من مقامك [س ۲۷ : ۳۹

قل اوحي الى انه استمع نفر من الجن
[س ۷۲ : ۱

يا معشر الجن قد استكثرتم من الانس
[س ۶ : ۱۲۹

يا معشر الجن والانس الم ياتكم رسل منكم
يقصون عليكم آياتى وينذرونكم لقاء يومكم
هذا [س ۶ : ۱۳۱

لقد ذرانا لجهنم كثيرا من الجن والانس
لهم قلوب لا يفقهون بها ولهم أعين لا يبصرون
بها ولهم آذان لا يسمعون بها اولئک کالانعام
بل هم اضل اولئک هم الغافلون [س ۷ : ۱۷۹

جنح

آجنحہ (جمع) قدرت - قوت -

جاعل الملئکۃ رسلا اولی اجنحۃ مثنی و
ثلاث وربٰع [س ۳۵ . ۱

جہد

جدوجہد کرنا - سخت کوشش کرنا -

یاایھاالنبي جاھد الکفار والمنافقین و
اغلظ علیھم [س ۹ . ۷۳

حار

حور (جمع) واحد { آحور (مذکر)
حورا (مونث)

خوبصورت بڑی بڑی آنکھ والے مرد و عورت -

وزوجناھم بحور عین [س ۴۴ . ۵۴

حبک

حبک ستاروں کے چلنے کے راستے -

والسماء ذات الحبک [س ۵۱ ۷

قیل الطرائق وعلی ھذا فیحتمل ان یکون
المراد طرائق الکواکب وممراتھا (رازي)

حبل

(۱) رسا -

(۲) توصل کا ذریعہ ۔

حجر

حجر (جمع حجارۃ)
(۱) پتھر ۔
(۲) مصیبت ۔

ترمیھم بحجارۃ من سجیل [س ۱۰۵ : ۴

(۳) روکنے والا (سردار) ۔ لوگوں کو بہکانے والا ۔

فاتقوا النار التی وقودھا الناس و الحجارۃ
[س ۲ : ۲۴

الحجر وادی القری جہاں قوم ثمود رہتی تھی ۔

اصحاب الحجر قوم ثمود ۔ [س ۱۵ : ۸۰

حصر

احصروھم ان کو قید کرو اور ملک میں تصرف کرنے سے روکو ۔

فاذا انسلخ الاشھر الحرم فاقتلوا المشرکین حیث وجدتموھم وخذوھم واحصروھم . .
[س ۹ : ۵

و احصروھم و قیدو ھم و امنعوھم من التصرف فی البلاد وعن ابن عباس حصرھم ان یحال بینھم وبین المسجد الحرام (زمخشری)

و قیل امنعوھم من دخول مکۃ والتصرف فی بلاد الاسلام (معالم التنزیل)

وقال الفراء حصرهم ان يمنعوا من البيت
الحرام (رازي)

حصن

احصان -

(۱) پاکدامني -

محصنين غير مسافحين [س ۴ : ۲۴

محصنات غير مسافحات [س ۴ : ۲۵

ومريم ابنت عمران التي احصنت فرجها
[س ۶۶ : ۱۲

(۲) آزادي -

فعليهن نصف ما على المحصنات من
العذاب [س ۴ : ۲۵

حرمت عليكم امهاتكم . . . والمحصنات
من النساء الا ما ملكت ايمانكم [س ۴ : ۲۴

(۳) پاکدامني کے لئے نکاح کرنا -

فاذا احصن فان اتين بفاحشة . . .
[س ۴ : ۲۵

حم

حا ميم حروف تهجي -

حم - تنزيل الكتاب من الله العزيز الحكيم
[س ۴۰ : ۱

حم . . . كتاب فصلت ايانه قرانا
عربيا لقوم يعلمون [س ٤١ : ١ - ٣

حمل

حمل الامانة = (اپنے) ذمہ سے سبکدوش نہ ہونا ۔ امانت کا بار اپنے سر رکھنا ۔ امانت میں خیانت کرنا ۔

انا عرضنا الامانة على السموت و الارض
والجبال فابين ان يحملنها و اشفقن
منها وحملها الانسان ۔ انه كان ظلوما جهولا
[س ٣٣ : ٧٢

حمالة الحطب لگائی بجھائی کرنے والی ۔ بھس میں چنگاری چھوڑنے والی ۔

تبت يدا ابي لهب وتب . . .
سيصلي نارا ذات لهب وامراته حمالة
الحطب [س ١١١ : ١ - ٤

حنث

عدول حکمی کرنا ۔ گناہ کرنا ۔

انهم كانوا قبل ذالك مترفين وكانوا يصرون
على الحنث العظيم [س ٥٦ : ٤٦

وخذ بيدك ضغثا فاضرب به ولا تحنث

[س ٣٨ : ٤٤

حي

احیاء (۱) مردہ چیز میں جان دینا - زندہ کرنا -
(۲) ھدایت کرنا -

یاایھاالذین امنوا استجیبوا للہ وللرسول
اذادعاکم لمایحییکم [س ۸ : ۲۴

او من کان میتا فاحییناہ و جعلنا لہ نورا
یمشی بہ فی الناس کمن مثلہ فی الظلمات
لیس بخارج منھا [س ۶ : ۱۲۲

وما یستوی الاحیاء ولا الاموات - ان اللہ
یسمع من یشاء - وما انت بمسمع من
فی القبور [س ۳۵ : ۲۲

خار

خیر (۱) نیکی -

وماتفعلوامن خیریعلمہ اللہ
[س ۲ : ۱۹۷

(۲) مال - دولت - (بخاری)

قل ماانفقتم من خیرفللوالدین والاقربین
والیتمی والمساکین وابن السبیل
[س ۲ : ۲۱۵

خاط

خیط سوت -
الخیط الابیض = صبح کی سفیدی -
الخیط الاسود = رات کی اندھیری -

وکلوا واشربوا حتی یتبین لکم الخیط
الابیض من الخیط الاسود من الفجر
[س ۲ : ۱۸۷]

ختم

مہر کردینا - بند کردینا -

افرءیت من اتخذ الٰہہ ھوٰیہ و اضلہ اللہ
علی علم وختم علی سمعہ وقلبہ وجعل علی
بصرہ غشاوۃ [س ۴۵ : ۲۳]
= لہم قلوب لایفقہون بہا ولہم اعین لا
یبصرون بہا ولہم اذان لایسمعون بہا
(س ۷ : ۱۷۹)
خاتم (تابالفتحہ) = مہر - تصدیق کرنے والا -
مصدق -
ماکان محمد ابا احد من رجالکم و لکن
رسول اللہ وخاتم النبین [س ۳۳ : ۴۰
= رسول من عند اللہ مصدق لما معہم
(س ۲ : ۱۰۱)

خسف

یخسف اللہ بھم الارض = خدا ان کے پاؤں تلے سے زمین نکال دے گا - جس بل بوطہ پر وہ اچھل رہے ھیں وہ نیست و نابود ھوجائے گا - وہ ذلیل ھوجائیں گے -

فخسفنا بہ وبدارہ الارض - فما کان لہ من فئۃ ینصرونہ من دون اللہ و ما کان من المنتصرین [س ۲۸ : ۸۱

افامن الذین مکروا السیات ان یخسف اللہ بھم الارض او یاتیھم العذاب من حیث لایشعرون [س ۱۶ : ۴۵

خلد

رھنا - دیر تک رھنا -

والذین کفروا و کذبوا بایاتنا اولئک اصحاب النار - ھم فیھا خالدون [س ۲ : ۳۹

مخلدون مزین کئے ھوے - (بحر المحیط)

یطوف علیھم ولدان مخلدون با کواب واباریق وکاس من معین [س ۵۶ : ۱۷

خلف

خلف (خا و لام بالفتحہ) = نیک اولاد

خلف (خا فتحہ لام سکون) = ناخلف اولاد

فخلف من بعدهم خلف ورثوا الکتاب
یاخذون عرض هذا الادنی [س ۷ : ۱۶۹
آخلف = آگے بڑھ جانا۔
وما انفقتم من شیٔ فهو یخلفه [س ۳۴ : ۳۹
خلیفه (جمع خلفاء) = نائب۔
یا داود انا جعلنٰک خلیفة فی الارض فاحکم
بین الناس بالحق ولا تتبع الهوی فیضلک
عن سبیل الله [س ۳۸ : ۲۶

خمر

خمر (۱) کوئی نشیلی چیز۔
یسئلونک عن الخمر والمیسر قل فیهما
اثم کبیر ومنافع للناس واثمهما اکبر من
نفعهما [س ۲ : ۲۱۹
(۲) عورتوں کی اوڑھنی۔
ولیضربن بخمرهن علی جیوبهن
[س ۲۴ : ۳۱

دان

دین (۱) حساب۔
ان عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهرا فی
کتاب الله . . ذالک الدین القیم
فلا تظلموا فیهن انفسکم [س ۹ : ۳۶

قل يا ايها الكافرون . . . لكم دينكم ولي دين
[س ۱۰۹ : ۱ - ۶

مالك يوم الدين
[س ۱ : ۳

(۲) اصول جزا وسزا - دين -

ان الدين عند الله الاسلام
[س ۳ : ۱۸

(۳) تابع هونا -

فلو لا اذا بلغت الحلقوم وانتم حينئذ تنظرون ونحن اقرب اليه منكم ولكن لا تبصرون - فلولا ان كنتم غير مدينين ترجعونها ان كنتم صادقين
[س ۵۶ : ۸۳ - ۸۷

قاتلوا الذين لا يومنون بالله ولا باليوم الاخر ولا يحرمون ما حرم الله ورسوله ولا يدينون دين الحق . . .
[س ۹ : ۲۹

دثر

المدثر چادر لپیٹے ہوئے - فکر سے منہہ لپیٹے ہوئے -

يا ايها المدثر قم فانذر
[س ۷۴ : ۱ و ۲

دخن

دخان دھواں دھار - تاریک -

ثم استوى الى السماء وهي دخان
[س ۴۱ : ۱۱

ذکر

ذکر (۱) یاددہانی ۔ نصیحت ۔

ان هو الا ذكر للعالمين [س ۱۲ : ۱۰۴

والقرآن ذی الذکر [س ۳۸ : ۱

(۲) یاد رکھنا ۔ خیال رکھنا ۔

فاذكروني اذكركم واشكروا لي ولا تكفرون [س ۲ : ۱۵۲

قد افلح من تزكي وذكر اسم ربه فصلي [س ۸۷ : ۱۴ و ۱۵

(۳) تذکرہ ۔ ذکر خیر ۔

ذکر رحمة ربك عبده زكريا [س ۱۹ : ۱

ورفعنا لك ذكرك [س ۹۴ : ۴

(۴) یاد دلانا ۔ نصیحت کرنا ۔

فذكر ان نفعت الذكري [س ۸۷ : ۹

راح

روح (رافتحہ الف سکون) رحمت ۔

لا تايئسوا من روح الله [س ۱۲ : ۸۷

روح (راضمہ راوسکون) (۱) روح ۔

روح الامین (س ۲۶ : ۱۹۳ } جبریل
روح القدس (س ۱۶ : ۱۰۲ }
(س ۲ : ۹۷

(۲) وحي -

يـنزل الملئكة بالروح من امره على من يشاء من عباده ان انذروا انه لااله الاانا فاتقون [س ۱۶ : ۲

تنزل الملئكة والروح فيها باذن ربهم [س ۹۷ : ۴

ويسئلونك عن الروح قل الروح من امر ربي [س ۱۷ : ۸۵

وكذالك اوحينا اليك روحا من امرنا [س ۴۲ : ۵۲

ريح (۱) هوا -

(۲) خبر -

ولما فصلت العير قال ابوهم اني لاجد ريح يوسف لولا ان تفندون [س ۱۲ : ۹۴

تذهب ريحكم تمهاري هوا أكهر جائے گي - [س ۸ : ۴۶

رب

ماں باپ كي طرح پالنا - پرورش كرنا -

وقل رب ارحمهما كما ربيني صغيرا [س ۱۷ : ۲۴

(۱) ماں اور باپ کی طرح پالنے والا -

الحمدللہ رب العالمین [س ۱ : ۱

(۲) مالک - بادشاہ -

ومن الجن من یعمل بین یدیہ باذن ربہ

[س ۳۴ : ۱۲

(۳) بڑا بھائی -

قالوا یاموسیٰ انا لن تدخلها ابدا ما داموا

فیها فاذهب انت وربک فقاتلا انا ههنا

قاعدون [س ۵ : ۲۴

ربا

الربوا وہ سود جو قرض پر لیا جاتا ہے اور جس کو دو گونہ اور سہ گونہ لیا کرتے ہیں -

(امام رازی کی رائے میں الربا پر الف ولام معہود ذہنی ہے اور عرب میں اور کوئی ربا معہود و مروج بھی نہ تھا -) [س ۲ آیات ۲۷۸ - ۲۸۲

الذی کانوا یفعلونہ فی الجاهلیۃ مثل ان

یوخر دینہ ویزیدہ فی المال وکلما اخرہ زاد

فی المال حتی تصیر المائۃ عندہ الافا

مولفۃ - و فی الغالب لایفعل ذالک الا

معدم محتاج فاذا رأی المستحق یوخر

مطالبته و يصبر عليه بزيادة يبذلها له
تكلف لها يفتدي من اسر المطالبة و
الحبس و يدفع من وقت الي وقت فيشتد
ضرره و تعظم مصيبته و يعلوه الدين حتى
يستغرق جميع موجوده فيربوا المال علي
المحتاج من غير نفع يحصل له و يزيد
مال المرابى من غير نفع يحصل منه لاخيه
فيأكل مال اخيه بالباطل و يحصل اخوه
على غاية الضرر - (حافظ ابن القيم كتاب
اعلام الموقعين)
الربا هو استغلال الغنى حاجة الفقير -
(مفتى محمد عبده)

يا ايها الذين امنوا لا تاكلوا الربوا اضعافا
مضاعفة [س ۳ : ۱۲۹

رتل

ترتیب دینا -

و قال الذين كفروا لو لا نزل عليه القرآن
جملة واحدة - كذالك لنثبت به فوادك
و رتلناه ترتيلا [س ۲۵ : ۳۲

رجع

ذات الرجع = ذات المطر = پانی برسانے والا -
(ابن عباس)

رجم

(۱) پتھر مارنا ۔

لئن لم تنتهوا لنرجمنكم [س ۳۶ : ۱۸

(۲) دور کرنا ۔ لعنت کرنا ۔

قال فاخرج منها فانك رجيم [س ۱۵ : ۳۴

(۳) اٹکل کرنا ۔

ولقد زينا السماء الدنيا بمصابيح وجعلنها
رجوما للشياطين [س ۶۷ : ۵

رجما بالغيب اٹکل سے ۔ [س ۱۸ : ۲۲

رزق

رزق (۱) حصہ ۔

كلما رزقوا منها من ثمرة رزقا قالوا هذا الذي
رزقنا من قبل واتوا به متشابها [س ۲ : ۲۵

(۲) باعث زندگی ۔

(۳) شکریہ ۔ قدردانی ۔

افبهذا الحديث انتم مدهنون وتجعلون
رزقكم انكم تكذبون [س ۵۶ : ۸۱ و ۸۲

رسل

رسول یہہ لفظ عربی میں مذکر مونث واحد تثنیہ جمع ہر طرح سے استعمال ہوتا ہے ۔

فاتيا فرعون فقولا انا رسول رب العالمين
[س ۲۶ : ۱۶

رصد

واقعدوا لهم كل مرصد اور بيٹھو ان كي گرفتاري كے لئے هر مرصد يعني راستے پر جہاں سے وه (مكه ميں) جانا چاهيں - ان كے راستے روك لو كه وه ملكوں ميں نه پهيل سكيں -

كل مرصد و كل ممر و مجتاز ترصدونهم به
(زمخشري)
كل ممر لئيلا ينبسطوا في البلاد (بيضاوي)

رغب

(۱) انحراف كرنا -

ومن يرغب عن ملة ابراهيم الا من سفه نفسه
[س ۲ : ۱۳۰

(۲) رغبت كرنا -

انا الي الله راغبون [س ۹ : ۵۹

رفث

(۱) بيهوده يا بري يا لغويات كهنا -

فمن فرض فيهن الحج فلا رفث ولا فسوق ولا جدال في الحج [س ۲ : ۱۹۷

(۲) صحبت -

احل لکم لیلة الصیام الرفث الی نسائکم
[س ۲ : ۱۸۷

رفع

(۱) اونچا کرنا ۔

اللہ الذی رفع السموت بغیر عمد ترونہا
[س ۱۳ : ۲

رفع سمکہا فسوٰیہا [س ۷۹ : ۲۸

(۲) بلند مرتبہ کرنا ۔

وھو الذی جعلکم خلائف الارض ورفع بعضکم
فوق بعض درجات لیبلوکم فیما اتیکم
[س ۶ : ۱۶۶

(۳) اٹھالینا ۔ موت دینا ۔

وما قتلوہ وما صلبوہ ولکن شبہ لہم . . بل
رفعہ اللہ الیہ [س ۴ : ۱۵۷ و ۱۵۸

رقم

رقیم کتبہ ۔

الرقیم الکتاب مرقوم مکتوب من الرقم ۔
(بخاری)
قال سعید عن ابن عباس الرقیم اللوح من
الرصاص کتب عاملہم اسماءہم (بخاری)

ام حسبت ان اصحاب الکہف والرقیم کانوا
من ایاتنا عجبا [س ۱۸ : ۹

رکض

(۱) گھوڑے کو ایڑ مارنا ۔

ارکض برجلک ۔ ھذا مغتسل بارد وشراب

[س ۳۸ : ۴۲

(۲) زور زور سے بھاگنا ۔ [س ۲۱ : ۱۲ و ۱۳

رمیٰ

تیر مارنا ۔

وما رمیت اذ رمیت ولکن اللہ رمی

[س ۸ : ۱۷

زاج

زوج (۱) جوڑا ۔

وانہ خلق الزوجین الذکر والانثی

[س ۵۳ : ۴۵

سبحان الذی خلق الازواج کلھا

[س ۳۶ : ۳۶

(۲) قسم ۔

ومن کل الثمرات جعل فیھا زوجین اثنین

[س ۱۳ : ۳

ھذا فلیذوقوہ حمیم و غساق و اخر من

شکلہ ازواج [س ۳۸ : ۵۷ و ۵۸

(۳) ساتھی ۔

ولهم فيها ازواج مطهرة [س ۲ : ۲۵

ادخلوا الجنة انتم وازواجكم تحبرون
[س ۴۳ : ۷۰

احشروا الذين ظلموا وازواجهم وما كانوا يعبدون من دون الله فاهدوهم الى صراط الجحيم [س ۳۷ : ۲۲ و ۲۳

(۴) بيوي -

وان اردتم استبدال زوج مكان زوج [س ۴ : ۲۰

زكي

زكوة (۱) پاكيزگي -

واتيناه الحكم صبيا وحنانا من لدنا وزكواة
[س ۱۹ : ۱۲ و ۱۳

والذين للزكواة فاعلون [س ۲۳ : ۴

(۲) خيرات - زكواة -

واقيموا الصلواة واتوا الزكواة [س ۲ : ۴۳

زمل

المزمل چادر لپيٹے هوے - فكر سے منھ لپيٹے هوے - اپنے خيال ميں ڈوبے هوئے -

يا ايها المزمل قم الليل الا قليلا نصفه او انقص منه قليلا او زد عليه ورتل القران ترتيلا [س ۷۳ : ۱ - ۴

ساع

ساعة ایک گھنٹہ ۔ کچھ وقت ۔ تھوڑی دیر ۔

فاذا جاء اجلهم لا يستاخرون ساعة ولا
يستقدمون [س ۷ : ۳۴

الساعة عذاب کی گھڑی ۔ وقت ۔

اقتربت الساعة وانشق القمر [س ۵۴ : ۱

قد خسر الذين كذبوا بلقاء الله حتي اذا
جاءتهم الساعة بغتة قالوا يا حسرتنا علي
ما فرطنا فيها [س ۶ : ۳۱

ساق

کشف عن الساق = اس نے اپنی پنڈلی کھول دی ۔
وہ گھبرا گیا ۔

قيل لها ادخلي الصرح ۔ فلما راته حسبته
لجة و كشفت عن ساقيها ۔ قال انه صرح
ممرد من قوارير [س ۲۷ : ۴۴

يوم يكشف عن ساق ويدعون الي السجود
فلا يستطيعون [س ۶۸ : ۴۲

سام

مسومة نشان والے ۔

زين للناس حب الشهوات من النساء

و البنين و القناطير المقنطرة من
الذهب والفضة والخيل المسومة والانعام
والحرث] س ۳ : ۱۳

مسومين برباد کرنے والے - تہلکہ ڈالنے والے -

بلى ان تصبروا وتتقوا ويأتوكم من فورهم
هذا يمددكم ربكم بخمسة الاف من الملئكة
مسومين] س ۳ : ۱۲۴

سبح

(۱) تیرنا -

والشمس تجري لمستقر لها . . . .
والقمر قدرناه منازل . . . لا الشمس
ينبغي لها ان تدرك القمر ولا الليل سابق
النهار - وكل في فلك يسبحون
] س ۳۶ : ۳۸ - ۴۰

فالتقمه الحوت و هو مليم - فلولا انه كان
من المسبحين للبث في بطنه الى يوم
يبعثون] س ۳۷ : ۱۴۲ - ۱۴۴

(۲) تسبیح کرنا -

الذين يحملون العرش ومن حوله يسبحون
بحمد ربهم ويؤمنون به
] س ۴۰ : ۷

سبل

فی سبیل اللہ خدا کی راہ میں - محض خدا کے لئے - حق کے لئے - کسی خودغرضی سے نہیں -

وجاھدوا باموالکم وانفسکم فی سبیل اللہ
ذالکم خیر لکم ان کنتم تعلمون [س ۹ : ۴۱

فی سبیل الطاغوت جھوٹ کے لئے - خودغرضی سے -

والذین کفروا یقاتلون فی سبیل الطاغوت
[س ۴ : ۷۶

سبع

سبع سات - عربی میں سات ستر اورسات سو سے کوئی خاص عدد مراد نہیں ھوتا بلکہ اِس سے کثرت مراد لیتے ھیں - متعدد -

ثم استوی الی السماء فسویھن سبع سموات
[س ۲ : ۲۹

ان تستغفر لھم سبعین مرۃ فلن یغفر اللہ
لھم [س ۹ : ۸۰

سجر

(۱) (آگ میں) جلنا -

یسحبون فی الحمیم ثم فی النار یسجرون
[س ۴۰ : ۷۱ و ۷۲

(۲) جوش مارنا -

والبحر المسجور [س ۵۲ : ۹

سجل

سجیل لکھاہوا ۔ مقرر کیاھوا ۔
ای مما کتب لھم انھم یعذبون بھا ۔ قال
الله تعلی ما ادریک ما سجین کتاب
مرقوم و السجیل بمعنی السجین
(قاموس)

ترمیھم بحجارۃ من سجیل [س ۱۰۵ : ۴

سحر

(۱) جادو ۔

وما کفر سلیمان ولکن الشیاطین کفروا
یعلمون الناس السحر [س ۲ : ۱۰۲

فلما القوا سحروا اعین الناس
[س ۷ : ۱۱۶

فاذا حبالھم وعصیھم یخیل الیه من سحر
ھم انھا تسعی [س ۲۰ : ۶۶

(۲) جھوٹ ۔ دھوکا ۔ (رازی)

ولئن قلت انکم مبعوثون من بعد الموت
لیقولن الذین کفروا ان ھذا الا سحر مبین
[س ۱۱ : ۷

سخر

کام میں دینا ۔

وهوالذی سخر لكم البحر لتاكلوا منه
لحما طريا و تستخرجوا منه حلية
تلبسونها [س ١٦ : ١٤
الم تروا ان الله سخر لكم مافی السموات
وما في الارض واسبغ عليكم نعمة ظاهرة
وباطنة [س ٣١ : ٢٠
وسخر لكم الفلك لتجري في البحر بامره
و سخر لكم الانهار وسخر لكم الشمس
والقمر دائبين وسخر لكم الليل والنهار
[س ١٤ : ٣٢ و ٣٣

سدر

بیر کا درخت ۔ عرب میں یہی درخت ہے جس کے سایہ میں مسافر ٹھہرتے اور آرام کرتے ہیں جس کے سایہ میں لوگ جمع ہوتے ہیں ۔

في سدر مخضود [س ٥٦ : ٢٨
= وندخلهم ظلا ظليلا (س ٤ : ٥٧)

سدرة المنتهي جلمے کا وہ مقام جس کے آگے کي حقيقت کچھ معلوم نہيں ۔ علم کا انتہائي درجہ ۔

ولقد راه نزلة اخري عند سدرة المنتهي
[س ٥٣ : ١٣ و ١٤

سقط

سقط في ايديهم (ان کے سر) ان کے ہاتھوں میں گر گئے - وہ اپنے سر [illegible] وہ نادم ہوئے -

ولما سقط فی ایدیهم وراوا انهم قد ضلوا قالوا
لئن لم یرحمنا ربنا و یغفر لنا لنکونن من
الخاسرین
[س ۷ : ۱۴۹

سقف

سقفا محفوظا آسمان کو چھت اسلئے کہتے ہیں کہ وہ زمین کے لئے مانند گھر کی چھت کے ہے -

سمي السماء سقفا لانها للارض کالسقف
للبيت (رازي)

وجعلنا السماء سقفا محفوظا
[س ۲۱ : ۳۲

سقم

(۱) تھک جانا -

فالتقمه الحوت وهو مليم - فلولا انه كان
من المسبحين للبث فی بطنه الی یوم
یبعثون - فنبذناه بالعراء وهو سقیم
[س ۳۷ : ۱۴۲ - ۱۴۵

(۲) رنجیدہ ہونا -

اذ قال لابيه وقومه ماذا تعبدون - ائفكا
الهة دون الله تريدون - فما ظنكم برب
العالمين - فنظر نظرة فى النجوم فقال
اني سقيم [س ۳۷ : ۸۵ - ۸۹

سکر

(۱) نشه هونا -

ومن ثمرات النخيل و الاعناب تتخذون
منه سکرا ورزقا حسنا [س ۱۶ : ۶۷

(۲) نیند کی خمار میں هونا -

لاتقربوا الصلوة وانتم سكاري حتي تعلموا
ماتقولون [س ۴ : ۴۳

ولوفتحنا عليهم بابا من السماء فظلوا فيه
يعرجون لقالوا انما سكرت ابصارنا بل
نحن قوم مسحورون [س ۱۵ : ۱۴ و ۱۵

سکن

سکینه تسکین - اطمینان قلب -

هو الذي انزل السكينة فى قلوب المومنين
ليزدادوا ايمانا مع ايمانهم [س ۴۸ : ۴

سكن اليه = وه اس کی طرف متوجه هوا - اس نے
اس کي طرف رغبت کي -

وجعل منها زوجها ليسكن اليها
[س ۷ : ۱۸۹

سلم

(۱) مطیع کرنا ۔ مطیع ہونا ۔

بلی من اسلم وجهه لله [س ۲ : ۱۱۲

فلما اسلما وتله للجبين [س ۳۷ : ۱۰۳

(۲) اسلام قبول کرنا ۔

قل اني امرت ان اکون اول من اسلم ولا تکونن
من المشرکين [س ۶ : ۱۴

اسلم له = اس کا مطیع ہونا ۔

وله اسلم من في السموت والارض طوعا وکرها
[س ۳ : ۸۲

وامرت ان اسلم لرب العالمين [س ۴۰ : ۶۶

اسلام (یہ لفظ عربی نہیں بلکہ عبری شلم سے مشتق ہے) زوروں سے سعی کرنا ۔ جدوجہد کرنا ۔ کوشش کرنا ۔

= فمن اسلم فاولئک تحروا رشدا [س ۷۲ : ۱۴

ان الدين عند الله الاسلام [س ۳ : ۱۹

سلام (۱) سلام ۔ امن دینا ۔ سلامتی چاہنا ۔

واذا جاءک الذين يؤمنون بايتنا فقل
سلام عليکم [س ۶ : ۵۴

ولا تقولوا لمن القي اليکم السلام لست
مؤمنا [س ۴ : ۹۴

(۲) صلح ۔ امن ۔

سلام قولا من رب رحيم [س ۳۶ : ۵۸

والله يدعوا الى دار السلام [س ۱۰ : ۲۵

(۳) سلام بمعنى قطع تعلق -

وعباد الرحمان الذين يمشون على الارض هونا واذا خاطبهم الجاهلون قالوا سلاما
[س ۲۵ : ۶۳

فاصفح عنهم وقل سلام - فسوف يعلمون
[س ۴۳ : ۸۹

سما

اسم (جمع اسماء) تعريف - ماهيت -

و علم آدم الاسماء كلها [س ۲ : ۳۱

سماء (۱) آسمان - وه نيلي چيز جو هم كو اوپر دكهائى ديتى هے -

انا زينا السماء الدنيا بزينة الكواكب
[س ۳۷ : ۶

الم يروا الى الطير مسخرات فى جو السماء
[س ۱۶ : ۸۱

الذي جعل لكم الارض فراشا والسماء بناء
[س ۲ : ۲۲

(۲) فضاے بلند محيط -

والسماء ذات الحبك [س ۵۱ : ۷

ثم استوی الی السماء وھی دخان
[س ۴۱ : ۱۱

والسماء ذات البروج [س ۸۵ : ۱

فلیمدد بسبب الی السماء [س ۲۲ : ۱۵

اصلھا ثابت وفرعھا فی السماء [س ۱۴ : ۲۴

تبارک الذی جعل فی السماء بروجا وجعل
فیھا سراجا وقمرا منیرا [س ۲۵ : ۶۲

(۳) بادل ۔ (قاموس)

وارسلنا السماء علیھم مدرارا [س ۶ : ۶

ففتحنا ابواب السماء بماء منھمر
[س ۵۴ : ۱۱

وینزل من السماء من جبال فیھا من برد
[س ۲۴ : ۴۳

والسماء ذات الرجع [س ۸۶ : ۱۱

سموات (جمع)

(۱) فضائے محیط بلحاظ اس کے انقسام و ابعاد متعددہ کے ۔

ھو الذی خلق لکم ما فی الارض جمیعا
ثم استوی الی السماء فسوٰھن سبع سموات
[س ۲ : ۲۷

تنزیلا ممن خلق الارض والسموت العلی
[س ۲۰ : ۴

(۲) کواکب ۔ (مجازاً ظرف سے مظروف) ۔

الم تروا کیف خلق اللہ سبع سموت طباقا
وجعل القمر فیهن نورا وجعل الشمس
سراجا [س ۷۱ : ۱۵ و ۱۶

ابواب السماء خیر و برکت ۔

فی قولہ لاتفتح لهم ابواب السماء اقوال
والقول الرابع لاتنزل علیهم البرکة والخیر
وهو ماخوذ من قولہ ففتحنا ابواب السماء
بماء منهمر (رازي)

سمیا برابر ۔ همسر ۔

رب السموت والارض وما بینهما فاعبده
واصطبر لعبادته ۔ هل تعلم له سمیا
[س ۱۹ : ٦۵

لم نجعل له من قبل سمیا [س ۱۹ : ۷

سوي

سویا پورا ۔

قال ایتک الاتکلم الناس ثلاث لیال سویا
[س ۱۹ : ۱۰

= قال ایتک الاتکلم الناس ثلاثة ایام الا
رمزا (س ۳ : ۴۰)

استوی علی العرش کرسي پر جلوہ گر هوا ۔ حکومت
کرنے بیٹھا ۔

= یدبر الامر (س ۱۰ : ۳)

سھم

شریک ھونا -

اذابق الی الفلک المشحون فساھم
[س ۳۷ : ۱۴۰ و ۱۴۱

شبہ

شبہ معلوم ھونا - دکھائی دینا -

وما قتلوہ وما صلبوہ ولکن شبہ لھم
[س ۴ : ۱۵۷

متشابہ مثال - استعارہ - تشبیہ -

ھو الذی انزل علیک الکتاب منہ ایات
محکمات ھن ام الکتاب واخر متشابھات
[س ۳ : ۹

شد

شدادا کواکب -

وبنینا فوقکم سبعا شدادا وجعلنا سراجا
وھاجا [س ۷۸ : ۱۲

شطن

شیطان (جمع شیاطین)

(۱) شیطان - مخلوق مزعومہ ومظنونہ غیر مرئی
عرب جاھلیت -

الذین یاکلون الربوا لایقومون الا کما یقوم

الذي يتخبطه الشيطان من المس
[س ۲ : ۲۷۵

وماتنزلت به الشياطين [س ۲۶ : ۲۱۰

(۲) = جن - وحشي اور جنگلي انسان جو شهرون سے دور اور جنگلوں اور پهاروں اور ويران ميدانوں ميں رهتے هيں -

ومن الشياطين من يغوصون له ويعملون عملا دون ذالك [س ۲۱ : ۸۲

= ومن الجن من يعمل بين يديه باذن ربه (س ۳۴ : ۱۲)

فسخرنا الريح . . . والشياطين كل بناء وغواص [س ۳۸ : ۳۶ و ۳۷

= و حشر لسليمان جنوده من الجن والانس (س ۲۷ : ۱۷)

(۳) شيطاني كرنے والا - گمراه كرنے والا -

الشيطان يعدكم الفقر ويامركم بالفحشاء والله يعدكم مغفرة منه وفضلا [س ۲ : ۲۶۸

انما يريد الشيطان ان يوقع بينكم العداوة والبغضاء في الخمر والميسر ويصدكم عن ذكر الله وعن الصلواة [س ۵ : ۹۱

ومن الناس من يجادل في الله بغير علم ويتبع كل شيطان مريد كتب عليه انه من

قولاه فانه يضله ويهديه الى عذاب السعير
[س ٢٢ : ٣ و ٤

انا زينا السماء الدنيا بزينة الكواكب
وحفظا من كل شيطان مارد ـ لايسمعون
الي الملا الا علي ويقذفون من كل جانب
دحورا . . . [س ٣٧ : ٦ ـ ٩

وحفظنها من كل شيطان رجيم
[س ١٥ : ١٧

وماهو بقول شيطان الرجيم [س ٨١ : ٢٥

ان الذين تولوا منكم يوم التقي الجمعان
انما ستزلهم الشيطان ببعض ماكسبوا
[س ٣ : ١٥٤

استحوذ عليهم الشيطان فانسيهم ذكر
الله اولئك حزب الشيطان ـ الاان حزب
الشيطان هم الخسرون ان الذين يحادون
الله ورسوله اولئك في الاذلين
[س ٥٨ : ١٩ و ٢٠
= س ٣١ : ٢١ و س ٣ : ١٧٥ و س ٤ : ٣٨
و ٦٠ و ١٢٠ س ١٧ : ٦٤

انا جعلنا الشياطين اولياء للذين لا
يومنون [س ٧ : ٢٧

الم ترانا ارسلنا الشياطين علي الكافرين
تؤزهم ازا [س ١٩ : ٨٣

وكذالك جعلنا لكل نبي عدوا شياطين
الانس والجن يوحي بعضهم الي بعض
زخرف القول غرورا [س ۶ : ۱۱۲

(۴) دل كي خواهش - انسان كا نفس اماره - نفسانيت -

فازلهما الشيطان عنها فاخرجهما مما كانا
فيه وقلنا اهبطوا بعضكم لبعض عدو
[س ۲ : ۳۶

فلولا اذ جاءهم بأسنا تضرعوا ولكن قست
قلوبهم وزين لهم الشيطان ما كانوا يعملون
[س ۶ : ۴۳

يابني آدم لا يفتننكم الشيطان كما اخرج
ابويكم من الجنة ينزع عنهما لباسهما
ليريهما سواتهما [س ۷ : ۲۷

واما ينزغنك من الشيطان نزغ فاستعذ
بالله - انه سميع عليم - ان الذين اتقوا
اذا مسهم طئف من الشيطان تذكروا فاذا
هم مبصرون [س ۷ : ۲۰۰ و ۲۰۱

(۵) بلا - مصيبت -

هل انبئكم علي من تنزل الشياطين
[س ۲۶ : ۲۲۱

وقال للذي ظن انه ناج منهما اذكرني عند

ربک ۔ فانسیه الشیطان ذکر ربه . . .
[س ۱۲ : ۴۲

قال ارءیت اذاوینا الی الصخرة فانی
نسیت الحوت وما انسٰنیه الا الشیطان
ان اذکره [س ۱۸ : ۶۳

(۶) = شیطان الفلا العطش = پیاس ۔ (قاموس)

واذکر عبدنا ایوب ۔ اذنادی ربه انی مسنی
الشیطان بنصب وعذاب [س ۳۸ : ۴۱

(۷) سانپ - اژدھا ۔

انها شجرة . . . طلعها کانه رؤس
الشیاطین [س ۳۷ : ۵۶

صار

اپنے سے ھلالینا ۔

قال فخذ اربعة من الطیر فصرھن الیک
[س ۲ : ۲۶۰

صور (جمع) واحد صورة ۔
صورتیں ۔

وله الملک یوم ینفخ فی الصور [س ۶ : ۷۳

صبر

(۱) استقلال کے ساتھ برداشت کرنا ۔

فصبر جمیل [س ۱۲ : ۱۸

فاصبر کما صبر اولوا العزم من الرسل و لا
تستعجل لهم [س ۴۶ : ۳۵
(۲) استقلال دکھانا ۔ ثابت قدم رہنا ۔
واستعینوا بالصبر والصلوٰۃ [س ۲ : ۴۵
یا ایها النبی حرض المومنین علی القتال
ان یکن منکم عشرون صابرون یغلبوا مائتین
و ان یکن منکم مائة یغلبوا الفا من الذین
کفروا بانهم قوم لا یفقهون [س ۸ : ۶۵

صلح

(۱) اصلاح کرنا ۔ درست کرنا ۔
فمن تاب من بعد ظلمه واصلح فان الله
یتوب علیه [س ۵ : ۳۹
(۲) صلح کرنا ۔ میل کرنا ۔
والصلح خیر [س ۴ : ۱۲۸
صالح (۱) ٹھیک کام کرنے والا ۔ اچھا آدمی ۔ نیک شخص ۔
(۲) زمانہ کے مناسب حال چلنے والا ۔ صلاحیت
رکھنے والا ۔ لایق ۔
ان الارض یرثها عبادی الصالحون
[س ۲۱ : ۱۰۵

ضحک

(۱) ہنسنا ۔ ٹھٹھا کرنا ۔

ان الذین اجرموا کانوا من الذین امنوا
یضحکون [س ۸۳ : ۲۹
(۲) خوش ہونا ۔
فتبسم ضاحکا من قولها وقال رب اوزعنی
ان اشکر نعمتک التی انعمت علي وعلی
والدي . . . [س ۲۷ : ۱۹
(۳) تعجب کرنا ۔
وامراته قائمة فضحکت [س ۱۱ : ۷۱

ضرب

عربی میں اس کے معنے بہت ہیں ۔ اور کچھ ہی
ایسے فعل ہیں جو اس کے معنی میں داخل نہیں ۔
قرآن مجید میں یہہ ان معنوں میں آیا ہے ۔
(۱) مارنا ۔
فاذا لقیتم الذین کفروا فضرب الرقاب
[س ۴۷ : ۴
(۲) بند کرنا (تاج العروس)
فضربنا علي اذانهم في الکهف سنین
عددا [س ۱۸ : ۱۱
(۳) چلنا ۔
و اذا ضربتم فی الارض فلیس علیکم جناح ان
تقصروا من الصلوة [س ۴ : ۱۰۱
ضرب الارض = ضرب فی الارض (تاج العروس

فقلنا اضرب بعصاک الحجر [س ۲ : ۶۰

فاوحینا الی موسیٰ ان اضرب بعصاک البحر [س ۲۶ : ۶۳

= فاضرب لهم طریقا فی البحر یبسا (س ۲۰ : ۷۷)

(۴) مثال بیان کرنا ۔

وضرب اللہ مثلا [س ۱۶ : ۷۵

وقالوا ءالھتنا خیرام ھو ۔ ما ضربوہ لک الاجدلا [س ۴۳ : ۵۸

کذالک یضرب اللہ الحق والباطل [س ۱۳ . ۱۷

فقلنا اضربوہ ببعضها [س ۲ : ۷۳

(۵) کام میں لانا ۔ استعمال کرنا

وخذ بیدک ضغثا فاضرب بہ [س ۳۸ : ۴۴

ضغث

قلیل متاعِ دنیا ۔ (نہایہ)

وخذ بیدک ضغثا فاضرب بہ [س ۳۸ : ۴۴

طار

طیر (۱) اُڑنا ۔

وما من دابة فی الارض ولا طائر یطیر بجناحیہ الا امم امثالکم [س ۶ : ۳۸

(۲) بد شگونی ماننا ۔

قالوا انا تطیرنا بکم [س ۳۶ : ۱۸

قالوا اطیرنا بک و بمن معک ۔ قال
طائرکم عند اللہ [س ۲۷ : ۴۷

طیراً (جمع) مگر مفرد پر بھی اطلاق ہوتا ہے ۔
وقد یقع الطیر علی الواحد (صراح)

(۱) چڑیے ۔ پرند ۔ [س ۶ : ۳۸

الم یروا الی الطیر مسخرات فی جو السماء
[س ۱۶ : ۷۹

(۲) بدشگونیاں ۔ شامت اعمال ۔

قالوا طائرکم معکم [س ۳۶ : ۱۹

وارسل علیہم طیرا ابابیل [س ۱۰۵ : ۳

وکل انسان الزمناہ طائرہ فی عنقہ
[س ۱۷ : ۱۳

(۳) تیز رفتار گھوڑے ۔

وحشر لسلیمان جنودہ من الجن والانس
والطیر فہم یوزعون [س ۲۷ : ۱۷

(۴) سوار ۔

وتفقد الطیر فقال مالی لا اری الہدہد ۔
ام کان من الغائبین [س ۲۷ : ۲۰

منطق الطیر یہہ علم حیواۃ الحیوان کا جس میں ہر
قسم کی جاندار چیزوں کا ذکر ہوتا ہے ایک شعبہ ہے ۔
یہہ خاص کر پرندوں کی بناوٹ صورت اور عادات سے

تعلق رکھتا ھے -
[عبرانی زبان میں اس علم کو دبرھا حوف (دبرھا = منطق : حوف = طیر) اور یونانی زبان میں اورنیٹھو وجیا (اورنیٹھو = طور: أولوجیا = منطق)] کہتے ھیں -

وورث سلیمان داود وقال یاایھاالناس
علمنامنطق الطیر [س ۲۷ : ۱۶
(عہدعتیق کی کتاب اول سلاطین باب ۵
آیة ۱۳ و باب ۴ آیة ۳۳)

طاف

الطوفان (۱) کوئی مصیبت جو لوگوں کوچاروں طرف سے گھیر لے -
(۲) سیلاب -

فاخذھم الطوفان وھم ظالمون [س ۲۹ : ۱۴
(۳) موت کثیر - (بخاری)
(۴) وباء - طاعون -

فارسلنا علیھم الطوفان والجرادوالقمل
والضفادع والدم ایات مفصلات [س ۷ : ۱۳۳

طبق

درجہ -

لترکبن طبقاعن طبق [س ۸۴ : ۱۹
طباقا اوپرنیچے - درجہ بدرجہ -

لعل المراد كونها طباقا كونها متوازية لا انها متماسة (ابن كثير)

الم تروا كيف خلق الله سبع سموت طباقا وجعل القمر فيهن نورا وجعل الشمس سراجا [س ۷۱ : ۱۵ و ۱۶

طرف

جمع اطراف -

(۱) نظر -

مهطعين مقنعي رءوسهم لا يرتد اليهم طرفهم وافئدتهم هواء [س ۱۴ : ۴۲

(۲) شريف آدمی - سردار -

قال الذی عنده علم من الكتاب انا اتيك به قبل ان يرتد اليك طرفك [س ۲۷ : ۴۰

طرق

الطارق صبح کا ستارہ -

طرائق (۱) ستاروں کے چلنے کے راستے = حبک (س ۵۱ : ۷

(۲) ظرف سے مجازاً مظروف مراد ہے - یعنی ستارے -

ولقد خلقنا فوقكم سبع طرائق [س ۲۳ : ۱۷

طس

حروف تہجی -

طس تلك آيات القران وكتاب مبين

[س ۲۷ : ۱

طسم

حروف تہجی -

طسم - تلک ایات الکتاب المبین
[س ۲۶ : ۱ و ۲ و س ۲۸ : ۱ و ۲

طغی

الطاغوت (جمع) سرکش لوگ شیاطین -

والذین کفروا اولیاءھم الطاغوت یخرجونھم
من النور الی الظلمات [س ۲ : ۲۵۷

فی سبیل الطاغوت محض اپنے نفس کی خوشی کے لئے - جھوٹ کو بھی -

الذین امنوا یقاتلون فی سبیل الله -
والذین کفروا یقاتلون فی سبیل الطاغوت
[س ۴ : ۷۶

طمس

(۱) مسخ کردینا -
(۲) نیست ونابود کردینا -

امنوا بما نزلنا مصدقا لما معکم من قبل
ان نطمس وجوھا [س ۴ : ۴۷

طود

پہاڑ یا زمین کا اونچا حصہ -

فانفلق فکان کل فرق کالطود العظیم
[س ۲۶ : ۶۳

طور

اطواراً ترقي کرتے کرتے -

مالکم لاترجون للہ وقارا - وقد خلقکم
اطوارا [س ۷۱ : ۱۳ و ۱۴

طٰہٰ

اے شخص - = یارجل (رازي)

طٰہٰ - ما انزلنا علیک القرآن لتشقی
[س ۲۰ : ۱ و ۲

ظلل

ظل (۱) سایہ -

ولاالظل ولاالحرور [س ۳۵ : ۲۱

(۲) راحت - (رازي)

وندخلھم ظلاظلیلا [س ۴ : ۵۷

ظلم

ظلمات (جمع) واحد ظلمت -

(۱) بہت اندھیرا -

(۲) مصیبتیں - تکلیفیں - (رازی)

قل من ینجیکم من ظلمات البر والبحر
تدعونہ تضرعا وخفیة [س ۶ : ۶۳

وذاالنون اذذهب مغاضبافظن ان لن نقدر
علیه فنادی فی الظلمات [س ۲۱ : ۸۷

ظن

(۱) گمان کرنا ۔
(۲) یقینی طور پر جاننا ۔

الذین یظنون انهم ملاقوا ربهم وانهم الیه
راجعون [س ۲ : ۴۶

ظهر

ماظهر منها عورت کا چہرہ اور هاتھ جن کے ظاهر
رهنے کا خدا نے حکم دیا هے ۔

اماالنظر الی الا جنبیات فنقول یجوز
النظرالی مواضع الزینة الظاهرة منهن
وذالک الوجه والکف فی ظاهرالروایة کذا
فی الذخیرة (فتاوی عالمگیری)

امام ابوحنیفه کے نزدیک پاؤں کی طرف
نظرکرنابھی جائزهے ۔ اورامام ابو یوسف
کے نزدیک باهیں بھی پردہ میں داخل
نہیں ۔

وقل للمومنات یغضضن من ابصارهن
ویحفظن فروجهن ولایبدین زینتهن الا
ماظهر منها [س ۲۴ : ۳۱

عان

عین (جمع) واحد { أعین خوبصورت انکھ والامرد - عیناً خوبصورت انکھ والي عورت -

وزوجناهم بحور عین [س ۵۲ : ۲۰

عجل

عجلتم امرربکم = عجلتم عن امرربکم (زمخشري)

= تم نے اپنے پروردگار کے حکم کو پورا نہ کیا - تم نے اس کی نافرماني کي -

قال بئسما خلفتمونی من بعدي - اعجلتم امرربکم [س ۷ : ۱۵۰

عرش

عرش (۱) تخت -
(۲) قدرت -
(۳) سلطنت -

عرف

اعراف (واحد عرف) اونچی جگھیں - اعلی مقامات -

علی الاعراف = علی معرفة اهل الجنة والنار (رازي)

عسق

حروف تهجی -

عسق ۔ کذالک یوحي الیک والي الذین
من قبلک الله العزیز الحکیم [س ۴۲ : ۱

عصا

(۱) لاٹھي ۔
(۲) جماعت ۔

و اذ استسقي موسی لقومه فقلنا اضرب
بعصاک الحجر [س ۲ : ۶۰

عصر

عصر زمانه ۔

والعصر ان الانسان لفی خسر . . .
[س ۱۰۳ : ۱ و ۲

عفر

عفریت زبردست ۔ مضبوط ۔

قال عفریت من الجن انا اتیک به قبل ان
تقوم من مقامک واني علیه لقوي امین
[س ۲۷ : ۳۹

عقد

عقدة (جمع عقد) ۔
(۱) گرہ ۔
(۲) عہد ۔

والذین عقدتم ایمانکم فاتوھم نصیبھم
[س ۴ : ۳۳

او یعفوا الذی بیدہ عقدۃ النکاح [س ۲ : ۲۳۷

یاایھا الذین امنوا اوفوا بالعقود [س ۵ : ۱

(۳) سمجھ ۔ فہم ۔ عقل ۔

ومن شر النفاثات فی العقد [س ۱۱۳ : ۴

عقدۃ اللسان زبان کی لکنت ۔

واحلل عقدۃ من لسانی [س ۲۰ : ۲۷

علق

علق (۱) قطرہ خون ۔
(۲) جونک یا کوئی ایسا کیڑا جو خون چوستا ھو ۔

ثم خلقنا النطفۃ علقۃ فخلقنا العلقۃ مضغۃ [س ۲۳ : ۱۴

(۳) تعلق ۔ محبت ۔

خلق الانسان من علق [س ۹۶ : ۲

علم

(۱) جاننا ۔
(۲) تمیز کرنا ۔ فرق کرنا ۔

لنعلم من یتبع الرسول ممن ینقلب علی عقبیہ [س ۲ : ۱۴۳

علی

(۱) اوپر -
(۲) مطابق -
(۳) بشرطیکہ -
(۴) خلاف - بمقابلہ - باوجودیکہ -

عمی

کور باطن - گمراہی -

و اما ثمود فھدیناھم فاستحبوا العمی علی الھدی [س ۴۱ : ۱۷

عن

(۱) بہ نسبت -
(۲) بوجہ - بہ سبب -

فقال انی احببت حب الخیر عن ذکر ربی [س ۳۸ : ۳۲

قاتلوا الذین لایومنون باللہ . . . ولا یدینون دین الحق من الذین اوتوا الکتاب حتی یعطوا الجزیة عن ید وھم صاغرون [س ۹ : ۲۹

غاب

غیب — غیب - جو حاضر نہیں - جو سامنے نہیں -
بالغیب — مخفی طور پر - نہ کہ دکھانے کو -

الذین یومنون بالغیب [س ۲ : ۳

انما تنذر من اتبع الذکر و خشی الرحمان بالغیب [س ۳۶ : ۱۱

للغیب = بالغیب

فالصالحات قانتات حافظات للغیب بما حفظ اللہ [س ۴ : ۳۴

غدا

غداً زمانہ مستقبل غیر معین وغیر محدود ۔ آئندہ ۔

وماتدری نفس ماذا تکسب غدا [س ۳۱ : ۳۴

غلف

غلف (جمع) واحد { اغلف غلاف میں بند ۔ / غلاف غلاف ۔ خزانہ ۔

وقالوا قلوبنا غلف [س ۲ : ۸۸

غلم

غلام (۱) لڑ ۔

قال انی یکون لی غلام و لم یمسسنی بشر [س ۱۹ : ۲۰

(۲) نوجوان ۔

فانطلقا حتی اذا لقیا غلاما فقتله [س ۱۸ : ۷۴

فار

فوارے کی طرح بہوت کر نکلنا ۔

فاذا جاء امرنا وفار التنور . . . .

[س ۲۳ : ۲۷

فتح

مفاتح (جمع) واحد { مفتاح کنجی ۔ / مفتح خزینہ ۔

(۱) کنجیاں ۔

او ما ملکتم مفاتحہ [س ۲۴ : ۶۱

(۲) خزانے ۔

واتیناہ من الکنوز ما ان مفاتحہ لتنوء
بالعصبۃ اولی القوۃ [س ۲۸ : ۷۶

فتر

فترۃ تھوڑا ۔ درمیان ۔

یا ہل الکتاب قد جاءکم رسولنا یبین لکم
علی فترۃ من الرسل [س ۵ : ۱۹

فتن

فتنۃ (۱) آزمایش ۔

وکذلک فتنا بعضہم ببعض [س ۶ : ۵۳

واعلموا انما اموالکم واولادکم فتنۃ

[س ۸ : ۲۸

(۲) تکلیف - مصیبت -

ومن یرد اللہ فتنۃ فلن تملک لہ من اللہ شیئا [س ۵ : ۴۱

حتی یقولا انما نحن فتنۃ [س ۲ : ۱۰۲

وان اصابتہ فتنۃ انقلب علی وجہہ [س ۲۲ : ۱۱

(۳) فتنہ انگیزی -

وقاتلوھم حتی لاتکون فتنۃ [س ۲ : ۱۹۳

الفتنۃ اشد من القتل [س ۲ : ۱۹۱

والذین کفروا بعضھم اولیاء بعض - الا تفعلوہ تکن فتنۃ فی الارض وفساد کبیر [س ۸ : ۷۳

(۴) معذرت -

ثم لم تکن فتنتھم الا ان قالوا واللہ ربنا ما کنا مشرکین [س ۶ : ۲۳

(۵) تختۂ مشق -

ربنا لاتجعلنا فتنۃ للقوم الظالمین [س ۱۰ : ۸۵

فردوس

فردوس (فارسی) -

فرش

(۱) فرش -
(۲) چهوٹے چوپائے جن پر بوجهه نهيں لادا جاتا - (رازي)

ومن الانعام حمولة وفرشا [س ۶ : ۱۴۳

فري

فريا مفتري - افتراكرنے والا - جهوٹ بنانے والا -

قالوا يا مريم لقد جئت شيئا فريا
[س ۱۹ : ۲۷

فلک

دائره -

وهو الذى خلق الليل والنهار والشمس
والقمر كل فى فلک يسبحون [س ۲۱ : ۳۳

قام

(۱) يه مبالغه كا صيغه هے - جو شخص بوجه انتظام كاروبار و اهتمام معاملات بيٹهنے كي مهلت نه پاتا هو اور اس كے زياده تر اوقات قيام ميں گزرتے هوں وه قوام كهلاتا هے - تدبيركاركننده (شاه ولى الله) - كار گزار (سعدي) - خدمتگزار -

الرجال قوامون على النساء بما فضل الله

بعضهم علی بعض بما انفقوا من اموالهم
[س ۴ : ۳۴

(۲) قائم رہنے والے ۔

کونوا قوامین بالقسط شهداء لله
[س ۴ : ۱۳۵

مقام عدالت ۔

و اما من خاف مقام ربه و نهی النفس
عن الهوی . . . [س ۷۹ : ۴۰

تقویم سرشت ۔ بناوٹ ۔

لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم
[س ۹۵ : ۴

قبض

قبضت قبضة میں نے پکڑا ۔ اختیار کیا ۔

فقبضت قبضة من اثر الرسول [س ۲۰ : ۹۶

قتل

قاتلهم الله = لعنهم الله

قدر

ایک انداز مقرر کرنا ۔ طرز عمل قرار دینا ۔

قدر انداز مقررہ ۔ طرز مقررہ ۔ قاعدہ ۔

انا کل شیء خلقناه بقدر [س ۵۴ : ۴۹

ولو بسط اللہ الرزق لعبادہ لبغوا فی الارض
ولکن ینزل بقدر ما یشاء [س ۴۲ : ۲۷

قر

مستقر (۱) قرار کی جگہ ۔
الی ربک یومئذ المستقر [س ۷۵ : ۱۲
ولکم فی الارض مستقر ومتاع الی حین
[س ۲ : ۳۶
(۲) وقت مقررہ ۔
لکل نبا مستقر [س ۶ : ۶۷
والشمس تجری لمستقر لھا ۔ ذالک
تقدیرا لعزیز العلیم [س ۳۶ : ۳۸

قرأ

(۱) (عبری) اعلان کرنا ۔ لوگوں کو ان کے برے کاموں کے نتیجوں سے متنبہ کرنا ۔
اقرا باسم ربک الذی خلق . . . [س ۹۶ : ۱
= قم فانذر وربک فکبر (س ۷۴ : ۲ و ۳)
دیکھو کتاب یسعیاہ باب ۵۸ : ۱ وباب ۴۰ : ۹
(۲) پڑھنا ۔
اقرا کتابک [س ۱۷ : ۱۴
القرآن = النذیر

قسم

شہادت میں پیش کرنا ۔

لا اقسم بھذا البلد وانت حل بھذا البلد
ووالد وما ولد لقد خلقنا الانسان في كبد
[س ۹۰ : ۱ - ۴

والفجر وليال عشر والشفع والوتر والیل اذا
يسر - هل في ذلك قسم لذي حجر
[س ۸۹ : ۱ - ۵

فلا اقسم بمواقع النجوم وانه لقسم لو
تعلمون عظيم انه لقران كريم
[س ۵۶ : ۷۵ - ۷۷

قطع

قطع السبیل راهزني - (زمخشري)

ائنكم لتاتون الرجال وتقطعون السبيل
[س ۲۹ : ۲۹

قمر

(۱) چاند ۔
(۲) اسلام سے پہلے یہ عربوں کا قومی نشان تھا ۔

اقتربت الساعة وانشق القمر [س ۵۴ : ۱

کبد

(۱) رنج و مصیبت ۔

لقد خلقنا الانسان في كبد [س ۹۰ : ۴

كتب

(۱) لکھنا ۔
(۲) مقرر کرنا ۔

قل لن يصيبنا الا ما كتب الله لنا
[س ۹ : ۵۱

كتب ربكم على نفسه الرحمة [س ۶ : ۵۴

(۳) حکم دینا ۔

كتب عليكم الصيام كما كتب على الذين
من قبلكم [س ۲ : ۱۸۳

ولقد كتبنا في الزبور . . .
[س ۲۱ : ۱۰۵

(۴) نقش کرنا ۔ جما دینا ۔

اولئك كتب في قلوبهم الايمان
[س ۵۸ : ۲۲

كتاب (جمع كتب)

(۱) لکھائی ۔ کتابت ۔

و ما كنت تتلوا من قبله من كتاب
[س ۲۹ : ۴۸

الم ۔ ذالك الكتاب لاريب [س ۲ : ۱ و ۲

الم ۔ تلک ایات الکتاب الحکیم
[س ۳۱ : ۱ و ۲

حم ۔ تنزیل الکتاب من اللہ العزیز العلیم
[س ۴۰ : ۱ و ۲

طس ۔ تلک ایات القران وکتاب مبین
[س ۲۷ : ۱

طسم ۔ تلک ایات الکتاب المبین
[س ۲۸ : ۱ و ۲

(۲) چٹھی ۔ خط ۔

اذھب بکتابی ھذا فالقہ الیھم
[س ۲۷ : ۲۸

(۳) کتاب ۔

ام لکم کتاب فیہ تدرسون ان لکم فیہ لما تخیرون
[س ۶۸ : ۳۷ و ۳۸

(۴) مدتمہ ۔ عہد نامہ ۔ قبولیت ۔

والذین یبتغون الکتاب مما ملکت ایمانکم فکاتبوھم ان علمتم فیھم خیرا
[س ۲۴ : ۳۳

ولا تعزموا عقدۃ النکاح حتی یبلغ الکتاب اجلہ
[س ۲ : ۲۳۵

(۵) وحی ۔

قل فاتوا بکتاب من عند اللہ
[س ۲۸ : ۴۹

كل امن بالله وملئكته وكتبه ورسله
[س ۲ : ۲۸۵

ولقد اتينا موسى الكتاب فاختلف فيه
[س ۴۱ ۴۵

(۶) حکم -

لكل اجل كتاب [س ۱۳ : ۳۸

كتاب الله عليكم [س ۴ : ۲۴

رسول من الله يتلوا صحفا مطهرة فيها كتب
قيمه [س ۹۸ : ۲ و ۳

واتل ما اوحی اليك من كتاب ربك
[س ۱۸ : ۲۷

(۷) خدا کا علم -

وما من دابة فى الارض الا على الله رزقها ويعلم
مستقرها و مستودعها - كل في كتاب
مبين [س ۱۱ ۶

ما فرطنا فى الكتاب من شئى [س ۶ : ۳۸

الم تعلم ان الله يعلم ما في السماء والارض-
ان ذالك في كتاب [س ۲۲ : ۷۰

انه لقرآن كريم في كتاب مكنون
[س ۵۶ : ۷۷

وعنده مفاتح لغيب لايعلمها الاهو - و
يعلم ما في البر والبحر - و ما تسقط

من ورقة الا يعلمها ولا حبة في ظلمات الارض
ولا رطب ولا يابس الا في كتاب مبين
[س ۶ : ۵۹

. . . ما يعزب عن ربك من مثقال
ذرة في الارض ولا في السماء ولا اصغر من ذالك
ولا اكبر الا في كتاب مبين
[س ۱۰ : ۶۱ و س ۳۴ : ۳

وما تحمل من انثى ولا تضع الا بعلمه - وما
يعمر من معمر ولا ينقص من عمره الا في
كتاب [س ۳۵ . ۱۱

(۸) اعمالنامه -

اقرا كتابك - كفي بنفسك اليوم عليك
حسيبا [س ۱۷ ۱۴

(۹) مدت - وقت - قدره -

وما اهلكنا من قرية الا ولها كتاب معلوم
[س ۱۵ : ۴

وماكان لنفس ان تموت الا باذن الله كتابا
موجلا [س ۳ : ۱۴۴

كثر

الكوثر خير كثير - كتاب و حكمت - وحي -
ومن يوت الحكمة فقد اوتي خيرا كثيرا
(س ۲ : ۲۶۹)

انا اعطيناك الكوثر [س ۱۰۸ : ۱

تکاثر کثرت مال و اولاد پر فخر کرنا ۔

الھیکم التکاثر حتی زرتم المقابر
[س ۱۰۲ : ۱ و ۲

کذب

کذب (۱) جھوٹ سمجھنا ۔

(۲) بات نہیں ماننا ۔

کذبت ثمود بطغویھا [س ۹۱ : ۱۱

کرس

کرسي (۱) کرسی عدالت ۔

ولقد فتنا سلیمان والقینا علی کرسیه
جسدا ثم اناب [س ۳۸ : ۳۴

(۲) علم ۔ (بخاری)

وسع کرسیه السموت والارض [س ۲ : ۲۵۵

کشف

کشف عن الساق اس موقع پر وہ گھبرا گیا ۔

قیل لها ادخلی الصرح ۔ فلما راته حسبته
لجة وکشفت عن ساقیها [س ۲۷ : ۴۴

یوم یکشف عن ساق ویدعون الی السجود فلا
یستطیعون [س ۶۸ : ۴۲

کفر

(۱) جھوٹ سمجھنا۔
(۲) نہیں ماننا۔

فمنھم من امن ومنھم من کفر [س ۲ ۲۵۳

(۳) غلط سمجھنا۔

لقد کفر الذین قالوا ان اللہ ھو المسیح ابن مریم ـ و قال المسیح یابنی اسرائیل اعبدوا اللہ ربی وربکم [س ۵ ۷۲

(۴) خدا کے حکم کے خلاف کرنا۔

و ماکفر سلیمان ولکن الشیاطین کفروا یعلمون الناس السحر [س ۲ : ۱۰۲

من کفر باللہ من بعد ایمانہ الا من اکرہ و قلبہ مطمئن بالایمان ولکن من شرح بالکفر صدرا فعلیھم غضب من اللہ
[س ۱۶ : ۱۰۶

(۵) دور کرنا۔

کفر عنھم سیئاتھم واصلح بالھم [س ۴۷ : ۲

(۶) ناشکری کرنا ـ نا قدری کرنا ـ

انا ھدینٰہ السبیل اما شاکرا و اما کفورا
[س ۷۶ : ۳

فمن یعمل من الصالحات وھو مومن فلا کفران لسعیہ [س ۲۱ : ۹۴

كل

كل كثرت ـ

وقال يا ايها الناس علمنا منطق الطير
واوتينا من كل شئ [س ٢٧ : ١٦

كلم

(١) بات ـ

قل لو كان البحر مدادا لكلمات ربي لنفد
البحر قبل ان تنفد كلمات ربي ولوجئنا
بمثله مددا [س ١٨ : ١٠٩

ولقد قالوا كلمة الكفر [س ٩ : ٧٤

كلمة (٢) حكم ـ

فتلقي آدم من ربه كلمات فتاب عليه
[س ٢ : ٣٧

واذ ابتلي ابراهم ربه بكلمات فاتمهن
[س ٢ : ١٢٤

ولا مبدل لكلمات الله [س ٦ : ٣٤

لا تبديل لكلمات الله [س ١٠ : ٦٤

ان الذين حقت عليهم كلمة ربك لا يؤمنون
[س ١٠ : ٩٦

ولكن حقت عليهم كلمة العذاب
[س ٣٩ : ٧١

(۳) پیغام - بشارت -

وكلمة القيها الى مريم [س ۴ : ۱۷۱

اذ قالت الملائكة يامريم ان الله يبشرك
بكلمة منه اسمه المسيح عيسى ابن مريم
[س ۳ : ۴۵

کمه

الاکمہ اندھا - کور باطن - گمراہ -

و ابرئ الاکمه والابرص واحي الموتى باذن
الله [س ۳ : ۴۸

کنی

کنود ناشکرا - ناقدرا -

ان الانسان لربه لکنود [س ۱۰۰ : ۲

لبث

(۱) رھنا -
(۲) صاحب شریعت بنا رہنا -

ولقد ارسلنا نوحا الي قومه فلبث فيهم
الف سنة الا خمسين عاما [س ۲۹ : ۱۴

لبس

مشکوک کرنا - مشتبہ بنانا -

ولا تلبسوا الحق بالباطل وتكتموا الحق

وانتم تعلمون [س ٢ : ٤٢

ولوجعلناه ملكا لجعلناه رجلا وللبسنا
عليهم ما يلبسون [س ٦ : ٩

لحن

لحن القول بات كرنے كا طرز -

ولتعرفنهم في لحن القول [س ٤٧ : ٣٠

لقم

منهه سے نگلنا -

فالتقمه الحوت [س ٣٧ ١٤٢

لقي

القيا يهه مفرد كا صيغه القين تها - نون تاكيد كو
الف سے بدل ليا جيسا كه قسن كو قفا كر ليا كرتے هيں -
(رازي - زمخشري)

القيا في جهنم كل كفار عنيد [س ٥٠ : ٢٤

القي وكلمته القيها الى مريم [س ٤ : ١٧١
اور اسكى بات جو اس نے مريم سے كهي تهي -
اس كي بشارت جو اس نے مريم كو دي تهي -

لمس

تٹولنا -

وانا لمسنا السماء فوجدناها ملئت حرسا
شديدا وشهبا [س ٧٢ : ٨

مات

موت (۱) موت ۔ [س ۳۹ : ۴۲

(۲) غشي ۔

واذقلتم يامُوسیٰ لن نومن لک حتی نري الله جهرة فاخذتکم الصاعقة وانتم تنظرون ثم بعثناکم من بعد موتکم

[س ۲ : ۵۵ و ۵۶ و ۷ : ۱۴۳

(۳) سخت رنج اور افسوس ۔

واذا خلوا عضوا عليکم الانامل من الغيظ ۔ قل موتوا بغيظکم [س ۳ : ۱۱۸

(۴) زمين کا بنجر هو جانا ۔

فاحيابه الارض بعد موتها [س ۲ : ۱۶۴

= وتري الارض هامدة فاذا انزلنا عليها الماء اهتزت وربت وانبتت من کل زوج بهيج

(س ۲۲ : ۵)

الموتیٰ (۱) مرده ۔

(۲) جن کي روحاني موت هوچکي هے ۔ گمراه ۔

انک لاتسمع الموتیٰ ولاتسمع الصم الدعاء اذا ولوا مدبرين [س ۲۷ : ۸۰

و رسولاالی بني اسرائيل ۔ اني قدجئتکم باية من ربکم . . . وابرئ الاکمه والابرص

واحي الموتی باذن الله [س ۳ : ۴۸

ماد

دورہ کرنا ۔ گھومنا ۔

والقی فی الارض رواسی ان تمید بکم
[س ۱۶ : ۱۵

مائدة (۱) نعمت ۔ (رازی)
(۲) علم ۔ (راغب)

اذ قال الحواریون یاعیسی ابن مریم هل یستطیع ربک ان ینزل علینا مائدة من السماء ۔ قال اتقوا الله ان کنتم مومنین [س ۵ : ۱۱۲

ماجوج

یہہ لفظ عجمی زبان کا ھے ۔ عبری زبان میں عین کا تلفظ گاف کی آواز سے ھوتا ھے ۔ پس ماعوغ کو عبری میں ماگوگ کہتے ھیں ۔ عربی میں کاف کو جیم سے بدل لیتے ھیں اس لئے ماگوگ کو ماجوج کہتے ھیں ۔ یافث کے ایک بیٹے کا نام ۔ (دیکھو تورات کتاب پیدایش ب ۱۰ آیة ۲) ۔ دیکھو یاجوج ۔

مثل

مثل مثال ۔ تمثیل ۔

مثل الجنة التی وعد المتقون - فیها انهار من ماء غیر اسن وانهار من لبن لم یتغیر طعمه وانهار من عسل مصفی - ولهم فیها من کل الثمرات ومغفرة من ربهم
[س ۴۷ : ۱۵

(۲) حجت - اعتراض -

ولا یاتونک بمثل الا جئناک بالحق واحسن تفسیرا
[س ۲۵ : ۳۳

تماثیل تصویریں - مجسمے -

یعملون له ما یشاء من محاریب وتماثیل
[س ۳۴ : ۱۳

مرأ

امرأت عمران آل عمران میں سے ایک عورت -

[س ۳ : ۳۴

مرض

مرض قلب کی بیماری - جس سے قلب اپنا کام پوری طرح سے نہیں کرسکتا - قلب کی سیاہی - خباثت قلب - شیطنت -

فی قلوبھم مرض [س ۲ : ۱۰

= ران علی قلوبھم ما کانوا یکسبون
(س ۸۳ : ۱۴

مریم

حضرت عیسیٰ کی ماں کا نام ۔

مسح

مسح بالسوق والاعناق   گھوڑوں کو چمکارنے کے لئے محبت سے ان کے گھٹنوں اور گردنوں پر ہاتھ پھیرنا ۔

فطفق مسحا بالسوق والاعناق [س ۳۸ ، ۳۳

مصر

(۱) شہر ۔ [س ۲ : ۶۱

(۲) ملک مصر ۔ [س ۱۲ : ۲۱

معن

الماعون   (۱) چھوٹی چھوٹی روزمرہ کی ضروری چیزیں ۔

(۲) صدقہ ۔ (رازی) [س ۱۰۷ : ۷

مکر

حکمت کے ساتھ کسی کو کسی کام سے پھیر دینے کی تدبیر کرنا ۔ (راغب)

ومکروا ومکر اللہ واللہ خیر الماکرین

[س ۳ : ۵۴

ملک

ملک (میم و لام بالفتحہ) قوت۔ (جمع ملائکہ)

(۱) فرشتہ۔ جیساکہ اسلام سے پہلے بھی لوگوں کا خیال تھا۔

وقالوا لولا انزل علیہ ملک [س ۶ : ۸

ولو انزلنا ملکا لقضی الامر [س ۶ : ۸

وجاء ربک والملک صفا صفا [س ۸۹ : ۲۲

قل لوکان فی الارض ملئکۃ یمشون مطمئنین لنزلنا علیہم من السماء ملکا رسولا

[س ۱۷ : ۹۵

(۲) فرشتہ صفت آدمی۔ معصوم۔ پاک۔

وقلن حاش للہ ماھذا بشرا - ان ھذا الا ملک کریم [س ۱۲ : ۳۱

(۳) افسر۔

قل یتوفٰکم ملک الموت الذی وکل بکم

[س ۳۲ : ۱۱

(الاک) ملئکۃ (جمع)

(۱) بمعنی فرشتہ۔

قل لوکان فی الارض ملئکۃ . . . .

[س ۱۷ : ۹۵

(۲) افسر۔

علیہا ملئکۃ غلاظ شداد [س ۶۶ : ۶

(۳) عالم ملکوت ۔

فسجد الملئکۃ کلہم اجمعون [س ۱۵ : ۳۰

والملئکۃ یسبحون بحمد ربہم [

(۴) خیر وبرکت ۔

ان الذین قالوا ربنا اللہ ثم استقاموا تتنزل علیہم الملئکۃ الا تخافوا ولاتحزنوا و ابشروا بالجنۃ التی کنتم توعدون ۔ نحن اولیوٴکم فی الحیوۃ الدنیا وفی الاخرۃ . . .
[س ۴۱ : ۳۰ و ۳۱

(۵) خدا کی قدرت ۔ شان الہی ۔

یوم یرون الملئکۃ لابشری یومئذ للمجرمین
[س ۲۵ : ۲۲

ملک (میم ضمہ) (۱) سلطنت ۔

(۲) عہد رسالت یا نبوت ۔ [س ۲ : ۱۰۲

ماملکت ایمانکم جن کے مالک تمہارے داہنے ہاتھ ہوے ۔ جو تمہارے ہاتھ میں ہیں ۔ جو تمہارے تابع ہیں ۔

(۱) جو تمہارے نکاح میں ہیں ۔ بی بیاں ۔

حرمت علیکم امہاتکم . . . والمحصنات من النساء الاماملکت ایمانکم کتاب اللہ علیکم [س ۴ : ۲۴

(۲) غلام ۔ لونڈیاں ۔

والذین یبتغون الکتاب مما ملکت ایمانکم
فکاتبوھم ان علمتم فیھم خیرا [س ۲۴ : ۳۳

(۳) اسلام سے پہلے عرب جاھلیت میں جو عورتیں حلال تھیں جن کو آگے چل کر اسلام نے حرام قرار دیا ۔ مثلا بے نکاح لونڈیاں رکھنا ۔

والذین ھم لفروجھم حافظون الا علی ازواجھم
او ما ملکت ایمانھم [س ۷۰ : ۲۹ و ۳۰

(۴) مویشی ۔

اولم یروا انا خلقنا لھم مما عملت ایدینا
انعاما فھم لھا مالکون (س ۳۶ : ۷۱)

و بالوالدین احسانا وبذی القربی والیتمی
والمساکین والجار ذی القربی والجار
الجنب والصاحب بالجنب وابن السبیل
وما ملکت ایمانکم [س ۴ : ۳۶

من

منا بطور احسان ۔ بلا عوض ۔

اذا اثخنتموھم فشدوا الوثاق فاما منا بعد
واما فداء [س ۴۷ : ۴
بعد ان تاسروھم فاما ان تمنوا علیھم منا
باطلاقھم من غیر عوض واما ان تفادوھم
(معالم التنزیل)

الامن ان یترک الا سیرالکافرمن غیر ان
یو اخذ منه شئی والفداء ان یترک و
یاخذ منه مالااواسیرامسلما (ملا احمد)

ن

= نون (۱) دوات ۔

ن والقلم ومایسطرون ما انت بنعمة ربک
بمجنون [س ۶۸ : ۱ و ۲

(۲) مچھلی ۔

ذاالنون (س ۲۱ : ۸۷)

= صاحب الحوت (س ۶۸ : ۴۸)

= یونس

نار

نار (۱) آگ ۔

قلنا یانار کونی بردا وسلاما [س ۲۱ : ۶۹

(۲) دل کی آگ ۔ دل کا جلنا ۔ روحي صدمات ۔

نار الله الموقدة التي تطلع علي الافئدة
[س ۱۰۴ : ۶ و ۷

(۳) تکالیف ۔ صدمات ۔ مصائب ۔

فان له نار جهنم خالدا فیها [س ۹ : ۶۳

(۴) مادہ شیطانی ۔ آتشي طبیعت ۔

والجان خلقناہ من قبل من نار السموم
[س ۱۵ : ۲۷

(۵) لڑائی کی آگ ۔
کلما اوقدوا نارا للحرب اطفاها الله
[س ۵ : ۶۴

فاتقوا النار التی وقودها الناس والحجارة
[س ۲ : ۲۴

= فان لم تفعلوا فاذنوا بحرب من الله ورسوله (س ۲ : ۲۷۹)

(۶) جہنم ۔ دوزخ ۔
ان المنافقین فی الدرک الاسفل من النار
[س ۴ : ۱۴۵

نتق

زوروں سے ہلانا جیسا کہ زلزلہ سے ہوتا ہے ۔
واذ نتقنا الجبل فوقهم کانه ظلة وظنوا انه واقع بهم [س ۷ : ۱۷۱
= فلما اخذتهم الرجفة (س ۷ : ۱۵۵)

نجم

النجم (۱) ستارہ ۔

وسخر لکم اللیل والنهار والشمس والقمر ۔ والنجوم مسخرات بامره [س ۱۶ : ۱۲

(۲) بوٹي -

والنجم والشجر يسجدان [س ۵۵ : ۶

(۳) وحى (قرآن) كي آيتيں -

والنجم اذا هوى ما ضل صاحبكم وما غوى

[س ۵۳ : ۱ و ۲

فلا اقسم بمواقع النجوم وانه لقسم لو تعلمون

عظيم انه لقرآن كريم [س ۵۶ : ۷۵

نحر

نماز میں رجوع قلب کے ساتھہ سجدھا دھرا هونا -

فصل لربك وانحر [س ۱۰۸ : ۲

نزل

نزل واقع هوا -

وبالحق نزل [س ۱۷ : ۱۰۵

انزل اس نے بهم پهنچایا - عطا کیا -

وبالحق انزلناه [س ۱۷ : ۱۰۵

وانزلنا الحديد [س ۵۷ : ۲۵

وانزل لكم من الانعام ثمانية ازواج

[س ۳۹ : ۶

نسخ

بدل دینا - (بخاري) [س ۲ : ۱۰۶

نسي

بے بدلے چھوڑ دینا ۔ (بخاری)

ما ننسخ من اية او ننسها نات بخير منها
او مثلها
[س ۲ : ۱۰۶

نطق

منطق الطير — یونانی اورنی تھولوجیا (Ornithology)
پرندوں کے عادات واطوار کا علم ۔

وورث سليمان داود وقال ياايها الناس
علمنا منطق الطير
[س ۲۷ : ۱۶

نعس

نعاس اطمینان قلب ۔ تسکین ۔

ثم انزل عليكم من بعد الغم امنة نعاسا
يغشى طائفة منكم و طائفة قد اهمتهم
انفسهم يظنون بالله غير الحق ظن
الجاهلية
[س ۳ : ۱۵۳

= فانزل السكينة عليهم (س ۴۸ : ۱۸)

نفا

ینفوا من الارض ملک سے نکال دیئے جائیں ۔
[س ۵ : ۳۳

نفث

النفاثات جمع (واحد نفاثة)
پھونک مارنے والی چیزیں -
ومن شر النفاثات في العقد [س ١١٣ : ٤

نفس

نفس (١) جنس -
يا ايها الناس اتقوا ربكم الذي خلقكم من
نفس واحدة [س ٤ : ١
(٢) ذات -
قال رب اني لا املك الا نفسي واخي
[س ٥ : ٢٥
وما اصابك من سيئة فمن نفسك
[س ٤ : ٧٩
كتب ربكم على نفسه الرحمة [س ٦ : ١٢
(٣) جان -
وكتبنا عليهم فيها ان النفس بالنفس
والعين بالعين . . . [س ٥ : ٤٥
(٤) روح -
ونفس وما سوىها فالهمها فجورها وتقوىها
قد افلح من زكىها وقد خاب من دسىها
[س ٩١ : ٧ - ١٠

(۵) ذی روح - مجازًا نفس -

لا تکلف نفس الا وسعها [س ۲ : ۲۳۳

کل نفس ذائقة الموت [س ۳ : ۱۸۴

(۶) شخص - آدمی -

کل نفس بما کسبت رهینة [س ۷۴ : ۳۸
= کل امرئ بما کسب رهین (س ۵۲ . ۲۱)

(۷) دل - طبیعت -

تعلم ما فی نفسی ولا اعلم ما فی نفسک
[س ۵ : ۱۱۶

واحضرت الانفس الشح [س ۴ : ۱۲۸

ما کان یغنی عنهم من اللہ الا حاجة فی
نفس یعقوب قضاها [س ۱۲ : ۶۸

(۸) نفس امارہ -

واما من خاف مقام ربہ ونہی النفس عن
الہوی فان الجنة ہی الماوی
[س ۷۹ : ۴۰ و ۴۱

ان النفس لامارة بالسوء الا ما رحم ربی
[س ۱۲ : ۵۳

النفس الامارة کافر طبیعت جو برے کاموں کے لئے
ترغیب دیتی ہے - [س ۱۲ : ۵۳

النفس اللوامة مسلم کی طبیعت جو اپنے تئیں اپنے

برے کاموں کے لئے ملامت کرتی ھے - جو برے اور
بھلے میں تمیز کرتی ھے - [س ۷۵ : ۲

النفس المطمئنة مومن کا دل کہ اس کو ھمیشہ
اطمینان ھے کہ جیسا کرے گا ویسا پائے گا اور جو
خدا کے رحم اور انصاف پر تکیہ کئے ھے - جو برے
کام نہیں کرتا اور جس کا قلب باللہ مطمئن ھے -

یا ایتها النفس المطمئنة ارجعي الی ربک
راضیة مرضیة [س ۸۹ : ۲۷ و ۲۸

نفل

نافلة (۱) اضافہ

ومن اللیل فتهجد بہ نافلة لک
[س ۱۷ : ۷۹

(۲) بیٹے کا بیٹا - پوتا -

ووهبنا له اسحق ویعقوب نافلة
[س ۲۱ : ۷۲

نقم

ناپسند کرنا - نفرت کرنا - (رازی)

هل تنقمون منا الا ان امنا بالله . . .
[س ۵ : ۵۹

نمل

نمل ایک قبیلہ کا نام - (قاموس)
نملة قبیلۂ نمل کی عورت یا ونہسہ -

وادالنمل جبرین اور عسقلان کے درمیان ایک وادي کا نام ۔ (تاج العروس)

حتی اذا اتوا علی وادالنمل قالت نملة یاایها النمل ادخلوا مساکنکم
[س ۲۷ : ۱۸

هبط

(۱) اترنا ۔

قیل یانوح اهبط بسلام منا [س ۱۱ : ۴۸
(۲) ایک جگہ سے دوسری جگہ جانا ۔

اهبطوا مصرا فان لکم ماسالتم [س ۲ : ۶۱
(۳) ایک حالت سے دوسری حالت میں منتقل هونا ۔

قال فاهبط منها فمایکون لک ان تتکبر فیها فاخرج انک من الصاغرین [س ۷ : ۱۳]

هدهد

الهدهد حضرت سلیمان کا ایک فوجی افسر ۔

و تفقد الطیر فقال مالي لااري الهدهد ام کان من الغائبین [س ۲۷ : ۲۰

هوی

هوي (۱) گرنا ۔

ومن یحلل علیه غضبی فقد هوی
[س ۲۰ : ۸۱

(۲) اترنا ۔

و النجم اذا ھویٰ ما ضل صاحبکم وما غویٰ
[س ۵۳ : ۱ و ۲

ھاویۃ گڈھا ۔
امہ ھاویہ = ھوت امہ (زمخشری)
(اس کی ماں کا برا ھوا ۔) وائے ھے اس شخص پر ۔

وتد

(جمع اوتاد) خیموں کے میخ ۔

الم نجعل الارض مھادا والجبال اوتادا
[س ۷۸ : ۶ و ۷

اوتاد اراکین ۔ عمائد سلطنت ۔
ذوالاوتاد صاحب جبروت ۔

وفرعون ذوالاوتاد [س ۳۸ : ۱۲

وجہ

وجہ (۱) ذات ۔

کل من علیھا فان ویبقی وجہ ربک ذوالجلال والاکرام [س ۵۵ ۔ ۲۶ و ۲۷

سیماھم فی وجوھھم من اثر السجود
[س ۴۸ : ۲۹

(۲) رخ ۔ سامنا ۔

فاینما تولوا فثم وجہ اللہ [س ۲ : ۱۱۵

(۳) پہلا حصہ ۔

وقالت طائفة من اهل الكتاب امنوا بالذی انزل علی الذین امنوا وجه النهار و اکفروا اخره [س ۳ : ۷۱

(۴) خوشنودی ۔

وماتنفقون الاابتغاء وجه الله [س ۲ : ۲۷۲

(۵) منہہ ۔ چہرہ ۔

ظل وجهه مسودا [س ۱۶ : ۵۸

علی وجه روبرو ۔ سامنے ۔

فالقوه علی وجه ابی [س ۱۲ : ۹۳

وجوه (جمع) سردار و رؤساء ۔ (رازی)

امنوا بما نزلنا مصدقا لما معکم من قبل ان نطمس وجوها [س ۴ : ۴۷

ورى

وراء (۱) بعد ۔

(۲) لڑکے کا لڑکا ۔ پوتا ۔

فبشرناها باسحق ومن وراء اسحق یعقوب [س ۱۱ : ۷۱

وسط

وسطاً درمیانی ۔ تمام قوموں کے لئے هدایت کا ماخذ ۔

وكذالك جعلناكم امة وسطاً لتكونوا شهداء
على الناس [س ۲ : ۱۴۳

اوسط بهترين - عمده -

فكفارته اطعام عشرة مساكين من اوسط
ماتطعمون اهليكم . . . [س ۵ : ۸۹

قال اوسطهم الم اقل لكم لولا تسبحون
[س ۶۸ : ۲۸

وسطي بهترين - افضل -

حافظوا على الصلوات والصلوة الوسطي
[س ۲ : ۲۳۸

وفي

متوفيك — مميتك (بخاري)
ميں تجهكو موت دوں گا -

اذقال الله ياعيسي اني متوفيك ورافعك
الي [س ۳ : ۵۴

وقي

كسي كام سے بچنا - پرهيز كرنا -

تقوي برے كاموں سے بچنا - پرهيز كرنا -

ياجوج

يه لفظ عجمي هے -

ماجوج کي نسل يعني اس قوم کو جو ماجوج سے پيدا هوئي لوگ کہتے هيں اور پهر اس ملک پربهي جهاں وه آباد تهی لوگ یایاجوج کا استعمال هونے لگا ۔ مگر استعمال میں یہ دونوں لفظ ساتهه ساتهه بولے جاتے هيں ایک کا دوسرے پربهي اطلاق هوتا هے اور اسی طرح عربی میں بهي یاجوج و ماجوج کا استعمال هوتا هے ۔ یہ لوگ تاتاری ترک هیں جو تمام ممالک تاتار اورچینی تاتار میں آباد هیں ۔

قیل انهما من الترک (رازی)

یدی

ید (۱) هاتهه ۔

(۲) قوت ۔

ذوالاید صاحب قوت ۔

واذکر عبدنا داود ذاالاید [س ۳۸ : ۱۷

عن ید بوجه قدرت ۔ بوجه تسلط ۔ بوجه یدطولی ۔

حتي يعطوا الجزية عن يد وهم صاغرون
[س ۹ : ۲۹

یس

یاسین = یاانسان

اے شخص ۔

یعقوب

حضرت اسحٰق کے لڑکے اور حضرت ابرھیم کے پوتے
کا نام ۔ [س ۲۱ : ۷۲ و س ۱۱ : ۷۱

یمن

یمین (جمع ایمان)
(۱) داھنے ھاتھہ ۔
(۲) مبارک ۔

واصحاب الیمین ما اصحاب الیمین
[س ۵۶ : ۷ ۔

(۳) زور ۔ قوت ۔

فراغ علیھم ضربا بالیمین [س ۳۷ : ۹۳
ماملکت یمینک دیکھو تحت ملک ۔
ماملکت ایمانکم دیکھو تحت ملک ۔

تتمہ

رقم

اصحاب الکھف والرقیم ایک ھی گروہ کا لقب ھے ۔
اصحاب کہف ان کو اس لئے کہتے ھیں کہ وہ ایک
ظالم بادشاہ کے ظلم سے بھاگ کر ایک پہاڑ کی

کھوہ کہف) میں جا چھپے تھے - اور ان کو
اصحاب 'الرقیم' اس لئے کہتے ہیں کہ ان کے حالات
اور نام ایک زمانہ میں جست کے پتر پر کندہ
کراکر اور بعض روایتوں کے مطابق پتھر پر کھود
کر رکھے گئے تھے -

شرح

شرح صدر دل کی گرہ کھولنا - دل کشادہ کرنا - بات
یا معاملہ سمجھنے کی طاقت دینا -

الم نشرح لک صدرک و وضعنا عنک وزرک
[س ۹۴ : ۱ و ۲

رب اشرح لی صدری و یسرلی امری
[س ۲۰ : ۲۵ و ۲۶

فمن یرد اللہ ان یھدیہ یشرح صدرہ للاسلام -
و من یرد ان یضلہ یجعل صدرہ ضیقا حرجا
. . . [س ۶ : ۱۲۶

طلع

مطلع الشمس وہ جگہ جہاں آفتاب نکلتا ہوا معلوم
ہوتا ہے -

حتی اذا بلغ مطلع الشمس . . .
[س ۱۸ : ۹۰

عان

عین حمئۃ گدلے پانی کا چشمہ - سمندر کا پانی

خود ميلا اور کيچڑ سا دکھائي ديتا هے اور آفتاب
کے غروب کے وقت اس کی شعاعوں سے اس پر سرخی
جھلکتي هے اسي لئے اس کو گدلے پاني کے چشمه
سے تشبيه دي هے -

حتی اذا بلغ مغرب الشمس وجدها تغرب
فی عين حمئة [س ۱۸ : ۸۶

غرب

مغرب الشمس اس سے ايسی جگه مراد هے جهاں سے
آدمی کو آفتاب ڈوبتا هوا معلوم هو جيسے سمندر
ميں سفر کرنے والے کو يا سمندر کے مشرقی کناره
پر کھڑے رهنے والے کو سمندر ميں آفتاب ڈوبتا
هوا معلوم هوتا هے -

حتی اذا بلغ مغرب الشمس وجدها تغرب
في عين حمئة ووجد عندها قوما

[س ۱۸ : ۸۶

تمت بالخير

زیرطبع

(۱) اردوترجمہ قرآن مجید بغیر متن ۔ دوسری بار ۔

(۲) اردو ترجمہ احادیث نبوی مع اصل ۔

مترجمہ میرزا ابوالفضل ۔

ریفارم سوسائٹی ۔ الہ آباد ۔

ضمیمہ

اا ب
(غریب القرآن ص ۱)

اواب (مبالغہ کا صیغہ) بہت رجوع کرنے والا۔
بڑا حکم ماننے والا۔ [س ۳۸ : ۱۷

ا ا ن

الان زمانہ حاضر کا اسم ہے اور کبھی کبھی
اور زمانوں میں بھی مجازا استعمال
ہوتا ہے۔

الان خفف اللہ عنکم و علم ان فیکم
ضعفا [س ۸ : ۶۶

ابد
(غریب القرآن ص ۱)

ابد (جمع آباد)

ابریق

اباریق (جمع) فارسی آبریز سے معرب۔ ٹونٹی
دار پیالہ۔

یطوف علیہم ولدان مخلدون باکواب
و اباریق [س ۵۶ : ۱۷ و ۱۸

ابل
(غریب القرآن ص ۲)

ابابیل ابابیل کثیرۃ متفرقۃ یتبع بعضہا بعضا
(معالم التنزیل)

اثر

(غریب القرآن ص ۲)

اثرالرسول (حصه اول ص ۳)

المراد بالرسول موسی علیه السلام و باثره سنته و رسمه الذی امر به (ابو مسلم)

دیر کرنا ۔ تاخیر کرنا ۔

اجل

(غریب القرآن ص ۴)

اجل (۱) معین زمانه کی انتہا ۔ وہ وقت جو انقضائے مدت کے لئے معین ہو ۔

(۲) مدت ۔

فاذا بلغن اجلهن [س ۲ : ۲۳۴

اجل (جیم ساکن) باعث ۔ وجه

من اجل ذالک کتبنا علی بنی اسرائیل - - - [س ۵ : ۳۲

اخذ

(غریب القرآن ص ۵)

اخذ (۱) پکڑنا ۔ (۲) روکنا ۔ (۳) گرفتار کرنا اور مار ڈالنا [لسان العرب] ۔ (۴) لینا ۔ وصول کرنا ۔ (۵) آلینا ۔ دبوچنا ۔

(۶) چھین لینا ۔ سلب کردینا ۔

قل ارءیتم ان اخذ الله سمعکم و ابصارکم - - - [س ۶ : ۴۶

(۷) سزادینا ۔ (لسان العرب)

اتخاذ (ا) لینا ۔

قل اتخذتم عند الله عهدا ۔ [س ۲ : ۸۰

(۲) مقرر کرنا ۔

(۳) بنانا ۔

والذین اتخذوا مسجدا ضرارا و کفرا
و تفریقا بین المومنین ۔ ۔ [س ۹ : ۱۰۷

(۴) کرنا ۔ (۵) اختیار کرنا ۔

(۶) گمان کرنا ۔ یقین کرنا ۔

و من الاعراب من یتخذ ما ینفق
مغرما [س ۹ : ۹۸

و یتخذ ما ینفق قربات عند الله ۔
[س ۹ : ۹۹

متخذات اخدان چوری چھپے آشنائی کرنے والي
عورتیں ۔ [س ۴ : ۲۵

متخذی اخدان چوری چھپے آشنائی درنے والا مرد
[س ۵ : ۵

اخر

(غریب القرآن ص ۶)

تاخیر (ضد تقدیم)

(ا) پیچھے چھوڑنا ۔ (۲) بھول جانا ۔

ینبؤا الانسان یومئذ بما قدم و اخر
[س ۷۵ : ۱۳

(۳) مہلت دینا ۔ ملتوی کرنا ۔

و لئن اخرنا عنهم العذاب الی امة
معدودة [س ۱۱ : ۸

(۴) دیر کرنا ۔
الاخرۃ = الاولی (قبطی لغت)

۔ ۔ ۔ ما سمعنا بھذا فی الملۃ
الاخرۃ [س ۳۸ : ۷
فللہ الاخرۃ و الاولی [س ۵۳ : ۲۵
فاخذہ اللہ نکال الاخرۃ والاولی [س ۷۹ : ۲۵

ادم (غریب القرآن ص ۷)

آدم نوع انسان، ۔ و ما المقصود بادم ادم وحدہ ۔ (کشف الاسرار)

اذ

إذ (۱) زمانہ ماضی کا اسم
(۲) تعلیلیہ یا سببیہ ۔

و لن ینفعکم الیوم اذ ظلمتم انکم فی العذاب مشترکون [س ۴۳ : ۳۹
(۳) ۔ قد (تحقیقیہ)

ایامرکم بالکفر بعد اذ انتم مسلمون
[س ۳ : ۷۹

(۴) زائدہ ۔

و اذ قال ربک للملائکۃ [س ۲ : ۳۰

إذا (۱) فجائیہ (کلمہ مفاجات جس سے کسی بات کا یک بارگی اور اتفاقا ھونا پایا جاتا ھے) ۔

و اقترب الوعد الحق فاذا ھی شاخصۃ
ابصار الذین کفروا [س ۲۱ : ۹۷

(۲) = ف تفریعیہ

و ان تصبھم سیئۃ بما قدمت ایدیھم
اذ ھم یقنطون [س ۳۰ ۳۶

(۳) زائدہ

اذاما جب - جس وقت -

اذا ما غضبوا ھم یغفرون | س ۴۲ : ۳۷

إذاً (حرف جزاء یا حرف تفریع) تو - تب -
اس وقت - اس صورت میں

و لئن اطعتم بشرا مثلکم انکم
اذا لخاسرون [س ۲۳ : ۳۴

اذن

اُذن ھر ایک کی بات سن لینے والا - کان کا
کچّا ..
= یسمع من کل احد (ابن عباس) و
یقولون ھو اذن [س ۹ : ۶۱

ارض

(غریب القرآن ص ۹)

الارض = الدنیا خود غرضی .. نفسانیت

و لو شئنا لرفعناہ بھا و لکنہ اخلد
الی الارض و اتبع ھویہ [س ۷ : ۱۷۶

ارک

الارائک تخت - (حبش کی لغت)

متکئین فیها علی الارائک [س ۱۸ : ۳۱

استبرق

اِستبرق دبیز ریشمی کپڑا (عجمی لغت)

علیهم ثیاب سندس خضر و استبرق
[س ۷۶ : ۲۱

اسر

أسیر (جمع اسرى)
اساري (جمع الجمع) أسرى کی جمع اسیر کی جمع الجمع

اسف

اسف رنج کرنا اور کڑھنا
آسفونا انہوں نے ہم کو غصہ دلایا

فلما آسفونا انتقمنا منهم فاغرقنا هم اجمعین
[س ۴۳ : ۵۵

اصر

اصرا (۱) قول و قرارداد - عهد (نبطی لغت)

قال ءاقررتم و اخذتم علی ذالکم اصری
[س ۳ : ۸۰

(۲) بار گران - بوجهه - بار -

ربنا ولا تحمل علینا اصرا [س ۲ : ۲۸۶

اصل

اصال (جمع) واحد اصیل

اُف

اُف (۱) یه کلمه کسی چیز کو ناپسند کرنے کے وقت استعمال مین آتاهے

اف لکم و لما تعبدون من دون الله

[س ۲۱ : ۶۷

(۲) گهبرا اُٹهنے میں یا جهڑکنے میں استعمال هوتاهے

فلا تقل لهما اف ولا تنهرهما - - [س ۱۷ : ۲۳

افق

افق ممتاز و اعلی درجه

الافق المبین وه بلند درجه جو انسان اور فرشتوں کے درجه اور منزلت کو جدا کرتا هے

بالافق المبین ای علی مرتبة و منزلة فی رفعة القدر (رازی)

ولقد راه بالافق المبین [س ۸۱ : ۲۳

= فاستوی - وهو بالافق الاعلی

(س ۵۳ : ۶ و ۷)

اقت

(فتحہ، تشدید)
اقتت جمع کئے جائیں گے (کدانکی لغت)
واذاالرسل اقتت [س ۷۷ : ۱۱

اکل

اکل (۱) کھانا - (۲) لینا
یاایھاالذین امنوالاتاکلواالربٰوٰ
[س ۳ : ۱۲۹
(۳) پکڑنا -
حرمت علیکم المیتۃ - - - وما
اکل السبع الاماذکیتم [س ۵ : ۳
= اخذھا (ابن عباس)
(۴) خوردبرد کرنا
ولاتاکلوااموالھم الی اموالکم [س ۴ : ۲
اُکل = ثمر میوہ - پھل - (تاج العروس)
[س ۶ : ۱۴۲

آل

(۱) اسمی بمعنی الذی یا اس کے فروع - یہ اسم موصول بھی کہلاتاہے اور اسم فاعل و اسم مفعول پر آتاہے
(۲) حرف تعریف
(الف) عہدی (۱) عہدذکری - (۲) عہد ذھنی - (۳) عہدحضوری -

(ب) جنسی (۱) استغراق افراد کے لئے - = کل - یا جس پر داخل ہو اس میں سے کسی چیز کا استثنا صحیح ہو - یا اس کا وصف صیغہ جمع کے ساتھ وارد کیا جائے - (۲) افراد کے خصائص کا استغراق کرنے کے لئے (۳) ماہیت حقیقت اور جنس کی تعریف کے لئے -

وجعلنا من الماء کل شئی حی [س ۲۱ : ۳۰

(۳) زائدہ لازم وغیر لازم -

(۴) عوض - ضمیر و اسم -

آل

الاولی = الاخرۃ (قبطی لغت)

و قرن فی بیوتکن و لا تبرجن تبرج الجاهلیۃ الاولی - - - [س ۳۳ : ۳۳

فاخذہ اللہ نکال الاخرۃ والاولی [س ۷۹ : ۲۵

فللہ الاخرۃ والاولی [س ۵۳ : ۲۵

وان لنا للاخرۃ والاولی [س ۹۲ : ۱۳

ال

(فتحہ، شدید)

الال القرابۃ رشتہ داری (ابن عباس)

کیف و ان یظہروا علیکم لا یرقبوا فیکم الا و لا ذمۃ [س ۹ : ۸

إلا

الف و لام بالفتحه (غريب القرآن ص ۱۱)
(۱) فبأي آلاء ربكما تكذبان [س ۵۵ : ۱۳
— فبأي قدرة الله تكذبان (ابن جرير)
≡ ان الاية مذكورة لبيان القدرة لا لبيان النعمة (رازي)

ألا

ألا (فتحه الف كے ساتهه اور بغير تشديد)
(۱) = همزه + لا (حرف نفي) تنبيه كا جمله هے اور اپنے مابعد كي تحقيق پر دلالت كرتا هے -

ألا إنهم هم السفهاء [س ۲ : ۱۳

(۲) يه تحضيض اور عرض دونوں صورتوں ميں مستعمل هے يعني كسي چيز كے طلب كرنے ميں براَنگيخته كركے يا نرمي كركے -

ألا تقاتلون قوما نكثوا أيمانهم و هموا بإخراج الرسول وهم بدءوكم أول مرة
[س ، ۱۳

ألا تحبون أن يغفر الله لكم والله غفور رحيم [س ۲۴ : ۲۲

(۳) توبيخ بمعني خبردار - كيوں نهيں ؟
(۴) تمني بمعني كاش

ألا (فتحه اور تشديد كے ساتهه) — أن (ناصب فعل مضارع) + لا (نافيه) يا أن (مفسره) + لا (نافيه)

و زين لهم الشيطان اعمالهم فصدهم عن
السبيل فهم لا يهتدون الا يسجدوا لله
[س ۲۷ : ۲۴ و ۲۵

انه من سليمان و انه بسم الله الرحمن
الرحيم الا تعلوا علي واتوني مسلمين
[س ۲۷ . ۳۰ و ۳۱

إلا (کسرہ اور تشدید کے ساتھ)

(۱) استثنائیہ - (۲) صفتی بمعنی غیر -

لو كان فيهما الهة الا الله لفسدتا [س ۲۱ . ۲۲

(۳) عاطفہ ترسیل ابتدائیہ واؤ عطف -

وحيث ما كنتم فولوا وجوهكم شطره لئلا
يكون للناس عليكم حجة - الا الذين
ظلموا منهم - فلا تخشوهم واخشوني
[س ۲ ۱۵۰

يا موسى لا تخف - اني لا يخاف لدي
المرسلون الا من - ظلم ثم بدل حسنا بعد
سوء فاني غفور رحيم [س ۲۷ . ۱۰ و ۱۱

(۴) - بل بلکہ

طه ما انزلنا عليك القرآن لتشقى الا تذكرة
لمن يخشى [س ۲۰ : ۱-۳

(۵) بدل بدلہ - عوض

الهة الا الله [س ۲۱ ۲۲

(۶) — ان (حرف شرط) + لا (حرف نفی)

الاتنصروہ فقد نصرہ اللہ | س ۹ : ۴۰
(۷) اعارکلام کے لئے - (۸) لکن لیکن

الف

ایلاف لازم کرلینا

ایلافہم رحلۃ الشتاء والصیف | س ۱۰۶ : ۲
لزومہم (ابن عباس)

الہ

اِلٰہ (جمع آلہۃ)
اللہ ال + اِلٰہ
اللّٰہم - یا اللہ (حرف ندا کو حذف کرکے اس کے عوض اخیر میں میم مشدد لایا گیا)

الوا

(ذوکا اسم جمع - حالت نصب وجر میں اولی)
اولوا الالباب (۱) خردمند - عقلمند -
(۲) دل رکھنے والے - اہل دل
اولوا باس کارزار والے - لڑنے والے -
اولوا العزم صاحبان عزم - بڑے ہمت والے -
اولوا الابصار اہل بصیرت -
اولی الامر (۱) اہل الفقہ والدین (ابن عباس)
(۲) دیندار - مومن -

الیٰ

(حرف جر) (۱) انتہائے غایت خواہ زمانہ کے لحاظ سے ہو یا مکان کے یا اور کسی چیز کے اعتبار سے۔

(۲) معیت - شامل ہونا۔

ولا تاکلوا اموالھم الی اموالکم [س ۴ : ۲

(۳) = فی (ظرف)

قل اللہ یحییکم ثم یمیتکم ثم یجمعکم الی یوم القیامۃ [س ۴۵ : ۲۶

(۴) لام کا مرادف ہونا۔

والامر الیک [س ۲۷ : ۳۳

= الامر لک

(۵) برائے تبیین حذف شی رمتباری -

= عند (نزدیک - پاس)

قال رب السجن احب الی مما یدعوننی الیہ [س ۱۲ : ۳۳

(۶) توکید یا زائدہ

فاجعل افئدۃ من الناس تھوی الیھم [س ۱۴ : ۳۷

(۷) برائے سمت۔

اوحینا الی ام موسیٰ [س ۲۸ : ۷

(۸) اسم کے طور پر بھی استعمال ہوتا ہے

وهزي اليك بجذع النخلة [س ۱۹ : ۲۵

أم

فتحہ وتشدید (غریب القرآن ص ۱۲)

أم — ام القرى (۱) بستیوں کا صدر مقام -
(۲) مکہ معظمہ -
(۳) اہل مکہ (بطریق مجاز مرسل)

و كذلك اوحينا اليك قرآنا عربيا لتنذر
ام القرى ومن حولها [س ۴۲ : ۷

ام الكتاب — اصل کتاب - ماخذ -

أم — (فتحہ و میم ساکن) حرف عطف ہے -
(۱) متصلہ (الف) استفہامیہ

ءانتم اشد خلقا ام السماء [س ۷۹ : ۲۷

(ب) معادلہ بمعنی خواہ

ان الذين كفروا سواء عليهم ءانذرتهم ام لم
تنذرهم [س ۲ : ۶

(۲) منقطعہ (اضراب) بمعنی نہیں -
بلکہ -

قل هل يستوى الاعمى والبصير ام هل
تستوى الظلمات والنور [س ۱۳ : ۱۶

(۳) زائدہ

افلا تبصرون - ام انا خير من هذا الذي هو
مهين ولا يكاد يبين [س ۴۳ : ۵۲

اما

آما (فتحہ اور تشدید)

(۱) حرف شرط هے اور تفصیل اور توکید کا حرف بهی -

امامن استغنی فانت له تصدی

[س ۸۰ : ۵ و ۶

(۲) — = آم (منقطعه) + ما (استفهامیه)

حتی اذاجاء و قال اکذبتم بایاتی ولم تحیطوابهاعلما اماذاکنتم تعملون

[س ۲۷ : ۸۴

(۳) — ام (استفهامیه) + ما (موصوله)

قل ء الذکرین حرم ام الانثیین اما اشتملت علیه ارحام الانثیین [س ۶ : ۱۴۴

إما (کسره اور تشدید)

حرف عطف (۱) ابهام -

وآخرون مرجون لامرالله امایعذبهم واما یتوب علیهم [س ۹ : ۱۰۶

(۲) تخییر (اختیار دینا)

قالوایاموسیٰ اما ان تلقی واما ان نکون اول من القی [س ۲۰ : ۶۵

(۳) تفصیل -

اناهدیناه السبیل اماشاکراواماکفورا

[س ۷۶ : ۳

(۴) حرف شرط = إن (شرطیه) + ما (زائده)

فاما ترین من البشر احدا - - -
[س ۱۹ : ۲۶

امر (غریب القرآن ص ۱۶)
(۷) دین - مذہب -
فتقطعوا امرہم بینھم زبرا - کل حزب بما
لدیھم فرحون [س ۲۳ ۔ ۵۳
(۸) میل -
لاتدری لعل اللہ یحدث بعد ذلک امرا
[س ۶۵ ۔ ۱
(۹) مراد - ارادہ - رائے - خواہش -
وما فعلتہ عن امری [س ۱۸ : ۸۲
(۱۰) خبر - بات -
اذا جاءھم امر من الامن او الخوف
[س ۴ : ۸۳
(۱۱) انتظام - تدبیر -
(۱۲) گناہ -
فذاقوا وبال امرھم [س ۶۴ : ۵
(۱۳) بابت - معاملہ -
اذ یتنازعون بینھم امرھم [س ۱۸ : ۲۱
امارۃ (مبالغہ کا صیغہ) بہت سکھانے والا - زوروں سے رغیب دینے والا -
امرنا — سلطنا ہم نے مسلط کیا - مسلط کیا - غلبہ اور حکومت دی - (ابن عباس)

واذا اردنا ان نهلک قریة امرنا مترفیها
ففسقوا فیها فحق علیها القول فدمرناها
تدمیرا [س ۱۷ . ۱۶

امن
الامانة ـ الفرائض فرائض ـ (ابن عباس)
انا عرضنا الامانة على السموت والارض
ـ ـ ـ [س ۳۳ : ۷۲

ان بالفتحه والتخفیف (غریب القرآن ص ۱۷)
(۱) کہ ـ یہ کہ (مصدریہ)
یریدون ان یطفؤا نور الله [س ۹ : ۳۲
وان طلقتموهن من قبل ان تمسوهن
ـ ـ ـ [س ۲ . ۲۳۷
(۲) = ان ثقلیہ کا مخفف
افلا یرون الا یرجع الیهم قولا [س ۲۰ : ۸۹
(۳) زائدہ ـ
ولما ان جاءت رسلنا لوطا [س ۲۹ : ۳۳
= ولما جاءت رسلنا لوطا (س ۱۱ ۷۷
فلما ان جاء البشیر ـ ـ ـ
[س ۱۲ . ۹۶
(۴) = اِن (شرطیہ)
(۵) ـ اِن ـ ما (نافیہ)

قل ان الهدیٰ هدی الله ـ ان یوتی احد
مثل ما اوتیتم او یحاجوکم عند ربکم
[س ۳ : ۷۲

(۶) تعلیلیہ ـ

وعجبوا ان جاءهم منذر منهم [س ۳۸ : ۴
یخرجون الرسول وایاکم ان تومنوا بالله
ربکم [س ۶۰ : ۱

(۷) = إذ (جب)

إن (کسرہ و تخفیف) غریب القرآن ص ۱۸
(۵) تعلیلیہ ـ

قال اتقوا الله ان کنتم مومنین
[س ۵ : ۱۱۲

واشکروا لله ان کنتم ایاہ تعبدون
[س ۲ : ۱۷۲

(۶) = قد

أن (فتحہ اور تشدید) إن (کسرہ و تشدید) کی
فرع اور موصول حرفی ہے ـ
(۱) حرف تاکید ـ
(۲) = لعلی (شاید)

وما یشعرکم انها اذا جاءت لایومنون
[س ۶ : ۱۱۰

إن (کسرہ اور تشدید)
(۱) تاکید اور تحقیق ـ

(۲) تعلیل ۔
(۳) = نعم (کلمۂ ایجاب)
ان ھذان لساحران [س ۲۰ : ۶۳
(۴) ابتداء کلام ۔

اِنٰثًا (غریب القرآن ص ۱۹)
(۲) = موتی مردہ چیز (ابن عباس)

اٰنٍ
آن بالکل جوش کھایا ھوا اور پکا ھوا گرم پانی ۔
(ابن عباس)

اَنّٰی (غریب القرآن ص ۱۹)
(۴) = آین (کہاں ۔ کس جگہہ ۔
کدھر ۔)
فانی تؤفکون [س ۶ : ۹۶
(۵) = من این (کہاں سے)
قال یامریم انی لک ھذا [س ۱۹ : ۳۶
(۶) = حیث (جس طرح)

اَوَّاہ

اواہ (مبالغہ) رحم دل ۔ (لغت حبش)
ان ابراھیم لاواہ حلیم [س ۹ : ۱۱۴

اهل

(غریب القرآن ص ۲۰)

اهل (۵) (الف) لائق - سزاوار -

قال یانوح انه لیس من اهلک - انه عمل غیر صالح -
[س ۱۱ : ۴۶

اهل الکتاب (غریب القرآن ص ۲۱)

(۲) یہود و نصاریٰ -

وان من اهل الکتاب الا لیؤمنن به قبل موته ویوم القیامة یکون علیهم شهیدا
[س ۴ : ۱۵۹

او

(بالفتحہ وسکون واؤ) حرف عطف -

(۱) یا (شک کے لئے ابہام کے لئے تخییر یعنی دو باتوں میں سے ایک بات اختیار کرنے کے لئے)- اباحة یعنی دو باتوں میں سے ایک یا دونوں کو پسند کرنا -

(۲) تفصیل اجمال کے لئے -

(۳) بل (اضراب کے معنی)

وارسلنا الی مائة الف اویزیدون
[س ۳۷ : ۱۴۷

فکان قاب قوسین او ادنی
[س ۵۳ . ۹

(۴) و (اور)

فقولا له قولا لینا لعله یتذکر او یخشی
[س ۲۰ : ۴۴

لعلھم یتقون او یحدث لھم ذکرا
[س ۲۰ : ۱۱۳

ولاتطع منھم اثما او کفورا [س ۷۶ ۲۴

(۵) -- اِلا (استثناء)
(۶) == اِلی (ظرفیہ)
(۷) نہیں تو -
(۸) - حتی (یہاں تک کہ)

ستدعون الی قوم اولی بأس شدید
تقاتلونھم او یسلمون [س ۴۸ : ۱۶

ای

ای (فتحہ اور تشدید کے ساتھ)
(۱) شرطیہ -
(۲) استفہامیہ -
(۳) موصولہ -
(۴) اسم معرف باللام کی ندا سے ملنے والا کلمہ -

ایہ

(غریب القرآن ص ۲۱)
(۵) عبرت -

ان فی ذالک لایۃ

ایات بینات بین احکام - واضح احکام -
ایات متشابہات قران کی وہ ایتیں جن میں
استعارات و تشبیہ بھرے ہیں اور جن کے
سمجھنے کے لئے ان استعارات و تشبیہوں کے
سمجھنے کی ضرورت ہے -

آیات محکمات ـــ آیات بینات

ب (بائے مفردہ) حرف جر ہے ۔
(۱) الصاق ۔
(۲) ۔ ہمزہ (تعدیہ)
(۳) استعانت ۔
بسم اللہ
(۴) سببیت ۔
فکلا اخذنا بذنبہ [س ۲۹ : ۴۰
(۵) ـــ مع مصاحبت ۔
قیل یا نوح اہبط بسلام منا [س ۱۱ : ۴۸
(۶) ـــ فی ظرفیت ۔
ولقد نصرکم اللہ ببدر [س ۳ : ۱۲۲
(۷) ۔ علی استعلاء
ومن اہل الکتاب من ان تامنہ بقنطار
[س ۳ : ۷۴
(۸) ـــ عن مجاوزۃ ۔
فاسئل بہ خبیرا [س ۲۵ : ۵۹
(۹) ـــ من تبعیض ۔
عینا یشرب بہا عباد اللہ [س ۷۶ : ۶
(۱۰) ۔ ۔ الی غایت ۔
وقد احسن بی اذ اخرجنی من السجن
[س ۱۲ : ۱۰۰

(۱۱) مقابلہ - عوض -

ادخلوا الجنۃ بما کنتم تعملون [س ۱۶ : ۳۲

(۱۲) تاکید - زائدہ -

وکفی باللہ شہیدا [س ۴ : ۱۶۶

ویذرون ازواجا یتربصن بانفسھن اربعۃ
اشھر وعشرا [س ۲ : ۲۳۴

باب

باب جمع ابواب

ابواب السماء (غریب القرآن ص ۹۱)

ابواب کل شیء ہر طرح کے راحت کے سامان

- - - فتحنا علیھم ابواب کل شیء
[س ۶ : ۴۴

بات

بیت (جمع بیوت) (۱) مکان - گھر -
(۲) مسجد - معبد - [س ۲۴ : ۳۶

باس

بئیس = شدید (غسان کی لغت)

واخذنا الذین ظلموا بعذاب بئیس بما
کانوا یفسقون [س ۷ : ۱۶۵

باض

بیض موتی (ابن عباس)

وعندهم قاصرات الطرف عین کا هن بیض
مکنون [س ۳۷ : ۴۸ و ۴۹
= و حور عین کا مثال اللوءلوء المکنون
(س ۵۶ : ۲۲ و ۲۳)

باع

بیع مسیحیوں کے عبادتخانے - (فارسی سے
معرب) [س ۲۲ : ۴۰

بان

بینات = ایات بینات بین احکام - واضح احکام -
وآتینا عیسی ابن مریم البینات [س ۲ : ۷۷
مبین (یہ بناہے لفظ ابان سے جس کے معنی هیں جدا
کرنے کے) جدا کرنے والا -
افق مبین (دیکھو تحت اُفق)

باء

باءوا مستوجب هوے -
وباءو بغضب من الله [س ۳ : ۱۱۱

بحر

بحیرة وہ اونٹنی کہ عرب جاهلیت میں جب وہ
پانچ بچے جن چکتی اور پانچواں بچہ نر هوتا
تو اس کو ذبح کرکے اس کا گوشت صرف مرد کھاتے
اور عورتیں اس سے پرهیز کرتیں اور اگر اس کا
پانچواں بچہ مادہ هوتا تو اس اونٹنی کے

دونوں کان کاٹ کر ایسے چھوڑ دیتے تھے۔
(ابن عباس)

ماجعل اللہ من بحیرۃ | س ۵ ۱۰۳

بدا

مایبدئ الباطل ومایعید باطل سے نہ کچھ شروع ہوتا ہے اور نہ ہوگا۔ (منشی احمد)

قل جاء الحق ومایبدئ الباطل ومایعید | س ۳۴ ۴۹

بدع

بدیع (۱) وہ شئی جو اپنے سے پہلی کسی چیز سے مشابہ نہیں دکھتی۔
(۲) وہ شخص جو ایسی چیز کا موجد ہو جس کی مثال پہلے نہ تھی۔

بدیع السموت والارض | س ۲ ۱۱۷

بدع انوکھا۔ نئی چیز۔

قل ماکنت بدعا من الرسل | س ۴۶ ۹

بحر

البحر ۔۔ مالامرت بہ جس کام کا تجھ کو حکم دیا گیا ہے۔ (ابن عباس)

برج

(۱) ستارا، سیارا۔

(۲) مستحکم اورعظیم الشان محل ۔

این ماتکونوا یدرککم الموت و لوکنتم فی بروج مشیدۃ
[س ۴ ۷۸

برد

ٹھنڈا ھوجانا ۔ (آگ کا) بجھ جانا ۔

قلنا یا نار کونی بردا وسلاما علی ابراھیم
[س ۲۱ : ۶۹

برص

الابرص کوڑھی ۔ جس کے جسم میں کوڑھ ہوگیا ہو ۔ جس سے لوگ نفرت کریں اور نہ چھوئیں ۔ روحانیت میں اس کے معنی محض بدترین گنہگار کے ہیں کہ جس کا دل گناہ کے زخموں سے بھرا ہے اور جس سے روحانیت والے نفرت کرتے اور انہیں نزدیک پھٹکنے نہیں دیتے ۔

وابرئی الاکمہ والابرص واحی الموتی باذن اللہ
[س ۳ ۴۸

برک

تبارک یہ ایسا فعل ہے جو محض زمانہ ماضی کے لفظ میں اور خدا کی ذات کے لئے استعمال ہوتا ہے ۔ اس کی گردان نہیں ہوتی چنانچہ اس کو اسم فعل کہا گیا ہے ۔

بسط

باسطوا ایدیھم — البسط الضرب بسط کے معنی مارنے کے ھیں - (ابن عباس) | س ٦ : ٩٣

بسل

تبسل - تفضح فضیحت کیا جاتا ھے - (ابن عباس) ذ. فغار کیا جاتا ھے -

وذکربہ ان تبسل نفس دماکسبت

| س ٦ : ٧٠

بشر

بشر جمع (واحد بشرۃ)
(١) چہرہ -
(٢) آدمی -
(٣) کوئی ایسی خبر دینا جس سے چہرہ کی رنگت بدل جائے خواہ اچھی خبر ھو یا بری خبر - (رازی)

و بشرالذین آمنوا وعملوا الصالحات ان لھم جنات تجری من تحتھا الانھار

| س ٢ : ٢٥

وبشرالذین کفروا بعذاب الیم | س ٩ : ٣

بصر

ابصر بہ واسمع — ما ابصر واسمع کیا خوب دیکھتا ھے اور سنتا ھے - | س ١٨ : ٢٦

بضع

بضع — تھوڑا زمانہ ۔ ایک سے دس سال تک کا زمانہ ۔

| س ۱۲ : ۴۲

بضاعة (۱) پونجی ۔ (۲) مال ۔
(۳) قیمت مال ۔ روپیہ ۔

وقال لفتیانہ اجعلوا بضاعتهم فی رحالهم
۔ ۔ ۔

| س ۱۲ ۶۲

بطن

بطن (۱) پیٹ ۔ شکم ۔
(۲) میدان ۔
(۳) ترائی ۔

وهو الذی کف ایدیهم عنکم وایدیکم عنهم
ببطن مکة من بعد ان اظفرکم علیهم

| س ۴۸ : ۲۴

بطانة رازدار

لا تتخذوا بطانة من دونکم | س ۳ ۱۱۷

بطائن (جمع) استر ۔ (بطن لغت)

متکئین علی فرش بطائنها من استبرق

| س ۵۵ ۵۴

بعل

بعل = رب (یمن کی لغت)

اتدعون بعلا و تذرون احسن الخالقين
الله ربكم ورب آبائكم الاولين
[س ۳۷ : ۱۲۵ و ۱۲۶

بغی

البغاء - الزنا زنا - (ابن عباس)

ولا تكرهوا فتياتكم على البغاء ان اردن
تحصنا
[س ۲۴ : ۳۳

بقی

(غريب القرآن ص ۲۴)
بقيت الله خدا نے اس کے علاوہ تمہارے لئے جتنا مال
کیا ہے -

و ياقوم اوفوا المكيال والميزان بالقسط ولا
تبخسوا الناس اشياءهم ولا تعثوا في الارض
مفسدين - بقيت الله خير لكم ان كنتم
مومنين
[س ۱۱ : ۸۵ و ۸۶

بكر

ابكار جمع (واحد بكر) بالكل نئي - (قاموس)

انا انشاناهن انشاء فجعلناهن ابكارا
[س ۵۶ : ۳۵ و ۳۶

بكم

بكم (۱) وہ گونگا پن جو ایمان کی بات کہنے میں
عارض ہو - (ابن عباس)

صم بكم عمي فهم لا يرجعون [س ۲ . ۱۸

(۲) محض گونگا پن ۔

بل

(۱) حرف اضراب جب اس کے بعد کوئی جملہ آئے ۔ اس سے یا تو اس کے ما قبل کا ابطال کیا جاتا ہے یا ایک غرض سے دوسری غرض کی طرف منتقل کیا جاتا ہے ۔

ام يقولون به جنة ۔ بل جاءهم بالحق ۔ ۔
[س ۲۳ : ۷۰

ولدينا كتاب ينطق بالحق وهم لا يظلمون ۔
بل قلوبهم في غمرة من هذا ۔ ۔
[س ۲۳ : ۶۲ و ۶۳

(۲) و (بمعنی اثبات)

والله من ورائهم محيط بل هو قرآن مجيد
[س ۸۵ : ۲۰ و ۲۱

قالوا ءانت فعلت هذا بالهتنا يا ابراهيم ۔
قال بل فعله ۔ كبيرهم هذا فسئلوهم ان كانوا ينطقون [۲۱ : ۶۲ و ۶۳

بلی

بلا (۱) آزمائش ۔

فلما اسلما وتله للجبين ۔ وناديناه ان يا ابراهيم قد صدقت الرءيا ۔ ۔ ۔

ان هذا لهو البلؤا المبين ۔
[س ۳۷ : ۱۰۳ - ۱۰۶

(۲) نعمت (ابن عباس)

ولقد اخترنهم علی علم علی العالمين ۔
واتينٰهم من الايات مافيه بلؤا مبين
[س ۴۴ : ۳۲ و ۳۳

فلم تقتلوهم ولکن الله قتلهم ۔ وما رميت
اذ رميت و لکن الله رمی ۔ و ليبلی
المومنين منه بلا حسنا [س ۸ : ۱۷

بلیٰ

بلیٰ (۱) اپنے قبل واقع ہونے والی نفی کی تردید کرتا ہے ۔

الذين تتوفيهم الملائكة ظالمی انفسهم ۔
فالقوا السلم ماكنا نعمل من سوء ۔ بلی . . .
[س ۱۶ : ۲۸

واقسموا بالله جهد ايمانهم لا يبعث الله
من يموت ۔ بلی وعدا عليه حقا ۔ ۔ ۔
[س ۱۶ : ۳۸

(۲) اس استفہام کا جواب جو کسی نفی پر داخل ہو اور پھر اس نفی کے ابطال کا فائدہ دے۔ عام اس سے کہ استفہام حقیقی ہو یا توبیخی یا تقریری ۔

ام يحسبون انا لانسمع سرهم ونجوٰهم ۔

بلی ورسلنا لدیہم یکتبون] س ۴۳ : ۸۰
الست بربکم - قالوا بلی | س ۷ : ۱۷۲

بہیج

بہیج حسن، خوشنما (ابن عباس)

- - - وانبتت من کل زوج بہیج
| س ۲۲ : ۵

بان

بین (۱) اسم مصدر بمعنی وصل -

وجعلنا بینہم موبقا | س ۱۸ : ۵۲

(۲) بمعنی فراق

ت

(حرف جر بمعنی قسم) جیسے تاللہ۔ اور اسم اللہ کے ساتھ خاص ہوتی ہے - قسم کا اصلی حرف ب ہے - واؤ اس کا بدل ہے - اور یہ واؤ کا بدل ہے اور اس میں معنی تعجب کی زیادتی ہے -
(زمخشری)

تاویل

(۱) مراد - حقیقت -

وما یعلم تاویلہ الا اللہ | س ۳ : ۷

(۲) راز - بھید -

ذالک تاویل مالم تستطع علیہ صبرا
[س ۱۸ : ۸۲

(۳) تعبیر خواب ۔

وقال یاابت ھذا تاویل رؤیای من قبل
[س ۱۲ : ۱۰۰

(۴) ۔ = مرجع عاقبۃ حشر انجام (رازی)

یاایھا الذین امنوا اطیعوا اللہ و اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم ۔ فان تنازعتم فی شئی فردوہ الی اللہ والرسول ان کنتم تومنون باللہ والیوم الاخر ۔ ذالک خیر واحسن تاویلا ۔
[س ۴ ۵۹

(۵) مصداق ۔ وقوع ۔

بل کذبوا بمالم یحیطوا بعلمہ ولما یاتھم تاویلہ
[س ۱۰ : ۳۹

ھل ینظرون الا تاویلہ ۔ یوم یاتی تاویلہ یقول الذین نسوہ من قبل قدجاءت رسل ربنا بالحق
[س ۷ ۵۳

تبع

اتبعہ الشیطان شیطان نے اس کو مغلوب کیا ۔ (تاج العروس)

واتل علیھم نبا الذی اتینٰہ آیاتنا فانسلخ منھا فاتبعہ الشیطان ۔ ۔ ۔
[س ۷ ۱۷۵

تترا

تترا یتبع بعضھا بعضا متواتر ۔ یکے بعد دیگرے

ثم ارسلنا رسلنا تترا [س ۲۳ : ۴۴

ترب

ترائب (جمع) واحد تریبۃ ۔ عورت کے ھار پہننے کی جگہ ۔ گردن سے سینہ تک عورت کے سامنے کا حصہ ۔

من بین الصلب والترائب (س ۸۶ : ۷)

دیکھو تحت صلب ۔

ذامتربۃ حاجتمند اور مصیبت زدہ (ابن عباس)

او مسکینا ذا متربۃ [س ۹۰ : ۱۶

اتراب = مستویاب برابر کی چیزیں - (ابن عباس)

وعندھم قاصرات الطرف اتراب ۔

[س ۳۸ : ۵۲

ترف

مترفیھا (۱) خوشحال لوگ ۔

(۲) = شرارھا ان میں کے شریر لوگ (ابن عباس)

وما ارسلنا فی قریۃ من نذیر الا قال مترفوھا انا بما ارسلتم بہ کافرون [س ۳۴ : ۳۴

ترک

وترکنا علیه فی الاخرین [س ۳۷ : ۷۸
= لسان صدق للانبیاء کلهم تمام نبیوں کے واسطے ایک ذکر خیر (ابن عباس)

تعس

تعسالهم ان کي بربادي هے -

والذین کفروا فتعسالهم [س ۴۷ : ۸

ثاب

ثیاب = قلب

وثیابک فطهر والرجز فاهجر [س ۷۴ : ۴ و ۵

- - - جعلوا اصابعهم في آذانهم و استغشوا ثیابهم و اصروا و استکبروا استکبارا [س ۷۱ : ۷

مثابة = یثوبون الیه ثم یرجعون وهاں جاکر ثواب حاصل کرتے اور پھر واپس آتے هیں - (ابن عباس)

واذ جعلنا البیت مثابة للناس وامنا [س ۲ : ۱۲۵

ثقب

الثاقب چیرنے والا -

النجم الثاقب اپنی رفتار سے فضا کو چیرنے والا ستارہ ۔
تیز رفتار ستارہ ۔
وما ادریک ما الطارق النجم الثاقب
[س ۸۶ : ۲ و ۳

ثقل

ثقلان انس و جن ۔ عرب و عجم (حماسہ)
سنفرغ لکم ایہ الثقلان [س ۵۵ : ۳۱

ثم

ثم (فتحہ کے ساتھ) مکان بعید کی طرف اشارہ کرنے کا اسم ہے ۔ وہاں ۔
وازلفنا ثم الاخرین [س ۲۶ . ۶۴
ثم (ضمہ کے ساتھ) حرف ہے (بمعنی پھر) ۔
(۱) = و حکم میں دوسرے کو شریک کرنا ۔ (۲) ترتیب ۔ (۳) مہلت ۔
(۴) زائدہ ۔

ثمن

ثمانیۃ کا لفظ صرف فصاحت کلام کے لئے آیا ہے ۔ اس سے کوئی عدد خاص مقصود نہیں ہے ۔ اور اس میں بہت بڑی بلاغت یہ ہے کہ اس کے ذکر کے بعد اس کے مضاف الیہ اور مضاف الیہ کے مضاف الیہ کے بیان کے محذوف کرنے سے عدد غیر

متناهی اور اجناس غیر محصور کا اظہار
ہوتاہے - جیسے ثمانیة الاف یا ثمانیة الاف
الاف الی غیر النهایة من المخلوقات الغیر
المحصور -

ثنی

ثانی عطفه تکبر سے اکڑتا ہوا -
= مستکبرا فی نفسه (ابن عباس)

ومن الناس من یجادل فی الله بغیر علم
ولا هدی ولا کتاب منیر ثانی عطفه - - -
[س ۲۲ : ۹

یثنون صدورهم وہ اپنے سینوں میں دشمنی چھپائے
ہیں - ان کے دلوں میں دشمنی ہے -
الا انهم یثنون صدورهم لیستخفوا منه ،
[س ۱۱ : ۵

جار

الجار ذی القربیٰ = الذی بینک وبینه قرابة وہ
شخص جس سے تم سے قرابت ہے - تمہارا رشتہ دار
(ابن عباس) - تمہاری قوم کا آدمی [س ۴ : ۳۶
الجار الجنب دیکھو تحت لفظ جنب -

جاس

جاسوا خلال الدیار انہوں نے تمام گلی کوچوں کو چھان
ڈالا - (جذام کی لغت) [س ۱۷ : ۵

جبت

جبت = شیطان (لغت حبش)

جبر

جبار = مسلط۔ صاحب حکومت۔ (لغت حمیر)

جبل

جبل (کسرہ کے ساتھ) قومیں۔ جماعتیں۔

ولقد اضل منکم جبلا کثیرا [س ۳۶ : ۶۲

جبلة — جبل قومیں۔

و اتقوا الذی خلقکم والجبلة الاولین
[س ۲۶ : ۱۸۴

جثا

جثیا (۱) = جمیعا سب کے سب۔

فوربک لنحشرنهم و الشیاطین ثم لنحضرنهم حول جهنم جثیا [س ۱۹ : ۶۸

(۲) گھٹنوں کے بل بیٹھے ہوئے۔

وتری کل امة جاثیة [س ۴۵ : ۲۸

جدل

جد ربنا = عظمۃ خدای عظمت (ابن عباس)

وانہ تعلی جد ربنا ما اتخذ صاحبۃ ولا
ولدا] س ۷۲ : ۳

جدل

(۱) جھگڑا کرنا ۔
(۲) بحث کرنا ۔
(۳) التجا کرنا ۔

جرح

الجوارح = الکلاب والفھود والصقور واشباھھا (ابن عباس) کتے چیتے چرغ اور ان ھی کی طرح کے دوسرے شکاری جانور ۔] س ۵ : ۴
اجترح برائی کرنا ۔ گناہ کا مرتکب ھونا ۔
ویعلم ما جرحتم بالنھار] س ۶ : ۶۰
= کسبتم من الاثم (ابن عباس)

جعل

تمام افعال میں یہ ایک عام لفظ ھے ۔ یہ فعل صنع اور اپنے تمام ھم معنی لفظوں سے بدرجہا زاید عام ھے اور اس کا تصرف کئی وجوہ پر ھوتا ھے ۔
(۱) صار اور طفق کا قائم مقام ھوتا اور متعدی نہیں ھوتا ۔
(۲) بجائے اوجد کے آتا ھے اور اس وقت ایک مفعول کی طرف متعدی ھوتا ھے ۔

جعل الظلمات والنور [س ۶ : ۱

(۳) کسی شئے سے دوسری شئے کو ایجاد کرنے اور بنانے کے معنی میں آتا ہے ۔

واللہ جعل لکم من انفسکم ازواجا
[س ۱۶ : ۷۲

(۴) ایک شئے کو ایک خاص حالت میں کر دینے میں آتا ہے ۔

الذی جعل لکم الارض فراشا [س ۲ : ۲۲

(۵) ایک شئے سے اسی شئے پر حکم لگانے کا فائدہ دیتا ہے خواہ بحیثیت حق ہو یا بطور باطل ۔

وجاعلوہ من المرسلین [س ۲۸ : ۷

ویجعلون للہ البنات [س ۱۶ : ۵۷

جمع

جمع کیدہ اس نے اپنی تدبیر تھان لی ۔ اس نے فیصلہ کر لیا کہ وہ کیا تدبیر کرے گا ۔

فتولی فرعون فجمع کیدہ ثم اتی
[س ۲۰ : ۶۰

جن

بالفتحہ (غریب القرآن ص ۳۰)

جنۃ (جمع جنات) الجنۃ ھی الاشجار التی تستر شعاع الشمس بہت سے گھنے درخت جو شعاع آفتاب کو چھپا لیں ۔

فی جنات و نہر کھلے درختوں کے بیچ میں اور نہروں کے کنارے - بڑی راحت میں -

ان المتقین فی جنات و نہر [س ۵۴ : ۵۴

جن (بالکسرہ و تشدید)

(۳) عربی میں جنان پہاڑ کو بھی کہتے ہیں - (دامرس) -

= عبری جبلیم (پہاڑی)

(۴) نجومی - کاہن -

قل اوحی انہ استمع نفر من الجن فقالوا انا سمعنا قرانا عجبا یہدی الی الرشد فامنابہ - ولن نشرک بربنا احدا - - - وانا لمسنا السماء فوجدناھا ملئت حرسا شدیدا وشھبا وانا کنا نقعد منہا مقاعد للسمع - ومن یستمع الان یجد لہ شھابا رصدا وانا لا ندری اشرارید بمن فی الارض ام ارادبھم ربھم رشدا - - -

[س ۷۲ : ۱ و ۲ و ۸ - ۱۰

جنب

والجار الجنب = الذی لیس بینک وبینہ قرابۃ (ابن عباس) وہ شخص جو تمہارا قرابتدار نہیں - جو دوسری قوم کا آدمی ہے -

الصاحب بالجنب = الرفیق دوست - (ابن عباس)

و بالوالدین احسانا و بذی القربی

والیتمٰی والمسکین والجار ذی القربٰی
و الجار الجنب والصاحب بالجنب
وابن السبیل [س ۴ : ۳۶

جنبا — وہ شخص جس پر غسل واجب ہوا اور جو بغیر غسل کے نماز نہ پڑھ سکتا ہو ۔

۔ ۔ ۔ لا تقربوا الصلوة وانتم سکارٰی
حتی تعلموا ما تقولون ولا جنبا الا عابری
سبیل حتی تغتسلوا [س ۴ : ۴۳

جنح

جناح (ضمہ و فتحہ) = حرج (ابن عباس)
حرج مضائقہ ۔

لیس علی الذین امنوا وعملوا الصالحات
جناح فیما طعموا اذا ما اتقوا وامنوا
وعملوا الصالحات ثم اتقوا وامنوا ثم اتقوا و
احسنوا ۔ واللہ یحب المحسنین
[س ۵ : ۹۳

جہل

جہولا — فرابامراللہ خدا کے حکم سے غافل ہو جانے والا ۔

انا عرضنا الامانة علی السموت والارض
والجبال فابین ان یحملنها واشفقن
منها وحملها الانسان ۔ انہ کان ظلوما
جہولا ۔ [س ۳۳ : ۷۲

حاش

حاشا تنزیه کے معنی میں اسم هے - قران مجید میں یه لفظ حرف استثنائیه واقع هوا هے -

حاش الله جمله استعجاب هے

حاش لله ماهذا بشرا - ان هذا الا ملک کریم [س ۱۲ ۰ ۳۱

حبر

تحبرون = مکرمون عزت دیئے جاؤگے - (ابن عباس)

ادخلوا الجنة انتم وازواجکم تحبرون [س ۴۳ : ۷۰

حبل

حبل الله خدا سے تعلق - خدا سے رشته -

واعتصموا بحبل الله جمیعا ولا تفرقوا [س ۳ ۰ ۱۰۲

حتی

الیٰ کی طرح یه بهی انتهائے غایت کا حرف هے -
(۱) = الیٰ (یهاں تک که)

قالوا لن نبرح علیه عاکفین حتی یرجع الینا موسی [س ۲۰ ۰ ۹۱

(۲) = کے (تعلیلہ) ـ تاکہ

و لا یزالون یقاتلونکم حتی یردوکم عن دینکم ان استطاعوا [س ۲ : ۲۱۷

(۳) = اِلا

و ما یعلمان من احد حتی یقولا اِنما نحن فتنۃ فلاتکفر [س ۲ : ۱۰۲

(۴) زائدہ

حتی اذا فتحت یاجوج وماجوج وھم من کل حدب ینسلون [س ۲۱ : ۹۶

(۵) ابتدائیہ ـ

حج

یحاجوکم وہ تم پر فوقیت لے جائیں ـ (ابن عباس)

ان یؤتی احد مثل ما اوتیتم او یحاجوکم عند ربکم [س ۳ ۷۲

ـ ـ ـ قالوا اتحدثونھم بما فتح اللہ علیکم لیحاجوکم بہ عند ربکم [س ۲ : ۷۶

حجر

بالفتحہ (غریب القرآن ص ۳۴)

(۱) (الف) بتھریلی زمین ـ پہاڑ [س ۲ : ۶۰

(۲) مصیبت ـ عذاب ـ

و اذقالوا اللھم ان کان ھذا ھوالحق من عندک فامطر علینا حجارۃ من السماء او ائتنا بعذاب الیم [س ۸ : ۳۲

حجارۃ (جمع)

حجارۃ من سجیل (۱) کھنگر پتھر جو آتشفشاں پہاڑوں سے آتشفشانی کے وقت نکلتے ھیں اور جس سے آس پاس کی تمام بستیاں نیست و نابود ھو جاتی ھیں -

فلما جاء امرنا جعلنا عالیھا سافلھا و امطرنا علیھا حجارۃ من سجیل منضود مسومۃ عند ربک [س ۱۱ : ۸۲ و ۸۳

(۲) دیکھو تحت لفظ سجل (غریب القرآن صفحہ ۵۴)

حجرا محجورا لفظی معنی ھیں روک آڑ کی گئی یعنی ھم میں اور ان میں آڑ ھو جائے کہ ان کی صورت ھم کو نہ دکھائی دے - دور دفان -

یوم یرون الملائکۃ لا بشری یومئذ للمجرمین ویقولون حجرا محجورا [س ۲۵ : ۲۲

حد

حدود اللہ طاعۃ اللہ (ابن عباس)

حدود = احکام

الاعراب اشد کفرا و نفاقا واجدر الا یعلموا حدود ما انزل اللہ علی رسولہ [س ۹ : ۹۷

تلک حدود اللہ [س ۴ : ۱۳

حرف

علی حرف ۔ مذبذبین بین ذالک ۔ لاالی ھؤلاء و لا الی ھؤلاء (س ۴ : ۱۴۳)
کفر اور ایمان کے درمیان مذبذب ۔ نہ اس طرف کے نہ اُس طرف کے ۔ اپنے موقع کی تاک میں کہ جس طرف پلہ جھکتا دیکھا آپ بھی جھک پڑے ۔

ومن الناس من یعبد اللہ علی حرف ۔ فان اصابہ خیر اطمان بہ ۔ وان اصابتہ فتنۃ انقلب علی وجھہ [س ۲۲ : ۱۱

حرم

حرم (ضمہ و تشدید) = وجب واجب کیا گیا ((لغت حبش)

انی قد جئتکم بایۃ من ربکم ۔ ۔ ۔
۔ ۔ ۔ مصدقا لما بین یدی من التوراۃ ولاحل لکم بعض الذی حرم علیکم ۔ ۔ ۔
[س ۳ : ۴۹

حرام = واجب (کسائی)

وحرام علی قریۃ اھلکناھا انھم لایرجعون
[س ۲۱ : ۹۵

المحروم جو اپنی تکلیف نہیں بتا سکتا ۔ جو کہہ نہیں سکتا ۔ گونگے جانور ۔ (زمخشری)

وفی اموالھم حق للسائل والمحروم
[س ۵۱ : ۱۹

حسب

حسبان (۱) = عددالایام و الشہور والسنین و حساب (ابن عباس) ۔ حساب

والشمس والقمر بحسبان [س ۵۵ : ۵
(۲) عذاب

ویرسل علیھا حسبانا من السماء
[س ۱۸ : ۴۰

حسر

حسرۃ (۱) ندامت ۔ پشیمانی ۔

ثم تکون علیھم حسرۃ [س ۸ : ۳۶
(۲) رنج کوفت ۔

لیجعل اللہ ذالک حسرۃ فی قلوبھم
[س ۵ : ۱۵۵

حسن

حسان (بالکسرۃ) جمع (واحد حسناء)
خوبصورت ۔ اچھی ۔ عمدہ ۔

فیھن خیرات حسان [س ۵۵ : ۷۰

حصب

حاصب پتھروں کی آندھی جیسا کہ آتشفشانی کے

وقت آتشفشاں پہاڑوں کی چاروں طرف چھا
جاتی ہے -

انا ارسلنا علیہم حاصبا الا آل لوط
[س ۵۴ : ۳۴

افامنتم ان یخسف بکم جانب البر او
یرسل علیکم حاصبا ثم لا تجدوا لکم وکیلا
[س ۱۷ : ۶۸

حصحص

حصحص = تبدن کھل گیا - (ابن عباس)

قالت امرات العزیز لئن حصحص الحق
[س ۱۲ : ۵۱

حصر

حصورا مرد جو عورتوں سے علحدہ رہے - بڑھے چارپے -
جوگی - (ابن عباس) [س ۳ : ۳۸

حصن

محصنات پاکدامن عورتیں - آزاد عورتیں -

حرمت علیکم امہاتکم - - - و
المحصنات من النساء الا ما ملکت
ایمانکم [س ۴ : ۲۴

حط

حطة گناہ کی بوجھہ سے سبکدوش ہونے کی دعا

کرنا ۔ خدا سے اپنے گناھوں کے لئے استغفار
کرنا ۔
[س ۲ : ۵۸

حفد

حفدۃ بیٹے کا بیٹا ۔ پوتا ۔ (ابن عباس)

وجعل لکم من ازواجکم بنین وحفدۃ ۔ ۔
[س ۱۶ : ۷۲

حفر

حافرۃ = حیات زندگی ۔ (ابن عباس)

یقولون ءانا لمردودون فی الحافرۃ
[س ۷۹ : ۱۰

حفظ

حفظۃ قوی جو خدا نے انسان میں پیدا کئے ھیں اور جو باعث حیات انسان ھیں اور جب موت آتی ھے تو وھی ایسے مختل ھو جاتے ھیں کہ انسان مر جاتا ھے ۔

ویرسل علیکم حفظۃ حتی اذا جاء احدکم الموت توفتہ رسلنا وھم لا یفرطون
[س ۶ : ۶۱

حق

حق علیہ کذا = وجب اس پر واجب ھوا ۔
= ثبت اس پر ثابت ھوا ۔ (تاج العروس)

فریقا ھدی و فریقا حق علیھم الضلالۃ
[س ۷ : ۳۰

بالحق — بمقتضائے علم و عدل و حکمت و ضروریات (راغب) - بمقتضائے مشیت ایزدی -

نزل علیک الکتاب بالحق مصدقا لما بین یدیہ
[س ۳ : ۳

حکم

حکم (۱) حکمت
(۲) عدل - سمجھ -

یایحییٰ خذ الکتاب بقوۃ واتینہ الحکم صبیا
[س ۱۹ : ۱۲

(۳) نبوت -

حل

یحل علیہ (حائے مکسورہ و لام مشدد) اس پر واجب ہوا - (تاج العروس)

ومن یحلل علیہ غضبی فقد ھوی
[س ۲۰ : ۸۱

افطال علیکم العھد ام اردتم ان یحل علیکم غضب من ربکم فاخلفتم موعدی
[س ۲۰ : ۸۶

یحل علیہ (حا بالضمہ و لام مشدد) اس پر اُترے گا - (تاج العروس)

حل (کسرہ و تشدید)
= حل (ضمہ و تشدید) رہنے والا ۔
لااقسم بھذاالبلد وانت حل بھذاالبلد
- - - [س ۹۰ : ۱ و ۲

حما

حام ایام جاھلیت میں اس اونٹ کو کہتے تھے کہ
اس پر نہ بوجھ لادتے نہ اس کا اُون اتارتے اور نہ
اس کو کہیں چرنے اور پانی پینے سے روکتے ۔
[س ۵ : ۱۰۳

حمد

حمد (۱) تعریف ۔ (۲) شکر ۔ (ابن عباس)
الحمد لله رب العالمین [س ۱ : ۱
(۳) = امر حکم ۔ (ابن عباس)
یوم یدعوکم فتستجیبون بحمدہ وتظنون
ان لبثتم الا قلیلا [س ۱۷ : ۵۲

حمل (غریب القرآن ص ۳۶)
اس کے معنی اٹھانے کے ھیں مگر اس کا
استعمال شے مادی موجود فی الخارج کی
نسبت بھی ھوتا ھے اور شے عقلی غیرمادی
غیرموجود فی الخارج پر بھی ھوتا ھے ۔
مثل الذین حملوا التوراۃ ثم لم یحملوھا
کمثل الحمار یحمل اسفارا ۔ ۔ ۔
[س ۶۲ : ۵

جب کسي کو کسي شيء کا حامل کہتے هیں
اس سے اس کا ظهور لازمي تصور کیا جاتا هے ۔
حاملان توراة اسي لئے کہتے تھے کہ ان سے احکام
توراة ظاهر اور معلوم هوتے تھے اور حاملان
شریعت سے احکام شریعت ۔ اسی طرح جس
چیز سے جو چیز ظاهر هو اس کو اس کا حامل
کہتے هیں ۔ خدا کی مخلوق سے جو خدا کی
سلطنت و بادشاهت ظاهر هوتی هے ان پر
حاملان عرش کا اطلاق هوتا هے ۔

حنف

حنیف سیدھي راه پر چلنے والا ۔ آنجناب کي
بعثت سے کچھ قبل عربوں میں ایک گروه
کا نام جو طلب حق کے لئے سرگرداں تھا ۔

وقالوا کونوا هودا او نصاری تهتدوا ۔ قل
بل ملة ابراهیم حنیفا [س ۲ : ۱۳۵

حنک

لاحتنکن ضرور جڑ سے کھود پھینکیں گے ۔ (اشعریئین
کي لغت)

لئن اخرتن الي یوم القیامة لاحتنکن
ذریته الا قلیلا [س ۱۷ : ۶۲

خار

خوار حرف سند هي ۔

ان علمتم فيهم خيراً = ان علمتم لهم حيلة
اگر تم کو ان کے لئے کوئي حيلہ ياتدبير معلوم
هو (ابن عباس) - اگر تم ان ميں خوش
سليقگی پاؤ -

و الذين يبتغون الكتاب مما ملكت
ايمانكم فكاتبوهم ان علمتم فيهم خيرا
[س ۲۴ : ۳۳

خيرات جمع مؤنث (واحد خيرة) اچھي چيزيں -
اچھي باتيں - اچھی صفتيں - اچھي
خصلتيں -

فيهن خيرات حسان [س ۵۵ : ۷۰

خاف

تخوف آهسته آهسته تباهي کي طرف جانا -
(قاموس)

افامن الذين مكروا السيات ان يخسف
الله بهم الارض - - - اوياخذهم على
تخوف [س ۱۶ : ۴۵ - ۴۷

خان

خائنة الاعين آنکھه کي چوري - نگاه بد يا آنکھه کے
اشارے -

يعلم خائنة الاعين و ما تخفي الصدور
[س ۴۰ : ۱۹

ختر

ختار دغا باز سنت بدکار اوربد اطوار - (ابن عباس) غدار -

وما يجحد بآياتنا الا كل ختار كفور

| س ۳۱ : ۳۲

خد

ولاتصعر خدك للناس | س ۳۱ : ۱۸

اس قدر غرور نہ کرو کہ لوگوں کو حقیر سمجھو اور جب وہ تم سے بات کریں تو ان کی طرف سے منہ پھیر لو - (ابن عباس)

خرج

خرجا = جعلا خراج - محصول - ٹیکس - (لغت حدیر)

قالوا يا ذا القرنين ان ياجوج وماجوج مفسدون في الارض فهل نجعل لك خرجا على ان تجعل بيننا وبينهم سدا

] س ۱۸ : ۹۴

مخرج يجعل له مخرجاً - ينجيه من كل كرب في الدنيا والآخرة خدا اس کو دنیا اور آخرت کے ہر رنج سے نجات دے گا - (ابن عباس)

ومن يتق الله يجعل له مخرجا | س ۶۵ : ۲

خرص

خراصون سخت جھوٹے لوگ - (کنانہ کي لغت)

قتل الخراصون [س ۵۱ : ۱۰

خسا

خسا دتکارنا جس طرح کتے کو دتکارتے ھیں -

قال اخسوءا فيها ولاتكلمون [س ۲۳ : ۱۰۸

خشع

وخشعت الاصوات للرحمان [س ۲۰ : ۱۰۸

= سکنت ٹھہر جائیں گي - (ابن عباس)

خطف

خطف الخطفة (بات اُچک لینا)

[س ۳۷ : ۱۰

= استرق السمع چوري سے سن لینا

(س ۱۵ : ۱۸)

یہ دونوں نجومیوں (کاھنوں) کے محاورے ھیں - ان کي عادت تھي کہ وہ اونچے مکانوں پر بیٹھ کر ستاروں کي حرکت اور ھبوط وعروج اور منازل بروج اور کواکب کے سعد و نحس پر غور کیا کرتے تھے اور یہ بھي مشہور کر رکھا تھا کہ ان کو ملا اعلیٰ کی باتیں سنائي دیتي ھیں اور اسي سے وہ پیشین گوئیاں کیا

کرتے ھیں ۔ اس سے سمع کا اچک لیناھرگز
مراد نہیں ھے کیونکہ لا یسمعون
(س ۳۷ : ۸) میں نہایت شدت سے سمع کے
سین اور میم کو مشدد کرکے اس کی نفی کی
گئی ھے ۔

خفا

اخفا (۱) چھپانا ۔ (۲) ظاھر کرنا ۔

ان الساعة أتية اكاد اخفيها لتجزي كل
نفس بما تسعي [س ۲۰ : ۱۵

خفض

اِخفض جناحک لفظی معنی ھیں اپنے بازو یا پہلو
جھکادے ۔ اس سے مراد ھے تواضع خاطر
مدارات ۔

واخفض جناحک للمؤمنين [س ۱۵ : ۸۸

خل

خلال (۱) درمیان ۔
(۲) ابر (لغت جرھم)

۔ ۔ ۔ فتري الودق يخرج من خلاله
[س ۲۴ : ۴۳

خلد

(غریب القرآن ص ۳۹)
الخلد والخلود في الاصل الثبات المديد
دام اولم يدم (بیضاوی)

اخلدالي الارض اس نے دنیا پر تکیہ کیا - ٹیک لگائی - [س ۷ : ۱۷۶

خلف (غریب القرآن ص ۳۹)

اختلفوافي الكتاب کتاب کے خلاف کرتے یا اس میں خلاف باتیں داخل کرتے ھیں (راغب)

اولئک الذین اشتروا الضلالة بالھدی والعذاب بالمغفرة - - - ذالک بان اللہ نزل الکتاب بالحق - وان الذین اختلفوا فی الکتاب لفي شقاق بعید
[س ۲ : ۱۷۶

ولقد اتینا موسی الکتاب فاختلف فیه
[س ۱۱ : ۱۱۰

خلق

اختلاق = تخریص جھوٹی بات بنانا - (ابن عباس)

ان ھذا الا اختلاق [س ۳۸ : ۷

انما تعبدون من دون اللہ اوثانا و تخلقون افکا [س ۲۹ : ۱۷
= تصنعون (ابن عباس)

خلق (خا ولام ضمه) جھوٹی باتیں - بنائی ھوئی باتیں -

قالوا - - - ان ھذا الا خلق الاولین

ومانحن بمعذبین [س ۲۶ : ۱۳۶ و ۱۳۷

خلاق (بالفتحه) حصه (ابن عباس)

- - - فاستمتعوا بخلاقهم فاستمتعتم
بخلاقکم کما استمتع الذین من قبلکم
بخلاقهم [س ۹ : ۶۹

خمص

مخمصة (۱) بهوک [س ۹ : ۱۲۰
(۲) قحط اور خشک سالی -

- - - فمن اضطر فی مخمصة غیر
متجانف لاثم فان الله غفور رحیم [س ۵ : ۳

خنق

المنخنقة - الذی تختنق فتموت وه جانور جو
گلا مروڑ کر یا گلا دبا کر مار ڈالا گیا هو - (ابن
عباس) [س ۵ : ۳

خوی

خاویة - سقطاعلیها علی اسفلها گر کے تلے اوپر هو
گیا - (ابن عباس)

فهی خاویة علی عروشها | س ۲۲ : ۴۵

دار

دائرة (جمع دوائر) مصیبت ادور -

- - - ویتربص بکم الدوائر - علیهم

دائرۃالسوء [س ۹ ۹۸

دان
(غریب القرآن ص ۴۰)

(۳) مدینین = مملوکین (رازی)

دب
دابۃالارض = الارضۃ (دیمک)

فلما قضینا علیہ الموت مادلھم علی موتہ
الادابۃالارض تاکل منساتہ [س ۳۴ : ۱۴

دبر
دابر اخیرشخص - (رازی)

فقطع دابر القوم الذین ظلموا [س ۶ : ۴۵

دحض
مدحضین باطل کئے ھوے - رد کئے ھوے - نکالے ھوے -

فساھم فکان من المدحضین [س ۳۷ : ۱۴۱

دخن
(غریب القرآن ص ۴۱)

دخان (۲) = الجدب (خشکسالی)

(۳) = الجوع (بھوک)

فارتقب یوم تاتی السماء بدخان مبین
یغشی الناس [س ۴۴ : ۱۰ و ۱۱

درک

ادارک علمھم == غاب علمھم ان کا علم غایب ھو گیا - (ابن عباس)

بل ادارک علمھم فی الاخرۃ [س ۲۷ : ۶۶

دسا

دسیھا اس کو (نفس کی خباثت کو) دبا دیا - اس کے عیوب کی اصلاح نہیں کی بلکہ اس پر خاک ڈال دی تاکہ وہ ظاہر نہ ہو -

فد افلح من زکیھا وقد خاب من دسیھا [س ۹۱ : ۹ و ۱۰

دع

دھکے دے کر نکال دینا - کسی کو اس کے حق سے محروم رکھنا - (ابن عباس)

ارءیت الذی یکذب بالدین - فذالک الذی یدع الیتیم - - - [س ۱۰۷ : ۲

دفئ

دفء اون اور بال کے گرم کپڑے -

والانعام خلقھا لکم فیھا دفء - - - [س ۱۶ : ۵

دھق

دھاقا (۱) صاف - پاک - (عکرمہ)

وكاساً دهاقاً [س ۷۸ : ۳۴
(۲) چھلکتا ہوا - بھرا ہوا -

دون

(۱) برخلاف -
وانا منا الصالحون ومنا دون ذالک
[س ۷۲ : ۱۱
(۲) غیر -
واتخذوا من دونه آلهة [س ۲۵ : ۳

ذبح

ذبح عظیم زبردست قربانی جو ابراھیم نے اپنے نفس کی خدا کی راہ میں کی کہ وہ اپنے پارۂ جگر کو ذبح کرنے کے لئے تیار ھوگئے اور خدا نے اسی قربانی کو قبول کر کے لڑکے کی جان بخش دی -

اذجاء ربه بقلب سليم - - - فلما بلغ معه السعى قال يابني اني اراک في المنام اني اذبحک فانظر ماذاتري - قال ياابت افعل ماتؤمر - ستجدني إن شاء الله من الصابرين - فلما اسلما وتله للجبين - و ناديناه ان يا ابراهيم قد صدقت الرءيا - انا كذالک نجزي المحسنين - ان هذا لهو البلاء المبين - وفديناه بذبح عظيم
[س ۳۷ : ۸۴ و ۱۰۲ - ۱۰۷

ذرا

ذرانا (۱) ہم نے پھیلایا ۔
(۲) = خلقنا ہم نے پیدا کیا ۔ (ابن عباس)

ولقد ذرانا لجہنم کثیرا من الجن والانس
[س ۷ ۔ ۱۷۹

ذرع

ذرع قوت ۔ استطاعت (زمخشری)
ضاق بہم ذرعا وہ ان کے بارے میں مجبور تھا ۔

ولما جاءت رسلنا لوطا سیئی بہم وضاق بہم ذرعا وقال ھذا یوم عصیب [س ۱۱ ۔ ۷۷

ذکر

(غریب القرآن ص ۴۲)
(۳) (الف) شرف (ابن عباس)
(۳) (ب) بدگوئی کرنا ۔ عیب جوئی کرنا ۔
اھذا الذی یذکر الھتکم [س ۲۱ ۔ ۳٦
اھل الذکر وحی کے ماننے والے ۔ اھل کتاب

و ما ارسلنا من قبلک الا رجالا نوحی الیھم فسئلوا اھل الذکر ان کنتم لا تعلمون
[س ۱٦ : ۴۳

ذل

اذلۃ = رحماء رحم کرنے والے ۔ (ابن عباس)

اذلۃ علی المؤمنین اعزۃ علی الکافرین
[س ۵ : ۵۴

ذم

ذمۃ = عہد (ابن عباس)

کیف و ان یظہروا علیکم لا یرقبوا فیکم الا و لا ذمۃ
[س ۹ : ۸

ذنب

ذنوبا = عذاب (ہذیل کی لغت)

فان للذین ظلموا ذنوبا مثل ذنوب اصحابہم
[س ۵۱ : ۵۹

راب

ریب (۱) شک

الم ذالک الکتاب لا ریب فیہ [س ۲ : ۱ و ۲

(۲) حوادث - گردش -

ام یقولون شاعر نتربص بہ ریب المنون
[س ۵۲ : ۳۰

ریب المنون = الموت (ابن عباس) [س ۵۲ : ۳۰

راح (غریب القرآن ص ۴۲)

روح (بالضمہ) = روح (بالفتحہ) رحمت (ازہری)

انما المسیح عیسی ابن مریم رسول اللہ و

كلمته القيها الى مريم و روح منه [س ۴ : ۱۷۱

روح القدس = روح الامین انبیاء علیہم السلام کي خلقت میں جو ملکہ نبوت ہے اور جو ذریعہ مبدء فیاض سے ان امور کے اقتباس کا ہے جو نبوت یا رسالت سے علاقہ رکھتے ہیں - (سید احمد)
خدا کي طرف سے نبیوں اور مؤمنوں کي تقویت کے لئے فرشتہ رحمت - (۲۲ : ۵۸)

ریح (۳) بڑائي - عظمت -

و لما فصلت العیر قال ابوهم انی لاجد ریح یوسف لولا ان تفندون [س ۱۲ : ۹۴

راد

راودته عن نفسه اس عورت نے اس مرد کو اس (مرد) کی خواہش کے خلاف پھسلانا چاہا -

وراودته التي هو في بیتها عن نفسه و غلقت الابواب [س ۱۲ : ۲۳

روید رود کی تصغیر ہے جس کے معنی مہلت دینے کے ہیں -

وامهلهم رویدا [س ۸۶ : ۱۷

راش

ریشا (۱) پرندوں کے پر - مجازاً عمدہ خوبصورت چمکیلے کپڑے - (۲) خوبصورتي -

يا بني أدم قد انزلنا عليكم لباسا يواري
سوا تكم وريشاً [س ۷ : ۲۶

رأي

(۱) دیکھنا ۔
(۲) خواب میں دیکھنا ۔

اذ قال يوسف لابيه يا ابت اني رايت احد
عشر كوكبا والشمس والقمر رايتهم لي
ساجدين [س ۱۲ : ۴
(۳) خیال کرنا ۔ غور کرنا ۔

ارءيت الذي يكذب بالدين [س ۱۰۷ ۔ ۱

ولقد همت به وهم بها لولا ان را برهان ربه
| س ۱۲ : ۲۴
= فالمراد بالرؤية حصول تلك الاخلاق و
تذكير الاحوال الرادعة لهم عن الاقدام على
المنكرات (رازی)

رب

ربما حرف ہے ۔
(۱) بہت جلد ۔ (۲) بکثرت ۔

ربما يود الذين كفروا لو كانوا مسلمين
[س ۱۵ : ۲
ربيون (بالکسرہ) = جموع جماعتین (ابن
عباس)

وكاين من نبي قاتل معه ربيون كثير
[س ۳ : ۱۴۵

ربانيين (بالفتحه) علماء اور فقهاء

و لكن كونوا ربانيين بما كنتم تعلمون
الكتاب وبما كنتم تدرسون [س ۳ : ۷۸

ربا

ربوة = المكان المرتفع اونچي جگه - (ابن عباس)

واوينا هما الى ربوة [س ۲۳ : ۵۰

رجا

رجا گويه اميد كے معنوں ميں مشهور هے مگر اصل وضع ميں معنى اميد وبيم دونوں كے هيں اور لغات اضداد ميں سے هے -

لا ترجون لله وقارا [س ۷۱ : ۱۳
= لا تخافون له عظمة خدا كى عظمت سے نهيں ڈرتے - (ابن عباس)
يا اس كے معنى يه بهى هو سكتے هيں كه تم خدا سے كسى بڑى بات كى اميد نهيں ركهتے - اس كى شان بڑى هے كيونكه اسى نے تو تم كو درجه بدرجه ترقى يافته كركے آدمى بنايا هے - چنانچه فرمايا
وقد خلقكم اطوارا (س ۷۱ : ۱۴)

رجز

رجز (بالکسرہ) (۱) پلیدي - ناپاکي -

اولٰئک لهم عذاب من رجز الیم [س ۳۴ : ۵

- - - ویذهب عنکم الرجز الشیطان

[س ۸ . ۱۱

(۲) عذاب -

فارسلنا علیهم رجزا من السماء بما کانوا

یظلمون [س ۷ : ۱۶۲

ولما وقع علیهم الرجز - - - [س ۷ : ۱۳۴

رجس

رجس (بالکسرہ) = سخط ناراضي (ابن عباس)

قال قد وقع علیکم من ربکم رجس وغضب

[س ۷ : ۷۱

- - - ویجعل الرجس علي الذین

لایعقلون [س ۱۰ . ۱۰۰

رجع

ذات الرجع = ذات الترجیع بالجذب کشش

کرنے والي - (عبدالحمید شکری)

سماوات اور ارض کا پہلے ایک هی جسم بسیط

تها اور رفته رفته اس سے مختلف کرے جدا

هوتے گئے لیکن رجوع الی الاصل کی خواهش

ان میں تاحال زائل نہیں ہوئی اور باہمی تجاذب کا عمل ان میں برابر جاری ہے - وہ ایک دوسرے کو ہر وقت کھینچ رہے ہیں اور اس طرح نظام عالم کا توازن بلا کم و کاست قائم ہے -

آسمان گوید زمین را مرحبا
با توام چون آهن و آهن ربا
گفت سائل چون بماند این خاکدان
در میان این محیط آسمان
همچو قندیل معلق در هوا
نے بر اسفل میرود نے بر علا
آن حکیمش گفت کز جذب سما
از جهات شش بماند اندر هوا
چون ز مقناطیس قبه ریخته
در میان ماند آهنے آویخته

(مولینا روم)

والسماء ذات الرجع [س ۸۶ : ۱۱

ارجعون — ارجعنی ارجعلی واپس جانے دے مجکو - واپس جانے دے مجکو - (بیضاوی)

حتی اذا جاء احدهم الموت قال رب ارجعون لعلی اعمل صالحا فیما ترکت -
[س ۲۳ : ۹۹ و ۱۰۰

رجعوا الی انفسهم وہ اپنے جی میں سوچنے لگے -

قال بل فعله - کبیرهم هذا فسئلو هم ان

كانوا ينطقون ـ فرجعوا الى انفسهم ـ ـ ـ
[س ۲۱ : ۹۳ و ۹۴

رجف

رجفة (۱) زلزلہ

فاخذتهم الرجفة فاصبحوا فى دارهم
جاثمين [س ۷ : ۷۸
= فتلك بيوتهم خاوية بما ظلموا
(س ۲۷ : ۵۲)

(۲) تہلکہ کی حالت ـ

راجفہ ہلنے والی زمین ـ

رجل

رجل (۱) آدمی ـ شخص ـ

وانه كان رجال من الانس يعوذون برجال
من الجن [س ۷۲ : ۹

(۲) مرد ـ

(۳) شوہر ـ

و لهن مثل الذى عليهن بالمعروف ـ
وللرجال عليهن درجة [س ۲ : ۲۲۸

(۴) بھائی ـ

وان كانوا اخوة رجالا ونساء ـ ـ ـ
[س ۴ : ۱۷۷

رجم (غریب القرآن ص ۴۶)
رجوما اٹکل بچو باتیں کرنے کے لئے -

و لقد زینا السماء الدنیا بمصابیح
وجعلناها رجوما للشیاطین [س ۶۷ : ۵
= رجوما للشیاطین ای انا جعلنا ها
ظنونا رجوما للغیب لشیاطین الانس
وهم الحکامیون من المنجمین (رازی)

رجیم = ملعون (قیس عیلان کی لغت)
[س ۳۸ : ۷۷ و ۷۸

رحم
ارحام جمع (واحد رحم)
(۱) رحم مادر -
(۲) عورتوں کی ذات کہ وہی دنیا میں رحم مادر ہیں -

واتقوا الله الذی تساءلون به والارحام
[س ۴ : ۱

رد

ردوا ایدیهم فی افواههم = عضوا علیهم الانامل من الغیظ وہ (کافر لوگ) غصے سے اپنی بوٹیاں کاٹے ڈالتے تھے -

الم یاتکم نبؤا الذین من قبلکم قوم نوح
و عاد و ثمود والذین من بعدهم - - -

جاءتهم رسلهم بالبینات فردوا ایدیهم فی
افواههم وقالوا انا کفرنا بما ارسلتم به - -
[س ۱۴ : ۹

ردف

ردف = قرب نزدیک هوا - (ابن عباس)

ویقولون متی هذا الوعد ان کنتم صادقین -
قل عسی ان یکون ردف لکم بعض الذی
تستعجلون [س ۲۷ : ۷۱ ; ۷۲

رادفة (۱) قریب آنے والی بات -
(۲) نتیجه - انجام -

یوم ترجف الراجفة تتبعها الرادفة
[س ۷۹ : ۶ ; ۷

ردی

المتردیة = التی تتردی من الجبل وہ جانور
جو پہاڑ سے گرنے کے صدمه سے مرا هو - [س ۵ . ۳

رسا

رواسی — جبال پہاڑ - (ابن عباس)

والقی فی الارض رواسی ان تمید بکم
[س ۱۱ ۱۵

رشد

رشدا = صلاحا صلاحیت (ابن عباس)

فان انستم منهم رشدا فادفعوا
اليهم اموالهم [س ٤ ۰ ٦

رصد

بالمرصاد — يسمع ويری سنتاهے اوردیکهتاهے -

ان ربک لبالمرصاد [س ٨٩ : ١٤

رعي

راعنا آنحضرت کو مخاطب کرتے وقت یهود راعنا کهاکرتے - مخاطب کرنے کے لئے تو یه لفظ بالکل درست تها - اوراسی سے مسلمان بهی آپ کو اس سے مخاطب کرتے - مگریهود آپ سے عناد کی وجه سے زبان کو دباکر راعنا کے بدلے رعن کهتے - اس اخیرجمله کے معنی هین : که الوهے -

یاایها الذین امنوالاتقولوا راعنا وقولوا
انظرنا واسمعوا [س ٢ . ١٠٤

رغم

مراغماً بلاد کی جگهین -

ومن یهاجر فی سبیل الله یجد فی الارض
مراغماکثیراوسعة [س ٤ : ١٠٠

رفع

رفع (١) (الف) دیوار اُٹهانا یا دیوار کی طرح اونچا کرنا -

و اذ يرفع ابراهيم القواعد من البيت
واسمعيل [س ۲ : ۱۲۷

واذ اخذنا ميثاقكم و رفعنا فوقكم الطور
[س ۲ . ۹۳

رقب

رقبة (جمع رقاب) (۱) گردن -
(۲) گردن کا بوجهه - بار -

وما ادريک ما العقبة - فک رقبة
[س ۹۰ : ۱۲ و ۱۳

(۳) غلام -

ركس

اركسهم = اوقعهم ان کو مصيبت مين ڈالا -
(ابن عباس)

والله اركسهم بما كسبوا [س ۴ : ۸۸

ركن

ركن (۱) قوت - (۲) سردار

فتولى بركنه وقال ساحر او مجنون
[س ۵۱ : ۳۹

رها

رهواً (۱) ٹهہرا هوا - ساکن - بغير جوش و خروش
کا دريا -

(۲) = سمتاً ایک طرف (ابن عباس)

واترک البحر رھوا [س ۴۴ : ۲۴

زاج

زوج جوڑے میں سے نر ھو یا مادہ ھر ایک کو زوج کہتے ھیں ۔

زوجین ایک جوڑا ۔

زوجین اثنین ایک نر اور ایک مادہ ھر جوڑے کا ۔ (رازی) [س ۱۱ : ۴۰

زاغ

ریغ (۱) مائل ھونا ۔ تیڑھا ھونا ۔ منحرف ھونا ۔

(۲) ڈر سے آنکھیں پھار کر دیکھنا ۔

اد جاؤکم من فوقکم و من اسفل منکم و اذ زاغت الابصار و بلغت القلوب الحناجر و تظنون باللہ الظنونا

[س ۳۳ : ۱۰

زال

زیلنا ھم فرق بتائیں گے ۔ (جمہور کی لغت)

ویوم نحشر ھم جمیعا ثم نقول للذین اشرکوا مکانکم انتم و شرکاءکم ۔ فزیلنا بینھم [س ۱۰ : ۲۸

زان

زینۃ (۱) خوبصورتی - روحانی جسمانی و اخلاقی (راغب)

یابنی آدم خذوا زینتکم عند کل مسجد وکلوا واشربوا ولا تسرفوا [س ۷ : ۳۱

(۲) زینت کی چیزیں - آرائش -

قل من حرم زینۃ اللہ التی اخرج لعبادہ طیبات من الرزق [س ۷ : ۳۲

زبر

زبر (جمع) واحد { برۃ لوہے کا ٹکڑا - زبور لکھی ہوئی چیز - کتاب -

زحف

زحفا لڑائی کے لئے کوچ -

یا ایھا الذین امنوا اذا لقیتم الذین کفروا زحفا فلا تولوھم الادبار [س ۸ : ۱۵

زلزل

زلزلۃ گھبراہٹ

ان زلزلۃ الساعۃ شئی عظیم [س ۲۲ : ۱

زمل

زمل = عمل (رازی)

= قولاثقیلا (س ۷۳ : ۵)
مزمل جس کے ذمہ کوئی بڑاکام دیاگیاهو - (عکرمہ)
یاایهاالمزمل قم اللیل الاقلیلا
[س ۷۳ : ۱ و ۲

زنم

زنیم = ظلوم ظالم (علي بن ابي طلحہ کي روایت)

ولاتطع کل حلاف مهین هماز مشاء بنمیم
مناع للخیر معتد اثیم عتل بعد ذالک
زنیم ان کان ذامال وبنین [س ۶۸ : ۱۰ - ۱۴

س

حرف هے - جب یہ کسی فعل پرداخل هوتاهے تواس بات کافائدہ دیتاهے کہ وہ فعل لامحالہ واقع هوگا - (زمخشری) یا وعدہ اوروعید کا فائدہ دیتا هے -

فسیکفیکهم الله [س ۲ : ۱۳۷

اولئک سیرحمهم الله [س ۹ : ۷۱

ساب

سائبة وہ چوپایہ جانور جن کوایام جاهلیت مین دیوتاؤن کے نام پرآزاد کردیاکرتے تھے اور ان سے کسي طرح کافائدہ نهین اُٹھاتے نہ ان پرچڑھتے نہ مال لادتے نہ ان کااُون اتارتے اور نہ ان کا دودھ

پوچھے ۔ (ابن عباس) [س ۵ : ۱۰۳

سان

سید (۱) سردار ۔
(۲) شوهر ۔ (قبطي لغت)

والفيا سيدها لدا الباب ۔ قالت ما جزاء
من اراد باهلک سوء الا ان يسجن او عذاب
اليم [س ۱۲ : ۲۵

ساط

سوط (۱) کوڑا ۔
(۲) حصه (قاموس)

فصب عليهم ربک سوط عذاب [س ۸۹ : ۱۳

ساف

سوف سین کي طرح یه بهي حرف هے اور ان هی
معنون میں آتا هے ۔

ولسوف يعطيک ربک فترضی [س ۹۳ : ۵

سال

السائل = من يسال العلم (راي) جو علم کي
بات پوچهے ۔ جو کچهه جاننا چاهے ۔

واما السائل فلا تنهر [س ۹۳ : ۱۰
سولت لي نفسي میرے جی میں آیا ۔

= فعلت ما دعتني اليه نفسي - و سولت ماخوذ من السوال فالمعني لم يدعني الی ما فعلته احد غيري بل اتبعت هواي فيه (رازی)

ساء

سوآة جمع (واحد سوءة)
(۱) شرمگاه -
(۲) اعمال قبیحه - اخلاق قبیحه -
برائیاں - السوءة الفرج والفاحشة والخلة القبيحة (قاموس)

فوسوس لهما الشيطان ليبدي لهما ما وری عنهما من سواتهما - - - [س ۷ : ۲۰

سب

الاسباب = السماء آسمان (ابن عباس)

ام لهم ملك السموات والارض وما بينهما - فليرتقوا في الاسباب [س ۳۸ : ۱۰

سبط

اسباط = قبائل قبیلے

- - - و ما انزل الي ابراهيم واسمعيل واسحق ويعقوب والاسباط [س ۲ : ۱۳۶

سبل

ابن السبیل (۱) راہگیر - مسافر -
(۲) لامکان - راستہ راستہ مارا پھرنے والا -

و اتی المال علی حبہ ذوی القربیٰ و
الیتمیٰ و المساکین و ابن السبیل
والسائلین وفی الرقاب [س ۲ : ۱۷۷

سجد

(۱) سر جھکانا -
(۲) تعظیم و تکریم کرنا -

واذ قلنا للملائکۃ اسجدوا لادم فسجدوا
الا ابلیس [س ۲ : ۳۴

ورفع ابویہ علی العرش وخروالہ سجدا
[س ۱۲ : ۱۰۰

(۳) غایت انکسار و تذلل و فرمانبرداری -

والنجم والشجر یسجدان [س ۵۵ : ۶
= ای ینقادان لہ تعلی فیما یرید بھما
طبعا انقیاد الساجدین من المکلفین
طوعا (ابن جریر)

(۴) خدا کی عبادت میں سر جھکانا -

مسجد سجدہ کرنے کی جگہ - معبد -
المسجد الحرام (۱) خانۂ کعبہ -

فول وجھک شطر المسجد الحرام
[س ۲ : ۱۴۴

(۲) وہ مسجد جس کے اندر خانۂ کعبہ واقع ہے -
(۳) شہر مکہ -

ذالک لمن لم یکن اهله حاضري المسجد الحرام
[س ۲ : ۱۹۶

سجل

السجل = الرجل مرد - شخص - (حبش کي لغت)

یوم نطوي السماء کطی السجل للکتب
[س ۲۱ : ۱۰۴

سحت

سحت کوئي مال جس کا لینا حرام ہے - (تاج العروس)

سماعون للکذب اکالون للسحت - - -
[س ۵ : ۴۲

السحت مال حرام -

- - - واکلهم السحت - - -
[س ۵ : ۶۲

سحر

(غریب القرآن ص ۵۴)
(۱) (الف) جادو بهاني -

فقال ان هذا الا سحر یؤثر ان هذا الا قول
البشر [س ۷۴ : ۲۴ و ۲۵

سخر

(۱) هنسی اڑانا -

فاتخذتموهم سخریا حتی انسوکم ذکري
[س ۲۳ : ۱۱۰

(۲) تسخیر اور استخدام سے ماخوذ هے - اس کے معنی قابو میں رکھنے اور خدمت لینے کے هیں -

ورفعنا بعضهم فوق بعض درجات لیتخذ بعضهم بعضا سخریا [س ۴۳ : ۳۲

سد

سد ذوالقرنین یه وهی مشهور دیوار هے جو چین اور تاتار یا سایتهیا (Scythia) کی سرحد پر بنائی گئی هے اور جس کو چی وانگ تی (Che-hwang-te) فغفور چین نے درمیان سنه ۲۴۰ و ۲۳۵ قبل مسیح میں بنایا تها - (سید احمد)

یه دیوار پهاڑی ملک میں پتهرون کی چٹانون سے بنائی گئی اور پتهروں کی چٹانوں کے مضبوط کرنے اور ایک کو دوسرے سے جوڑنے کو لوهے منگائے - چٹانوں کو برابر رکهه کر ان کے سروں کے پاس سوراخ کئے گئے اور ان میں لوهے کے

پاؤں لگائے گئے تاکہ سب جڑ جائیں اور نکالنے سے نہ نکلیں اور لوہے کے پاؤں کو جس کا ایک سرا ایک چٹان کے چھید میں اور دوسرا سرا دوسرے چٹان کے چھید میں رکھا آگ سے لال کرکے ان چھیدوں میں لگائے اور پگھلا تانبا یا پیتل ان چھیدوں میں ڈال دیئے تاکہ پاؤں کے سرے چھیدوں میں جم جائیں اور پتھر نکلنے نہ پائیں اور کسی طرح بغیر دیوار کے منہدم کئے نہ دیوار میں چھید ہو سکے اور نہ کوئی پتھر ٹل سکے -

یہ دیوار ھوانگ ھو (Huang-ho) دریا کی غربی موڑ سے جو ایک پہاڑ کے قریب ۳۷ درجہ ۱۵ دقیقہ عرض بلد اور ۱۰۲ درجہ طول بلد پر واقع ہے بنانی شروع ہوئی اور پھر اس دریا کے دوسرے موڑ کو تقریباً ۹۳ درجہ عرض بلد اور ۱۱۱ درجہ طول بلد پر کاٹ کر اور خلنجان پہاڑوں کے جنوبی سلسلہ کے نیچے ہو کر خلیج لیاؤتنگ (Liau-Tung) کے کنارہ پر ٹھیک ۴۰ درجہ عرض بلد اور ۱۲۰ درجہ طول بلد پر ختم ہوئی ہے - طول اس دیوار کا ۱۵۰۰ یا ۱۲۰۰ میل ہے - اونچائی ۳۰ گز اور اس قدر چوڑی کہ چھ سوار پہلو بہ پہلو فراغت سے اس پر گھوڑے دوڑا سکتے ہیں - سو سو قدم پر دو منزلہ اور سہ منزلہ برج بنے ہیں آٹھ سو کوس تک جو کچھ موانع سامنے آئے سب کو

دفع کرتی ہوئی یہ دیوار اپنی منزل مقصود
تک پہنچی ہے - اور کئی مقام پر آدھہ آدھہ
کوس اونچے پہاڑوں کی چوٹی پر سے یہ دیوار
کھنچی ہے اور بعض جگہ بڑے بڑے دریا پر
پلوں کے اوپر سے ہوکر یہ گئی ہے اور زیادہ تحلف
یہ کہ سمندر کے بیچ سے شروع اس طرح پر ہوئی
ہے کہ صدھا جہاز پتھروں سے لدے ہوئے دبائے گئے
اور اس پر اس کی بنیاد قائم ہوئی - (دیکھو
ذوالقرنین تحت قرن)

سر

(۱) چھپانا - (۲) ظاہر کرنا -

و لو ان لکل نفس ظلمت ما فی الارض
لافتدت بہ - واسرالندامۃ لمارا واالعذاب
[س ۱۰ : ۵۴

سرب

سرب چلنا -

فاتخذ سبیلہ فی البحر سربا [س ۱۸ : ۶۱
= سرب فی البحر سربا وہ (مچھلی)
سمندر میں چلی گئی - (رازی)

سرادق

سرادق (جمع) فارسی سے معرب ہے - اس کی اصل
سرا پردہ ہے - اس کے معنی گھر کے آگے بڑے ہوئے

پردہ کے ہین - قرآن مجید مین اس کے معنی
لو اور اچھت کے آئے ہین -
انا اعتدنا للظالمین نارا احاط بھم
سرادقھا [س ۱۸ : ۲۹

سرق

استرق السمع [س ۱۵ : ۱۸
= خطف الخطفة (س ۳۷ : ۱۰)
(دیکھو تحت خطف)

سعر

سعیر (۱) آگ اور اس کی سوزش -
(۲) پاگلپنا - بیوقوفی -
فقالوا ابشرا منا واحدا نتبعہ انا اذا لفی
ضلال وسعر [س ۵۴ : ۲۴

سفح

مسافحات کھلے خزانے بدکاری کرنے والی عورتین -
مسافحین کھلے خزانے بدکاری کرنے والے مرد -
فانکحوھن باذن اھلھن - - -
محصنات غیر مسافحات ولا متخذات
اخدان [س ۴ : ۲۵
- - - ذالکم ان تبتغوا باموالکم
محصنین غیر مسافحین [س ۴ : ۲۴

سفر

سفرة پڑھنے والے - (نبطي لغت)

كلا انها تذكرة فمن شاء ذكره - في صحف
مكرمة مرفوعة مطهرة بايدي سفرة كرام
بررة [س ۸۰ : ۱۱ - ۱٦

= هم اصحاب رسول الله صلي الله عليه
وسلم وقيل هم القراء (رازي)

اسفاراً كتابيں - (كنانه كي لغت)

مثل الذين حملوا التورية ثم لم يحملوها
كمثل الحمار يحمل اسفارا [س ٦۲ : ٥

سكر

(غريب القرآن ص ٥۷)

سكراً سركه (حبش کی لغت)

ومن ثمرات النخيل والاعناب تتخذون
منه سكرا ورزقا حسنا [س ١٦ : ٦۷

سكن

(غريب القرآن ص ٥۷)

سكن اليه (۲) اُس نے اُس پر بھروسہ کیا - اُس نے اُس
سے اطمینان حاصل کیا - [س ۳۰ :

سلق

سلقوكم = استقبلوكم وہ تمہارا استقبال کرتے
ہیں - (ابن عباس)

فاذا ذهب الخوف سلقوكم بالسنة حدادا
شحة على الخير [س ۳۳ : ١٩

سما (غریب القرآن ص ۵۹)

سماء (ا) (الف) اُوپر - اُونچائی - چھت -

من کان یظن ان لن ینصرہ اللہ في الدنیا
والاخرۃ فلیمدد بسبب الی السماء ثم
لیقطع [س ۲۲ : ۱۵

(۴) = کسفا من السماء آسمانی عذاب -

وقالوا لن نؤمن لک حتیٰ - - -
- - - تسقط السماء کما زعمت
علینا کسفا - - - [س ۱۷ : ۹۰ و ۹۲
= فاسقط علینا کسفا من السماء ان
کنت من الصادقین (س ۲۶ : ۱۷۶

اِسم (غریب القرآن ص ۵۹)

والاسم باعتبار الاشتقاق ما یکون علامۃ
للشئی و دلیلا یرفعہ الی الذھن من الالفاظ
والصفات والافعال (بیضاوی)

اسماء کلھا جو قویٰ انسان میں پیدا کئے ھیں اور جن
کے سبب اس کا ذھن ایک نشان یا دلیل سے
دوسري طرف منتقل ھوتا ھے اور نتیجہ پیدا
کرتا ھے اس کو اسماء کے لفظ سے بیان کیا ھے - اور
چونکہ یہ قویٰ ایسے تھے جن سے انسان تمام
چیزوں محسوسات و معقولات کو جان سکتا
ھے اسی لئے کلھا کے لفظ سے اس کی تاکید کی ھے
جس سے اس بات کا اشارہ ھے کہ تمام چیزوں کے
جاننے کا مادہ انسان میں ودیعت کیا گیا ھے -

ان قویٰ کو جو اسماء کے لفظ سے تعبیر کیا ھے اس میں بڑا دقیقہ یہ ھے کہ انسان کسی چیز کی حقیقت و ماھیت کو نہیں جانتا ۔ جو کچھہ وہ جانتا ھے وہ صرف اسماء ھی اسماء ھیں ۔ پس علم ادم الاسماء کلہا کا یہ معنی بالکل انسان کی فطرت کے مطابق اور اس کے بیان کے نہایت ھی مناسب ھے ۔ (سید احمد)

ھر شئی کا علم بالقوۃ جو انسان کی فطرت میں ھے اسی کو علم ادم الاسماء کلہا سے تعبیر کیا ھے ۔

فاعلم ان اللہ جل اسمہ اوجد فی آدم ما یحتاج الیہ من کون خلقہ عای ماھو علیہ من القوۃ الناطقۃ وھداھا بنور العقل واشھدہ بذالک النور مایجب لکل مسمی من اسم و قد علمت ان کل منطوق بہ اسم فعلمہ علی الا جھل معہ وھذا العلم فی جبلۃ ذریتہ موجود لا یزول فھو علم کل شئی بالقوۃ وکانہ بزر اذا جیدت فلاحۃ صار کل شئي بالفعل علم الانسان مالم یعلم نظہر من ھذا العلم فی کل زمن و قوم یحسب ما اراد اللہ (تفسیر کشف الاسرار)۔

سمر

السامری ایک مصری جو حضرت موسیٰ پر ایمان لایا تھا اور ان کے ساتھہ مصر سے ھجرت کی تھی حالانکہ بعد کو مرتد ھوگیا ۔ (ابن عباس)

[س ۲۰ : ۹۶

سمع

واسمع غیر مسمع [س ۴ : ۴۶

= یقولون اسمع لا سمعت کفار کہتے تھے
کہ سن - خدا کرے تو نہ سنے - تو بہرا
ھو جائے - (ابن عباس)

سندس

سندس باریک ریشمی کپڑا - (فارسی سے معرب)

عالیهم ثیاب سندس خضر و استبرق
[س ۷۶ : ۲۱

سوی

(غریب القرآن ص ۱۱)

استوی = بلغ اشده وہ اپنی پوری طاقت کو
پہنچا - وہ کمال کو پہنچا -

فاستوی وھو بالافق الاعلی [س ۵۳ : ۶ و ۷

سواء = وسط بیچ (ابن عباس)

خذوہ فاعتلوہ الی سواء الجحیم [س ۴۴ : ۴۷

ساوی بین الصدفین دونوں پہاڑوں کے درمیان دیوار
کی بنیاد برابر کی - کیونکہ بنیاد کو برابر
کرکے اس پر ردہ لگایا جاتا ھے - صاف مطلب یہ
ہؤا کہ اس نے دونوں پہاڑوں کے درمیان دیوار کو
برابر یعنی موافق محاورہ عمارت لیول
(level) میں یعنی پنسال میں کیا -
[س ۱۸ : ۹۶

شاء

من یشاء جس کو وہ (خدا) بمقتضائے عدل چاہے -

یهدی من یشاء [س ۲ : ۱۴۲

= یهدي به الله من اتبع رضوانه

(س ۵ : ۱۶)

= ویهدي الیه من ینیب (س ۴۲ : ۱۳)

ان الله یضل من یشاء [س ۱۳ : ۲۷

= یضل الله من هو مسرف مرتاب

(س ۴۰ : ۳۴)

= ویضل الله الظالمین (س ۱۴ : ۲۷)

= یضل الله الکافرین (س ۴۰ : ۷۴)

= ومایضل به الاالفاسقین (س ۲ : ۲۶)

= وماکان الله لیضل قومابعد اذهدیهم

حتي یبین لهم مایتقون (س ۹ : ۱۱۵)

شجر

هذه الشجرة [س ۲ : ۳۵

= شجرة الخلد وملک لایبلی

(س ۲۰ : ۱۲۰)

شد

اشداء جمع (واحد شدید) مستحکم - مضبوط -

قوي - شجاع - (قاموس)

محمد رسول الله - و الذين معه اشداء
علي الكفار رحماء بينهم - - [س ٤٨ : ٢٩

شرب

اشربوا في قلوبهم العجل [س ٢ : ٩٣
ان کے دلوں میں بچھڑے کي محبت پلادي
گئي تھی یعني پیوست کرگئي تھي -

شرع

شرعة و منهاجا == سبیلة وسنة

شرک

شرک فی الاموال والاولاد لوگوں کے مال اور اولاد میں
حصہ لینا - لوگوں کو گمراہ کرکے ان سے برے
کاموں میں مال صرف کرانا اور ان کے ذریعہ سے
ان کی اولاد کو بھی برے کاموں میں لگا رکھنا -
لوگون کو بہکاکر ان سے مال خرچ کرانا اور ان کے
لڑکوں اور لڑکیوں کو اپنے بھینٹ چڑھواتا -

و استفزز من استطعت منهم بصوتک
واجلب علیهم بخیلک ورجلک وشارکهم
في الاموال والاولاد وعدهم - و مایعدهم
الشیطان الاغرورا [س ١٧ : ٦٤

شطن

(غریب القرآن ص ٦٢)
شیطان (٣) (الف) کاهن - نجومی - (رازي)
انا زینا السماء الدنیا بزینة الکواکب

وحفظا من كل شيطان مارد [س ۳۷ : ۶ و ۷
و لقد زينا السماء الدنيا بمصابيح و
جعلناها رجوما للشياطين واعتدنا لهم
عذاب السعير [س ۶۷ : ۵
(۸) مخالف اور دشمن خواہ وہ حقیقی وجود
ہو جیسے آدمی یا حیوان خواہ کوئی ذہنی
بات ہو جیسے کوئی تکلیف ۔
كل عات متمرد من الجن والانس والدواب
فهو شيطان ۔ (صراح و قاموس)

شعر

شعائر جمع (واحد شعیرۃ)

لاتحلوا شعائر الله ۔ ۔ ۔ [س ۵ : ۲

شغف

شغفها = غلبها اس پر غلبہ کر لیا ۔ (ابن
عباس)

قد شغفها حبا [س ۱۲ : ۳۰

شفع

شفاعۃ کسی کے ساتھ شریک ہونا اور اس کی امداد
کرنا ۔ (راغب)

من يشفع شفاعة حسنة يكن له نصيب
منها ۔ ومن يشفع شفاعة سيئة يكن له

كنتل منها] س ۴ : ۸۵

شكل

شاكلة طور طريقه - طبيعت كا ميلان - (لسان العرب) - سجيه يعني طبيعت - (راغب)- خلقت اور ملكه جو انسان كے مقام اور مرتبه كے موافق اس پر غالب هوتا هے -
اي خليقته وملكته الغالبة عليه من مقامه (ابن العربي) - وه طريقه جس پر انسان مجبول هے - طريقته التي جبل عليها (فراء)

قل كل يعمل علي شاكلته] س ۱۷ : ۸۴

شمز

اشمازت نفرت كرتي هے - (ابن عباس)

واذا ذكرالله وحده اشمازت قلوب الذين لايومنون بالاخرة] س ۳۹ : ۴۵

شنا

شانئك = عدوك تيرا دشمن (ابن عباس)

ان شانئك هوالابتر] س ۱۰۸ : ۳

شهب

شهاب وه آتشين شعله جو كائنات الجو ميں اسباب طبعي سے پيدا هوتا هے اور جو كسي جهت ميں

دور تک چلا جاتا ہے اور جس کو اردو میں تارہ
توٹنا بولتے ہیں ۔ عرب جاہلیت میں اس
سے بدفالی اور کسی حادثہ عظیم کے واقع ہونے
کا یقین کرتے تھے ۔

شہد

مشہود حضور قلب کا وقت ۔

ان قرآن الفجر کان مشہودا [س ۱۷ : ۷۸

شاہد = حاکم فیصلہ کرنے والا ۔

وشہد شاہد من اہلہا ان کان قمیصہ قد من
قبل فصدقت وہو من الکاذبین ۔ ۔ ۔
[س ۱۲ : ۲۶

= حکم حاکم (ابن عباس)

شہید (۱) قوم کا نبی ۔

فکیف اذا جئنا من کل امۃ بشہید و
جئنا بک علی ہؤلاء شہیدا [س ۴ : ۴۱

(۲) ساتھی ۔ سردار ۔ فیصلہ کرنے والا ۔

۔ ۔ ۔ فاتوا بسورۃ من مثلہ ۔ وادعوا
شہداءکم من دون اللہ ان کنتم صادقین
[س ۲ : ۲۳

صاب

حیث اصاب جدھر کا ارادہ کیا ۔ (عمان کی لغت)

فسخرنالہ الریح تجري بامرہ رخاء حیث
اصاب [س ۳۸ : ۳۶

صاح

صیحۃ (۱) آتشفشاں پہاڑ کے آس پاس آتشفشانی
سے پہلے جو گڑگڑاہٹ کی آواز ہوتی ہے -

انا ارسلنا علیہم صیحۃ واحدۃ فکانوا
کھشیم المحتظر [س ۵۴ : ۳۱
= فاخذتھم الرجفۃ فاصبحوا فی دارھم
جاثمین (س ۷ : ۷۸)
= فتلک بیوتھم خاویۃ بما ظلموا
(س ۲۷ : ۵۲)

(۲) عذاب ناگہانی -

ان کانت الا صیحۃ واحدۃ فاذاھم خامدون
[س ۳۶ : ۲۹

صاع

صواع چاے یا قہوہ پینے کی چینی کی چھوٹی
پیالی - (لغت دمیر)

قالوا نفقد صواع الملک [س ۱۲ : ۷۲

صبغ

صبغۃ بپتسمہ

صبغة الله - ومن احسن من الله صبغة
[س ۲ : ۱۳۸

صحب

صاحب (جمع اصحاب) ساتھی -

اصحاب الفیل یمن کا مسیحی بادشاہ ابرہۃ الاشرم محض جبراً عربوں کو دین مسیحی میں لانا چاہتا تھا - اس نے اسی غرض سے خانۂ کعبہ پر (جو ان دنوں بتخانہ تھا اور جس کی زیارت کے لئے دور دور سے عرب آیا کرتے تھے) چڑھائی کی اور اس کو منہدم کرنا چاہا کہ بت پرست عربوں کا نیر تھہ برباد ہو جائے - وہ اپنے ساتھ بڑا لشکر لایا جس میں ہاتھی بھی تھے - مگر خدا کو ظلم پسند نہیں چنانچہ اس کے مکہ پہنچتے ہی اس کی فوج میں چیچک پھیل گئی اور سارا لشکر دیکھتے ہی دیکھتے تباہ ہو گیا - یہ واقعہ آنجناب کی پیدائش سے بیس روز پہلے کا ہے - [س ۱۰۵

اصحاب الاخدود ان کا ذکر عہد عتیق کی کتاب دانی ایل (دانیال) باب ۳ میں آیا ہے - (بغوی) مختصر قصہ یوں ہے کہ بخت نصر یہودیوں پر بڑا ظلم کرتا تھا یہاں تک کہ اس نے دورہ نام ایک بستی میں ایک سونے کی مورت بنوا کر رکھا دی اور اعلان کر دیا کہ خاص خاص وقت پر ہر خاص و عام اس کی پرستش کرے ورنہ زندہ

جلادیاجاےگا - تین یہودیون نے جو اس کے
ھاں ملازم بھي تھے اس بت پرستی سے انکار کیا -
چنانچہ وہ اگ کي خندق میں ڈالے گئے مگر
خداکي شان سے وہ کسي طرح بچ نکلے اور ان کو
اگ میں گرفتار کرنے والے ھي آگ میں گرکر
خاک ھوے - [س ۸۵ : ۴

اصحاب الایکہ اهل مدین جن میں شعیب مبعوث
ھوئے تھے - [س ۱۵ : ۷۸

اصحاب الحجر قوم ثمود [س ۱۵ : ۸۰

اصحاب الکہف والرقیم یہ چند عیسائی نوجوان
تھے کہ ایک بت پرست بادشاہ (Decius
نامي) کے ظلم سے بھاگ کر ایک پہاڑ کي کھوہ
میں جا چھپے تھے - اور کچھہ روز اس کھوہ
میں رھنے کے بعد اسي میں بند کردیئے گئے اور
جاں بحق ھوے - اس کے کئي سو برس بعد
کھوہ کا منھہ جو بند کیا گیا تھا اتفاقاً کھل گیا
اور اُس کھوہ میں اُن کی لاشین جو صرف ھڈیاں
باقي تھیں دکھائي دیں - اُس وقت لوگوں نے
اُن کی زیارت کي اور آپس میں مشورہ کے بعد طے
پایا کہ اُن کے اوپر ایک مقبرہ بنائیں - آخرکار
اُن کے علماء (پادریوں) نے ایک عبادتخانہ
(Chapel) بنانے کي تجویز کي - اُن کي
ھڈیاں پتھر کے ایک بڑے صندوق میں بند کرکے
مارسیلز (Marseilles) کو بھیجي گئیں
اور اب بھي سینٹ وکٹر (St. Victor) کے

گرچہ میں موجود ہیں -
اصحاب النار (۱) دوزخ والے - دوزخی -
(۲) داروغہ دوزخ -

وما جعلنا اصحاب النار الا ملائكة [س ۷۴ : ۳۱

صد

صديد نہایت کھولتا ہوا - (لسان العرب - تاج العروس)

من ورائه جهنم ويسقى من ماء صديد
[س ۱۴ : ۱۶
= وسقوا ماء حميما فقطع امعاءهم
(س ۴۷ : ۱۵)

صدع

صدع (۱) شق کرنا - فرق کرنا - جدا کرنا -
يومئذ يصدعون [س ۳۰ : ۴۳
= يتفرقون (ابن عباس)
(۲) ظاہر کرنا -
فاصدع بما تؤمر [س ۱۵ : ۹۴
(۳) پاؤں کی رگڑ سے زمین میں راستہ پیدا کرنا -
ذات الصدع چل کر راستہ بنانے والی (کرہ زمین)
والارض ذات الصدع [س ۸۶ : ۱۲
[جب زمین کو آفتاب اپنے گرد اگرد چکر لگانے

ھوئے کھینچتا ھے اورزمین اُس کی کشش سے
کھنچ آتی ھے توفضا میں اُس کی آمدورفت
اورگردش کے لئے ایک راستہ بن جاتاھے -]

صدق

صدق (۱) سچ -
(۲) = صواب ٹھیک - (رازي)
(۳) سعادت - ،

وبشرالذین امنوا ان لھم قدم صدق عند ربھم
[س ۱۰ : ۲
= سبق لھم السعادۃ فی الذکر الاول (ابن عباس)

صعد

الصعود فی السماء آسمان پر چڑھ جانا - مزاج
آسمان پرھونا - تکبرکرنا -

فمن یرد اللہ ان یھدیہ یشرح صدرہ للاسلام -
و من یرد ان یضلہ یجعل صدرہ ضیقا حرجا
کانما یصعد فی السماء [س ۶ : ۱۲۱

صعق

صاعقة (۱) بجلی کي کڑک - زوروں کی آوازجیسے
آتشفشاني کے وقت کسی آتشین پہاڑکی -

اخذتکم الصاعقة [س ۲ : ۵۵
(۲) = رجفة
(۳) مہلک سزا - عذاب -

(۴) غشی طاری ہونا ۔

فلما تجلي ربه للجبل جعله دكا و خر موسی صعقا [س ۷ : ۱۴۳

صفا

صفا پاک صاف کرنا یا رکھنا ۔

ولقد اصطفینٰہ فی الدنیا [س ۲ : ۱۳۰

صلا

صلوٰۃ (۱) نماز ۔

فصل لربک وانحر [س ۱۰۸ . ۳

(۲) دعا ۔

ان الله و ملائکته یصلون علی النبي ۔ یا ایها الذین امنوا صلوا علیه وسلموا تسلیما [س ۳۳ ۵۶

(۳) دین ۔ مذہب ۔ پرہیزگاری ۔

قالوا یا شعیب اصلوتک تامرک ان نترک مایعبد آباؤنا [س ۱۱ ۰ ۸۷

صلوات (جمع) (۱) نمازیں ۔

حٰفظوا علی الصلوات والصلوٰۃ الوسطی [س ۲ : ۲۳۸

(۲) دعائیں ۔

وصل علیهم ۔ ان صلوتک سکن لهم [س ۹ ۰ ۱۰۳

(۳) رحمتیں - برکتیں -

اولئک علیھم صلوٰۃ من ربھم ورحمۃ
[س ۲ : ۱۵۷

(۴) یہودیوں کے عبادت خانے -

و لولا دفع اللہ الناس بعضھم ببعض
لھدمت صوامع و بیع و صلوات و مساجد
یذکر فیھا اسم اللہ کثیرا [س ۲۲ : ۴۰

صلب

من بین الصلب والترائب مرد کے صلب (پیٹھ) اور
عورت کے ترائب (سینہ) کے مس ہونے سے -
مرد اور عورت کے اکٹھے ہونے سے -

فلینظر الانسان مم خلق - خلق من ماء
دافق یخرج من بین الصلب والترائب
[س ۸۶ : ۵ - ۷

صم

صم (۱) وہ بہرا پن جو ایمان کی بات سننے میں
عارض ہو -

صم بکم عمی فھم لا یرجعون [س ۲ : ۱۸

(۲) بہرا پن محض -

صنو

صنوان = مجتمع اکٹھا - (ابن عباس)

وزروع و نخیل صنوان و غیر صنوان [س ۱۳ : ۴

ضاز

ضیزیٰ حیرت انگیز - تعجب خیز (ابن عباس)

تلک اذا قسمۃ ضیزی] س ۵۳ : ۲۲

ضر

اولی الضرر = العذر جو معذور ہیں - (ابن عباس)

لا یستوی القاعدون من المؤمنین غیر اولی الضرر والمجاھدون فی سبیل اللہ باموالھم وانفسھم] س ۴ : ۹۵

ضل

ضلال (۱) بھک جانا - بھٹک جانا -
(۲) غلطی کرنا -
(۳) مخبوط ہونا -
(۴) گھبرا جانا اور راہ نہ پانا - (رازی)

قال فعلتھا اذا وانا من الضالین
] س ۲۶ : ۲۰

(۵) = خذلان چھوڑ دینا - (زمخشری)

إضلال (۱) گمراہ کرنا -
(۲) ہلاک کرنا - (تاج العروس)
(۳) ضایع کرنا - (جوھری)

الذین کفروا وصدوا عن سبیل اللہ اضل اعمالھم] س ۴۷ : ۱

ضلالہ (۱) = عقوبۃ الضلالۃ گمراھی کی سزا ۔
(راغب)

ضال (۱) گمراہ ۔
(۲) = غافل (ابن عباس)

ووجدک ضالا فھدیٰ [س ۹۳ : ۷
= ما کنت تدری ما الکتاب ولا الایمان و
لکن جعلناہ نورا نھدی بہ من نشاء من
عبادنا [س ۴۲ . ۵۲

ضھی

یضاھئون = یشبھون نقل کرتے ھیں ۔ (ابن
عباس)

یضاھئون قول الذین کفروا من قبل
[س ۹ : ۳۰

طاب

طوبیٰ جنت (حبش کی لغت)

الذین امنوا وعملوا الصالحات طوبیٰ لھم
وحسن ماب [س ۱۳ : ۲۹

طیبات مزےدار خوشگوار عمدہ مفید چیزیں ۔
ان الطیب فی اصل اللغۃ عبارۃ عن
المستلذ المستطاب (رازی)

کلوا من طیبات ما رزقناکم [س ۲ . ۱۷۲

طاع

یستطیع (۱) وہ استطاعت نہیں رکھتا - نہیں کرسکتا -
[س ۲ : ۲۸۲

(۲) == یطیع وہ راضی ہوگا - وہ خوشی خوشی پوری کرے گا - (راغب)

اذ قال الحواریون یا عیسی ابن مریم هل یستطیع ربک ان ینزل علینا مائدة من السماء
[س ۵ : ۱۱۲

طاف

طائف (۱) == اللمة وسوسہ (ثقیف کی لغت - ابن عباس)

ان الذین اتقوا اذا مسهم طائف من الشیطان تذکروا فاذاهم مبصرون
[س ۷ : ۲۰۱

(۲) غضب -

فطاف علیها طائف من ربک وهم نائمون
[س ۶۸ : ۱۹

طال

طولاً == سعة (بخاری)

و من لم یستطع منکم طولا ان ینکح المحصنات المؤمنات - - -
[س ۴ : ۲۵

الطول = السعۃ والغنی کشادگی اور بے نیازی -
(ابن عباس)

غافر الذنب وقابل التوب شدید العقاب
ذی الطول] س ۴۰ : ۳

طبع

طبع مہر کرنا - بند کرنا -

فبما نقضھم میثاقھم وکفرھم بآیات اللہ
و قتلھم الانبیاء بغیر حق و قولھم قلوبنا
غلف بل طبع اللہ علیھا بکفرھم - - -
] س ۴ : ۱۵۵

طبع علی قلوبھم اس نے ان کے دلوں پر مہر کردیا -
اس نے ان کو بند کردیا - ان کے دل کام نہیں دے
سکتے -

من شرح بالکفر صدرا فعلیھم غضب من
اللہ - - - ذالک بانھم استحبوا
الحیات الدنیا علی الاخرہ - - -
اولئک الذین طبع اللہ علی قلوبھم و
سمعھم وابصارھم - اولئک ھم الغافلون
] س ۱۶ : ۱۰۶ - ۱۰۸

- - - وطبع اللہ علی قلوبھم فھم
لایفقھون] س ۶۳ : ۳

- - - وطبع اللہ علی قلوبھم فھم لایعلمون
] س ۹ : ۱۳

- - - و نطبع علی قلوبهم فهم لا
یسمعون [س ۷ : ۱۰۰
- - - کذالک یطبع اللہ علی قلوب
الکافرین [س ۷ : ۱۰۱
- - - کذالک نطبع علی قلوب
المعتدین [س ۱۰ : ۷۴
- - - کذالک یطبع اللہ علی قلوب
الذین لایعلمون [س ۳۰ : ۵۹
- - - کذالک یطبع اللہ علی کل
قلب متکبر جبار [س ۴۰ : ۳۵

طبق

طبقا عن طبق درجہ بدرجہ ۔ زینہ بزینہ ۔

لترکبن طبقا عن طبق [س ۸۴ : ۱۹

از جمادی مردم و نامی شدم
وز نما مردم بحیوان سرزدم
مردم از حیوانی و آدم شدم
پس چہ ترسم کے ز مردن کم شدم
حملۂ دیگر بمیرم از بشر
تا بر آرم از ملائک بال و پر
بار دیگر از ملک قربان شوم
آنچہ اندر وہم ناید آن شوم

بس عدم گردم عدم چون ارغنون
گویدم کانا الیه راجعون
(مولینا روم)

طرف

(غریب القرآن ص ۷۲)
(۳) حصه - (راغب)

و ما النصر الامن عندالله العزیزالحکیم
لیقطع طرفا من الذین کفروا - - - -
[س ۳ : ۱۲۶

طرق

طرائق (۱) طریقے - راستے -
(۲) مذاهب -

کنا طرائق قددا [س ۷۲ : ۱۱

سبع طرائق (طرف سے مطروف) سات کواکب -

و لقد خلقنا فوقکم سبع طرائق [س ۲۳ : ۱۷

طغي

تطغوا = تظلموا ظلم کرو (ابن عباس)

و وضع المیزان الا تطغوا فی المیزان
[س ۵۵ : ۸

طفق

طفق (۱) شروع کرنا -

فطفق مسحا بالسوق والاعناق | س ۳۸ ۳۳
(۲) ارادہ کرنا - (رومی لغت)

فلما ذاقا الشجرة بدت لهما سواتهما و
طفقا یخصفان علیهما من ورق الجنة
[س ۷ : ۲۲

طمس (غریب القرآن ص ۷۳)

طمس (۳) دھواں دھار کر دینا - آتشیں پہاروں
کا اور زمین کی گندھک و نفط میں آتش پیدا
کرکے آنکھوں کا بیکار کردینا - جیسا کہ اُن
پہاڑوں کی آتشفشانی کے وقت ہوا کرتا ہے -

و لقد راودوہ عن ضیفه فطمسنا اعینهم
فذوقوا عذابی و نذر | س ۵۴ : ۳۷

طود

طود (۱) پہاڑ - (۲) اونچی زمین -
(۳) کسی اونچی چیز دو ہی طود کہتے ہیں
یہاں تک کہ اونٹ کی پیٹھ کی اونچائی کو
بھی -

فانفلق فکان کل فرق کالطود العظیم
[س ۲۶ : ۶۳

طوی

کطی السجل للکتب --- کطی الصحیفة علی الکتاب

جس طرح کتاب پر ورق لپیٹا جاتا ہے - (ابن عباس) [س ۲۱ : ۱۰۴

ظفر

ذی ظفر = اونٹ یا اونٹ اور شطرمرغ (ابن عباس)

وعلی الذین ھادوا حرمنا کل ذی ظفر [س ۶ : ۱۴۷

ظل

(غریب القرآن ص ۷۴)

ظللت = آو مت تو قائم رہا - (ابن عباس)

وانظر الی الھک الذی ظلت علیہ عاکفا [س ۲۰ : ۹۷

ظلۃ (۱) سایہ - ا لظلۃ کل ما اظلک من سقف بیت او سحابۃ او جناح حائطۃ ظلۃ ھر اُس چیز کو کہتے ہیں جو سایہ ڈالے گھر کی چھت ہو یا ابر یا احاطہ کا باز یعنی دیوار (رازی)

واذ نتقنا الجبل فوقھم کانہ ظلۃ و ظنوا انہ واقع بھم [س ۷ : ۱۷۱

(۲) مصیبت جو اوپر سے آن پڑے - جو انسان کو ڈھانک لے - جس کے آگے اس کو ارد گرد کچھ نہ دکھائی دے -

وکذبوہ فاخذھم عذاب یوم الظلۃ [س ۲۶ : ۱۸۹

ظلم

ظلمات (۱) رات کی تاریکی -
(۲) گمراهی - کفر -
و لقد ارسلنا موسیٰ بایاتنا ان اخرج
قومک من الظلمات الی النور [س ۱۴ : ۵
(۳) مصائب - تکلیف -
و ذا النون اذ ذهب مغاضبا فظن ان لن
نقدر علیه فنادی فی الظلمات - - -
[س ۲۱ : ۸۷
ظلموا بها = کفروا ان سے کفر کئے - ان کی تکذیب
کی - ان کو نه مانا - (تاج العروس)
فاولئک الذین خسروا انفسهم بما کانوا
بآیاتنا یظلمون [س ۷ : ۹

ظهر

الا ما ظهر منها = الا ما جرت العادة والجبلة علی
ظهوره (زمخشری) یعنی جس کے ظاهر
کرنے کا عادة اور فطرة دستور هے - رازی قفال
کا قول یوں نقل کرتے هیں الا ما یظهره الانسان
فی عادة الجاریة وذالک فی النساء الوجه
والکفان یعنی جسم کا وه حصه جو انسان
موافق رواج کے ظاهر کرتا هے - اور (عرب میں)
عورتوں کے لئے یه حصے ان کے منهه اور دونوں
هاتهه هیں -

بظاھرمن القول محض جھوٹ کو ۔ (اردشذوذ کی لغت)

ام تنبئونہ بما لا یعلم فی الارض ام بظاھر من القول [س ۱۳ : ۳۳

عاد

معاد (۱) ٹھکانا ۔ (۲) کمال ۔ کامیابی ۔

ان الذین فرض علیک القرآن لرادک الی معاد [س ۲۸ : ۸۵

عان

عین القطر تانبا ۔ (ابن عباس)

واسلنا لہ عین القطر [س ۳۴ : ۱۲

عثر

عثر مطلع ھونا ۔

فان عثر علی انھما استحقا اثما فاخران یقومان مقامھما من الذین استحق علیھم الاولیان فیقسمان باللہ ۔ ۔ ۔ [س ۵ : ۱۰۷

عجز

عجوز شیخۃ بڑھیا عورت ۔ جوان عورت پر بھی اس کا اطلاق ھوتا ھے ۔ والعجوز ۔ ۔ ۔

الهـ ا۸شارۃکانت اوشیخة (قاموس)

فنجيناه و اهله اجمعين الا عجوزا فى الغابرين. [س ۲۶ : ۱۷۰ و ۱۷۱

عد

عدده اس نے اس کو آئندہ کے لئے سامان بنایا ۔ (رازي)

- - - الذي جمع مالاوعدده
[س ۱۰۴ : ۲

نعداهم عدا = انفاسهم التی یتنفسون في الدنیا
تهیجهم جو سانس وہ دنیا میں لیتے هیں
هم ان کا بهي شمار رکهتے هیں ۔ (ابن عباس)

فلا تعجل عليهم - انما نعد لهم عدا
[س ۱۹ : ۸۴
= لقداحصيهم وعدهم عدا (س ۱۹ ۹۴)

عدن

عدن انگور کی ٹہنیاں اور انگور کے خوشے ۔ (سریانی زبان کي لغت) ۔

جنات عدن تجري من تحتها الانهار
خالدين فيها [س ۲۲ ۰ ۸۶

عذب

العذاب الادني فوري سزا ۔ فوري مؤاخذه ۔

و لنذيقنهم من العذاب الادنى دون
العذاب الاكبر لعلهم يرجعون [س ۳۲ : ۱

عرب

اعراب جمع (واحد اعرابي) بدوي عرب -
[س ۹ : ۹

عرب (بالضمه) جمع واحد { عروب (مونث) پیار کرنے والی عورت - عريب (مذكر) پاكباز مرد -

عربا اترابا [س ۵۶ : ۷

عرج

ذي المعارج = العلو و الفواضل برتر اور بلند
(ابن عباس)

ليس له دافع من الله ذي المعارج
[س ۷۰ : ۲ و

عرش

(غريب القرآن ص ۷۶)

عرش و كني به عن العز و السلطان و المملكة
(راغب)

عرض

عرض عارضی چیزیں -

تریدون عرض الدنیا [س ۸ : ۷

عرف

بالعرف = بالمعروف اچھی باتیں ۔ (ابن عباس)

وامر بالعرف واعرض عن الجاھلین
[س ۷ : ۱۹۹

عرم

العرم = المسناۃ وہ بند جو بارش کا پانی پہاڑ کی گھاٹیوں میں روکنے کے لئے بنائے جاتے ہیں اور پھر ان کے پیچھے پانی جمع ہوکر آبشار کی طرح گرتا اور بالائی زمینوں کو سیراب کرتا ہے ۔

سیل العرم زوروں کا سیلاب ۔ (ابن عباس)

فارسلنا سیل العرم [س ۳۴ : ۱۶

عری

عراء ساحل ۔ کنارہ دریا ۔

فنبذناہ بالعراء وھو سقیم [س ۳۷ : ۱۴۵
= بالساحل (ابن عباس)

عزم

عزموا الطلاق = حققوا الطلاق انہوں نے طلاق دے دی ۔ (ھذیل کی لغت)

للذين يؤلون من نساء هم تربص اربعة اشهر - فان فاء و فان الله غفور رحيم - وان عزموا الطلاق فان الله سميع عليم

[س ۲ : ۲۲۶ و ۲۲۷

عسعس

عسعس آدبر پیٹھہ پھیری -

والليل اذا عسعس [س ۸۱ : ۷

عسي

عسیٰ (فعل جامد ھے) قریب ھے - غالب ھے -

عضل

تعضلوھن = تقھروھن قھر کرو ان پر (ابن عباس)

- - - فلا تعضلوھن ان ینکحن ازواجھن اذا تراضوا بینھم بالمعروف

[س ۲ : ۳۲

عطا

اعطی کل شئی خلقه ھر چیز کو اپنی مشیئت سے ایک خاص طور پر بنایا - [س ۲۰ : ۰

عفا

عفا الله عنک یہ جملہ دعائیہ ھے - اس سے مقصد محض محبت کے ساتھہ نصیحت کرتا ھے -

عفا اللہ عنک ۔ لم اذنت لھم حتی
یتبین لک الذین صدقوا و تعلم الکاذبین
[س ۹ : ۴۳

العفو (۱) = الفضل ضرورت سے زاید مال ۔
(ابن عباس)

ویسئلونک ماذا ینفقون ۔ قل العفو
[س ۲ : ۲۱۹

(۲) عفو ۔ بخشش ۔

خذ العفو و امر بالمعروف و اعرض عن
الجاھلین [س ۷ : ۱۹۹

(۳) آپس میں احسان کرنا ۔

و ان طلقتموھن من قبل ان تمسوھن وقد
فرضتم لھن فریضۃ فنصف ما فرضتم الا ان
یعفون او یعفوا الذین بیدہ عقدۃ النکاح ۔
و ان تعفوا اقرب للتقوی [س ۲ : ۲۳۷

عفو = کثروا وہ کثرت سے بڑھے ۔ (ابن عباس)

ثم بدلنا مکان السیئۃ الحسنۃ حتی عفوا
[س ۷ : ۹۵

عفر

عفریت جنگلی قوموں میں سے (یعنی جنوں
میں سے) جو حضرت سلیمان کے دربار میں تھے
ایک شخص کا نام ۔ اسم ارض و قلعۃ

بفاسطين واسم امراة والرجل الكامل ضابط
القوى - (قاموس)

عقد

العقود (۱) = ما احل الله وما حرم وما فرض وما
حد فى القرآن كله (ابن عباس)
خدا نے قرآن میں جو کچھه حلال حرام اور حد
مقرر کی ھے -
(۲) معاهدے - (بنی حنیفه کی لغت)
یاایها الذین امنوا اوفوا بالعقود [س ۵ : ۱

عقم

عقیم (۱) جس عورت کے ایک زمانه تک جو به
نسبت عام عادت کے زیادہ ہو اولاد نہیں ہوتی
اور جس کو لوگ بانجهه تصور کرنے لگتے
ہیں -
وقالت عجوز عقیم [س ۵۱ : ۲۹
(۲) ہلاک کرنے والا -
- - - حتي تاتيهم الساعة بغتة او
ياتيهم عذاب يوم عقيم [س ۲۲ : ۵۵
وفى عاد اذ ارسلنا عليهم الريح العقيم
[س ۵۱ : ۴۱

علق

كالمعلقة = لاهي ايم ولاهي ذات زوج نه تو وہ بے

شوهروالی هی هے اورنه شوهر والی - (ابن عباس)

ولن تستطیعوا ان تعدلوابین النساء ولو حرصتم فلا تمیلوا کل المیل فتذروها کالمعلقة [س ۴ : ۱۲۹

علم

عالمین (۱) دنیاجهان - (۲) تمام مخلوق -

الحمدلله رب العالمین [س ۱ : ۱

(۳) قومیں -

یا بنی اسرائیل اذکروا نعمتی التي انعمت علیکم واني فضلتکم علی العالمین [س ۲ : ۴۷

علم آدم انسان میں ان قوئ کامخلوق کرنا مرادهے جن سے انسان تمام چیزوں کو جانتا اور سمجھتا اورخیال کرتا اور سوچتا اورنئی باتیں ظاهرکرتا اورچندباتوں کے ملانےسے ایک نتیجه نکالتاهے -

و المعنی انه تعلي خلقه من اجزاء مختلفة و قوی متباینة مستعد الا ادراک انواع المدرکات من المعقولات و المحسوسات و المتخیلات و الموهومات و الهمه معرفة ذوات الاشیاء وخواصها واسمائها واصول العلم وقوانین اصناعة وکیفیة الاتها (بیضاوی)

علیٰ

حرف جر ہے

(۱) اوپر ۔ (استعلاء حسا یا معنی)

(۲) = مع (مصاحبت)

واتی المال علی حبه [س ۲ : ۱۷۷

(۳) = من (ابتداء)

الذین اذا اکتالوا علی الناس یستوفون

[س ۸۳ . ۲

و الذین هم لفروجهم حافظون الا علی
ازواجهم - - - [س ۲۳ : ۵ و ۶

(۴) = لام تعلیلیه ۔

ولتکبروا الله علی ما هدیکم [س ۲ : ۱۸۵

(۵) = فی (ظرفیت)

و دخل المدینة علی حین غفلة من اهلها
[س ۲۸ : ۱۵

(۶) = ب (حرف با)

حقیق علی ان لا اقول علی الله الا الحق
[س ۷ : ۱۰۵

(۷) = ل (واسطے)

وصل علیهم [س ۹ . ۱۰۳

(۸) باوجودیکه ۔

ان ربک لذو مغفرة للناس علی ظلمهم
[س ۱۳ : ۶

علی شئي مطابق کسي چیز کے یاکسي اصول کے ۔

و قالت الیهود لیست النصاری علي شئي و قالت النصاری لیست الیهود علی شئي ۔ وهم یتلون الکتاب
[س ۲ : ۱۱۳

عن

حرف جر ھے ۔

(۱) مجاوزة ۔ تجاوز کرنا ۔ حد سے بڑھنا ۔

فلیحذر الذین یخالفون عن امرہ
[س ۲۴ : ۶۳

(۲) بدل ۔ عوض ۔ بجائے ۔

واتقوا یوما لا تجزی نفس عن نفس شیئاً
[س ۲ : ۴۸

(۳) تعلیل ۔ بوجہ ۔ بسبب (دیکھو غریب القرآن ص ۷۹)

و ما کان استغفار ابراهیم لابیه الا عن موعدة وعدها ایاه
[س ۹ : ۱۱۴

ما نحن بتارکی الهتنا عن قولک
[س ۱۱ ۵۳

(۴) = علی

ومن یبخل فانما یبخل عن نفسہ
[س ۴۷ : ۳۸

لترکبن طبقا عن طبق [س ۸۴ : ۱۹

(۵) = بعد ۔

یحرفون الکلم عن مواضعہ [س ۵ ۰ ۱۳
= من بعد مواضعہ (س ۵ : ۴۱)

(۶) = من

وھو الذی یقبل التوبۃ عن عبادہ
[س ۴۲ . ۲۵
= فتقبل من احدھما (س ۵ : ۲۷)

عنت

ألعنت (۱) = إثم گناہ ۔ (ھذیل کی لغت)
(۲) = الزنی زنا ۔ (ابن عباس)

۔ ۔ ۔ ذلک لمن خشی العنت منکم
[س ۴ : ۲۵

عنت (۱) جھک جانا ۔

وعنت الوجوہ للحی القیوم [س ۲۰ : ۱۱۱
(۲) گران گذرنا ۔ ضیق میں پڑنا ۔

عند

ظرف مکان ھے اور حضور اور قرب دونوں موقعوں
پر استعمال ھوتا ھے خواہ یہ امور حسی ھوں
یا معنوی ۔

عندھاجنۃالماوی [س ۵۳ : ۱۵

قال الذی عندہ علم من الکتاب
[س ۲۷ : ۴۰

عھد

عہد حکم دینا ۔

ولقد عہدنا الی آدم من قبل فنسی ولم
نجدلہ عزما [س ۲۰ . ۱۱۵

الم اعہد الیکم یابنی آدم ان لا تعبدوا
الشیطان انہ لکم عدو مبین ۔ و ان
اعبدونی ۔ ھذا صراط مستقیم
[س ۳۶ : ۶۰ و ۶۱

عہداً شہادۃ ان لاالہ الاالله اس بات کی تصدیق
کہ خدا ایک ہے ۔ (ابن عباس)

عہدالله اس کی قدرت کی نشانیاں جو دنیا میں اور
خود انسان میں ھیں اور جو عقل و تمیز
انسان میں بالواسطہ یا بلا واسطہ ان کے
سمجھنے کی موجود ہے اس کے خدا ھونے پر موثق
عہد ھے ۔ ۔ ۔ خود انسان کی فطرت
اور جو قوائے محرک اور قوت مانع یا معتدل
کرنے والی ان قوی کی اس میں رکھی ھے وہ
ٹھیک اس کے دین یا شریعت کے بجالانے کا جو
عین فطرت ھے پر عہد ھے ۔ (سید احمد)

الذین ینقضون عهد الله من بعد میثاقه
[س ۲ : ۲۷

غار

غیر (۱) مجرد نفی کے لئے آتا ھے جس سے کسی انجان کا ارادہ ھی نہ کیا گیا ھو -

و من اضل ممن اتبع هواه بغیر هدی من الله
[س ۲۸ : ۵۰

- - - وهو فی الخصام غیر مبین
[س ۴۳ : ۱۸

(۲) = الا

ما لکم من اله غیره
[س ۷ : ۵۹

هل من خالق غیر الله یرزقکم من السماء والارض
[س ۳۵ : ۳

(۳) مادہ کے سوا صرف صورت کی نفی کرنے کے لئے آتا ھے -

کلما نضجت جلودهم بدلنا هم جلودا غیرها
[س ۴ : ۵۶

(۴) کسی ذات کو شامل ھو -

- - - بما کنتم تقولون علی الله غیر الحق - - -
[س ۶ : ۹۳

قال الذین لا یرجون لقاءنا ائت بقرآن غیر هذا
[س ۱۰ : ۱۵

غرا

نغرینک بھم = نسلطنک علیھم ہم تجکو ان پر غلبہ دیں گے ۔ (ابن عباس)

لئن لم ینتہ المنافقون والذین فی قلوبھم مرض والمرجفون فی المدینہ لنغرینک بھم [س ۳۳ : ۶۰

غرم

غراما سخت پیچھا کرنے والا ۔

ان عذابھا کان غراما [س ۲۵ : ۶۵

مغرم محض مال کا نقصان ۔ (راغب)

ومن الاعراب من یتخذ ما ینفق مغرما ۔ [س ۹ : ۹۸

غسق

غساق = الزمھریر نہایت ٹھنڈ ۔ (ابن عباس)

ھذا ۔ فلیذوقوہ حمیم وغساق [س ۳۸ : ۵۷

لا یذوقون فیھا بردا ولا شرابا الا حمیما وغساقا [س ۷۸ : ۲۴ و ۲۵

غسل

غسلین حد درجہ کا گرم ابلتا ہوا پانی ۔ (اردو سندھ کی لغت)

فليس له اليوم ههنا حميم ولا طعام الا من
غسلين لا يأكله الا الخاطئون
[س ۶۹ : ۳۵ - ۳۷

غطش

اغطش = اظلم اندهيرا كيا (ابن عباس)

واغطش ليلها واخرج ضحيها [س ۷۹ : ۲۹

غل

اغلال زنجيرين -

اغلال في اعناقهم ان (كافرون) كي گردنون مين زنجيرين - ان كے معيوب طريقے جو ان كو جكڑے هوئے هين -

اولئك الذين كفروا بربهم - و اولئك الاغلال في اعناقهم - و اولئك اصحاب النار [س ۱۳ : ۵

غلظ

واغلظ عليهم = اذهب الرفق عنهم ان پر سے نرمي اُٹهالے (ابن عباس)

يا ايها النبي جاهد الكفار والمنافقين واغلظ عليهم [س ۹ : ۷۳

غوي

اغوى (۱) بهكانا - گمراه كرنا -

(٢) گمراهي كي سزاديدنا ۔ (تاج العروس)

ولاينفعكم نصحي ان اردت ان انصح لكم
ان كان الله يريد ان يغويكم ۔ ۔ ۔
[س ١١ ۔ ٣٤
= يندكم عليكم بغيكم (تاج العروس)

(٣) هلاك كرنا ۔ برباد كرنا ۔ (رازي)

غوى برباد هونا ۔

وعصى آدم ربه فغوى ۔ [س ٢٠ : ١٢١
— خاب ۔ (تاج العروس ولسان العرب)
— فسد عليه عيشه ۔ (راغب)

ف

ف (الف) عاطفه ۔

(١) ترتيب ۔ معنوي هو يا ذكري ۔

[فراء نے ترتيب سے انكار كيا هے ۔ چنانچه وه
و كم من قرية اهلكنا ها فجاء ها باسنا
(س ٧ : ٤) سے استدلال كرتا هے ۔]

(٢) تعقيب (كه وه هر شئے ميں مطابق اس شئے كے دوري ظاهر كرتي هے ۔ اس ميں صرف اتني هي مدت كا فاصله هوتا هے جو شئے معقب كے لئے ضروري هوتا هے ۔

فراغ الي اهله فجاء بعجل سمين فقربه
اليهم [س ٥١ ۔ ٢٧

انزل من السماء ماء فتصبح الارض مخضرۃ
[س ۲۲ : ۶۳

ثم خلقنا النطفۃ علقۃ فخلقنا العلقۃ
مضغۃ فخلقنا المضغۃ عظاما [س ۲۳ : ۱۴

(۳) سببیہ ۔

فتلقی آدم من ربہ کلمات فتاب علیہ
[س ۲ : ۳۷

(ب) بلاعطف ۔

(ا) سببیت ۔

انا اعطینٰک الکوثر فصل لربک وانحر
[س ۱۰۸ : ۱ و ۲

(۲) بطور رابطہ ۔

ان تعذبھم فانھم عبادک [س ۵ : ۱۱۸

(۳) زائدہ ۔

بل اللہ فاعبد [س ۳۹ : ۶۶

(۴) استیناف (آغاز کلام) کے لئے ۔

کن فیکون [س ۲ : ۱۱۷

فاض

تفیضون = تفعلون کرتے ھو ۔ (ابن عباس)

وما تکون فی شان وما تتلوا منہ من قرآن
و لا تعملون من عمل الا کنا علیکم شھودا اذ
تفیضون فیہ [س ۱۰ : ۶۱

فام

فوم (۱) - ثوم -
(۲) گندم -

فاء

فئی غیر مسلم بغیر لڑائی کے جوکچھ دیں وہ فئے ہے -
الفئی ما حصل للمسلمین من اموال الکفار من غیر حرب ولا جہاد واصلہ الرجوع (بحار الانوار)

فتا

تفتؤا - لاتفتؤا (رازی)
- لاتزال تو نہیں باز آئے گا - تو ھمیشہ یوں ھی رھے گا - (ابن عباس)
قالوا تاللہ تفتؤا تذکر یوسف حتی تکون حرضا او تکون من الھالکین [س ۱۲ : ۸۵

فتح

فتح (۱) کھولنا - (۲) ظاھر کرنا -
(۳) فیصلہ کرنا -
ربنا افتح بیننا وبین قومنا بالحق وانت خیر الفاتحین [س ۷ : ۸۹
(۴) امداد کرنا - (۵) فتح دینا -

فتح (۱) = النصر خدا کی مدد ۔ (ابن عباس)

انا فتحنا لک فتحا مبینا لیغفر لک
اللہ ما تقدم من ذنبک وما تاخر ویتم
نعمتہ علیک ویھدیک صراطا مستقیما
وینصرک اللہ نصرا عزیزا [س ۴۸ : ۱ - ۳

(۲) فیصلہ ۔

ان تستفتحوا فقد جاءکم الفتح [س ۸ : ۱۹

ویقولون متی ھذا الفتح ان کنتم صادقین
قل یوم الفتح لاینفع الذین کفروا ایمانھم
ولاھم ینظرون [س ۳۲ ۰ ۲۸ و ۲۹

فافتح بینی وبینھم فتحا ونجنی ومن
معی من المومنین [س ۲۶ : ۱۱۸

(۳) فتح ۔ کامیابی ۔

نصر من اللہ وفتح قریب [س ۶۱ : ۱۳

الفتاح = القاضی فیصلہ کرنے والا ۔ (ابن عباس)

قل یجمع بیننا ربنا ثم یفتح بیننا
بالحق وھو الفتاح العلیم [س ۳۴ : ۲۶

بما فتح اللہ علیکم [س ۲ : ۷۶
= بما اکرمکم بہ جس چیز سے خدا نے تم کو
شرف بخشا ھے ۔ (ابن عباس)

فتل

فتیلا = الذي فی الشق الذی في بطن النواۃ (ابن‌عباس) کھجور کی گٹھلی کے شگاف میں جوجھلي کي طرح ریشہ ھوتاھے -

ولایظلمون فتیلا [س ۴ : ۴۹

فتن

(غریب‌القرآن ص ۸۱)

فتنہ (۲) عذاب -

- - - جعل فتنة الناس کعذاب الله [س ۲۹ : ۱۰

ان هی الافتنتک [س ۷ : ۱۵۵

(۶) جلانا -

یومهم علي النار یفتنون [س ۵۱ : ۱۳

(۷) جنون -

وبیصرون بایکم المفتون [س ۶۸ : ۵ و ۶

فاتنین = مضلین گمراہ‌کرنےوالے - (ابن‌عباس)

فانکم وماتعبدون ماانتم علیه بفاتنین [س ۳۷ : ۱۶۱ و ۱۶۲

فج

فجاجا = مختلفة مختلف (ابن‌عباس)

و الله جعل لکم الارض بساطالتسلکوا

مدھاسبلافجاجا [س ۷۱ : ۱۹ و ۲۰

فحش

فاحشة بدچلنی - بےحیائی -
= الزنا (ابن‌عباس)

و التی یاتین الفاحشة من نساءکم
فاستشہدوا علیھن اربعة منکم - - -
[س ۴ : ۱۵

فرج

فرج (جمع فروج) ستر -
حفظ الفرج ستر پوشی کرنا - پاکدامن رھنا -
والذین ھم لفروجھم حافظون [س ۲۳ : ۵

فردوس

فردوس (۱) باغ - (رومی، فارسی زبان کی لغت)
- - - اولئک ھم الوارثون الذین
یرثون الفردوس [س ۲۳ : ۱۰ و ۱۱
(۲) انگور کی ٹہنیاں - (نبطی زبان کی
لغت)
ان الذین امنوا وعملوا لصالحات کانت
لھم جنات الفردوس نزلا خالدین فیھا
[س ۱۸ : ۱۰۷ و ۱۰۸

فرض

فریضة (۱) مہر = الصداق (ابن عباس)

لا جناح علیکم ان طلقتم النساء مالم
تمسوهن او تفرضوا لهن فریضة [س ۲ ۔ ۲۳٦

(۲) حکم ۔

للذکر مثل حظ الانثیین - - -
فریضة من الله [س ۴ : ۱۱

فرعون

فرعون پرانے زمانہ میں شاہان مصر کا لقب تھا ۔
قرآن میں موسی کے ساتھ جس فرعون کا ذکر ہے
وہ رعمسس ثانی (Rameses II.) تھا ۔
فرعون ذی الاوتاد دیکھو تحت وتد ۔

فرغ

واصبح فؤاد ام موسی فارغا اور موسی کی ماں کا دل ڈر سے
سن ہوگیا ۔ [س ۲۸ : ۱۰

سنفرغ لکم هذا وعید من الله لعبادہ ولیس بالله
شغل یہ خدا کی طرف سے بندوں کو دھمکی
ہے ورنہ خدا کے لئے شغل کیا ۔ (ابن عباس)
[س ٥٥ ۔ ۳۱

فرق

فرق (بالکسرہ) فرقہ ۔ جماعت ۔

فاوحی الی موسیٰ ان اضرب بعصاک
البحر ۔ فانفلق فکان کل فرق کالطود
العظیم [س ۲۶ : ۶۳

فافرق = فیصلہ کردے ۔ (مدین کی لغت)

فافرق بیننا وبین القوم الفاسقین
[س ۵ : ۲۵

فرقانا بلا سے نکلنے کا راستہ = المخرج (ابن
عباس)

یایھاالذین امنوا ان تتقوا اللہ یجعل
لکم فرقانا ویکفرعنکم سیاتکم ویغفرلکم
[س ۸ : ۲۹

فره

فارهین = حاذقین کاریگری کے ساتھہ ۔ (ابن
عباس)

وتنحتون من الجبال بیوتافارهین
[س ۲۶ : ۱۴۹

فز

استفزہ من الارض اُس نے اُس کو ملک سے نکال دیا ۔
اس نے اس کو دنیا سے ناپید کردیا ۔

فاراد ان یستفزهم من الارض فاغرقناہ ومن
معہ جمیعا [س ۱۷ : ۱۰۳

فضل

فضل (۱) اچھی چیزوں کی زیادتی -

لیس علیکم جناح ان تبتغوا فضلا من ربکم
[س ۲ : ۱۹۸

ویؤت کل ذی فضل فضلہ [س ۱۱ : ۳

(۲) احسان -

ولا تنسوا الفضل بینکم [س ۲ : ۲۳۷

فطر

فطور = اختلال بے قاعدگی (راغب)

فارجع البصر ھل تری من فطور [س ۶۷ : ۳

فعل

فعلہ = فعلہ من فعلہ (رازی) کیا ہے یہ جس نے کیا ہے - کسی نے یہ کیا ہے -

قالوا ءانت فعلت ھذا بالھتنا یا ابراھیم -
قال بل فعلہ - کبیرھم ھذا فسئلوھم ان
کانوا ینطقون - [س ۲۱ : ۶۲ و ۶۳

فند

تفندون تم ھلسی اُڑاؤ گے - (قیس غیلان کی لغت)

و لما فصلت العیر قال ابوھم انی لاجد ریح
یوسف لولا ان تفندون [س ۱۲ ۰ ۹۴

في

حرف جر ہے -

(۱) ظرفیت - مکان یا زمانہ کے لحاظ سے - خواہ حقیقی ہو یا مجازی -

(۲) = مع -

قال ادخلوا في امم [س ۷ : ۳۸

فلما جاءها نودي ان بورک من في النار ومن حولها [س ۷ : ۸

(۳) بمعنی تعلیل -

قالت فذلکن الذي لمتنني فيه [۱۲ : ۳۲

(۴) = علی (استعلاء)

ولاصلبنکم في جذوع النخل [س ۲۰ : ۷۱

(۵) = ب (حرف با)

(۶) = الی

فردوا ایدیهم في افواههم [س ۱۴ : ۹

(۷) = من

ويوم نبعث في كل امة شهيدا عليهم من انفسهم [س ۱۶ : ۸۹

= من کل امة شهيدا (س ۱۶ : ۸۴)

(۸) = عن

فمن كان في هذه اعمى فهو في الاخرة اعمى - [س ۱۷ : ۷۲

(۹) مقایست (باهم اندازہ گرفتن)

فما متاع الحیوٰة الدنیا في الاخرة الا قلیل

[س ۹ : ۳۸

(۱۰) توکید یا زائدہ

وقال ارکبوا فیها [س ۱۱ : ۴۱

قاب

قاب = قدر مقدار

فکان قاب قوسین او ادنیٰ [س ۵۳ : ۹

قات

مقیتا صاحب قدرت - (ابن عباس)

وکان اللہ علی کل شئ مقیتا [س ۴ : ۸۵

قام

(غریب القرآن ص ۸۳)

قام استقامت کے ساتھ پیروی کرنا - پورا کرنا -

واقیموا الصلوٰة [س ۲ : ۴۳

ولو انهم اقاموا التوراة والانجیل - - -

[س ۵ : ۶۶

قبض

فقبضت قبضة من اثر الرسول [س ۲۰ : ۹۶

= و قد کنت قبضت قبضة من اثرک

ایها الرسول ای شیئا من سنتک ودینک فقد

يقول الرجل فلان يقفوا اثرفلان ويقبض اثره
اذاكان يمتثل رسمه (ابومسلم)

قبل

قبلة (۱) جس طرف منهه پهيركرلوگ نمازپڑهتے
هيں -

وما جعلنا القبلة التي كنت عليها الا
لنعلم من يتبع الرسول ممن ينقلب
علي عقبيه [س ۲ : ۱۴۳
(۲) عبادتگاه - مسجد -

و اوحينا الي موسى و اخيه ان تبوا
لقومكما بمصر بيوتا و اجعلوا بيوتكم
قبلة واقيموا الصلواة [س ۱۰ : ۸۷

قبيلا = عيانا روبرو - علانيه (ابن عباس)

اوتاتي بالله والملائكة قبيلا [س ۱۷ : ۹۲

قتل

(غريب القرآن ص ۸۴)

قتل وكل شئي في القرآن قتل فهولعن جهاں
كهيں قرآن ميں قتل كا لفظ آيا هے اس سے
لعنت هي مرادهے - (ابن عباس)

قد

حرف هے - اس فعل كے ساتهه خصوصيت
ركهتاهے جومتصرف خبري اور مثبت هواور

کسي ناصب اور جازم عامل سے اور حرف تنفيس سے خالي هو - خواه يه فعل ماضي هو خواه مضارع -

(۱) فعل ماضي کے ساتهه تحقيق کے معني ميں -

قد افلح المؤمنون [س ۲۳ : ۱

قد افلح من زکيها [س ۹۱ : ۹

(۲) اس ماضي پر جو که حال واقع هوتا هے قد کا لفظ داخل هونا واجب هے خواه ظاهري طور پر يا مقدر -

قالوا وما لنا الا نقاتل في سبيل الله وقد اخرجنا من ديارنا [س ۲ : ۲۴۶

(۳) مضارع کے ساتهه تقليل کے لئے -

قد يعلم ما انتم عليه [س ۲۴ : ۶۴

(۴) تکثير کے معني ميں -

قد نري تقلب وجهک في السماء [س ۲ : ۱۴۴

= ربما نري (زمخشري)

(۵) بمعني توقع جس طرح اس شخص سے جو کسي غائب کا منتظر اور اس کے آنے کا راسته ديکهتا هو -

قدر

تقدير انتظام -

و جعل الیل سکنا و الشمس و القمر
حسبانا ۔ ذالک تقدیر العزیز العلیم
[س ۹ : ۹۷
و الشمس تجری لمستقر لھا ۔ ذالک
تقدیر العزیز العلیم [س ۳۶ : ۳۸
و زینا السماء الدنیا بمصابیح وحفظا ۔
ذالک تقدیر العزیز العلیم [س ۴۱ : ۱۲
قدر علیہ اس کو صیق میں ڈالا ۔
لن نقدر علیہ = لن نضیق علیہ ہم اس کو ضیق
میں نہ ڈالیں گے ۔ [س ۲۱ : ۸۷
لیلۃ القدر مبارک رات
انا انزلناہ فی لیلۃ القدر [س ۹۷ : ۱
= فی لیلۃ مبارکۃ (س ۴۴ : ۳)

قدم

لا تقدموا بین یدی اللہ و رسولہ [س ۴۹ : ۱
= لا تقولوا خلاف الکتاب و السنۃ (ابن
عباس) قرآن اور سنت رسول کے خلاف نہ
کہو ۔
= تتقدموا (رازی)
قدم صدق = سبق لھم السعادۃ فی الذکر الاول
ان لوگوں کو ازلی سعادت نصیب ہو چکی ۔
(ابن عباس)

• و بشر الذین امنوا ان لھم قدم صدق عند

[س ۱۰ : ۲ ربهم)

قذف

(۱) پھینکنا ۔ پھینک مارنا ۔
(۲) ملامت کرنا ۔

لایسمعون الی الملا الاعلی ویقذفون من کل جنب دحورا و ھم عذاب واصب
[س ۲۷ : ۸ و ۹

قر

(غریب القرآن ص ۸۵)

مستقر (۲) والشمس تجری لمستقرلها
[س ۳۶ : ۳۸
= و سخر الشمس و القمر ۔ کل یجری لاجل مسمی (س ۱۳ : ۲
ذات قرار = خصب سرسبز و شاداب (ابن عباس)

واونیاھما الی ربوۃ ذات قرار و معین
[س ۲۳ : ۵۰

قرا

قرا بیان کرنا ۔ واضح کرنا ۔ سمجھانا ۔

فاذا قراناہ فاتبع قرانہ [س ۷۵ : ۱۸
= بینّاہ (ابن عباس)
فاتبع قرانہ ــ اعمل بہ (ابن عباس)
[س ۷۵ : ۱۸

قرد

قردۃ جمع (واحد قرد) بندر - لنگور - ذلیل - ملعون -

فقلنا لھم کونوا قردۃ خاسئین [س ۲ : ۶۵
و قال مجاھد ما مسخت صورتھم و لکن قلوبھم فمثلوا بالقردۃ کما مثلوا بالحمار فی قولہ کمثل الحمار یحمل اسفارا (بیضاوی)

قرع

القارعۃ — الحادثۃ العظیمۃ (ابن عباس)
[س ۱۰۱ : ۱

قرن

ذوالقرنین یہ ملک چین کا مشہور خاقان چی وانگ ٹی (Che-hwang-te) تھا جو فغفور ای چن کے بعد تیرہ برس کی عمر میں تخت پر بیٹھا - اس کی سلطنت دو زمانوں میں منقسم ھوتی ھے - پہلا زمانہ وہ تھا جب اس نے اپنی تمام ھمت اپنے لائق وزیر لی زی کی مدد سے سازوسامان اور اسباب قوت اور سطوت سلطنت کے اکٹھا کرنے میں صرف کی اور دوسرا زمانہ وہ ھوا جب اس نے ملک گیری اور فتوحات نمایاں حاصل کیں - چین کی

سلطنت نہایت وسیع تھی - تبت اور تمام ملک جو اس کے قریب واقع تھے جیسے برھما انام سیام وملایا سب اس میں شامل اور فغفور چین کے باجگزار تھے - فغفور چوسی انگ کے زمانہ میں اکثر صوبے اور باجگذار ملک باغی ہوگئے تھے - جب ای چن تخت نشین ہوا تو اس نے بعض کو شکست دی مگر کل ملک پر تسلط نہ کرسکا - جب چی وانگ تی بادشاہ ہوا تو اس نے ان کو سر کیا اور ان پر پورا تسلط جمایا - یہ فتوحات کرتا ہوا برھما اور ملایا کے کنارہ پر اس کے جانب غرب خلیج بنگالہ (مغرب الشمس) تک پہنچا - اس کے بعد اس نے مشرق کی طرف حملہ کیا اور مشرقی کنارہ (مطلع الشمس) پر پہنچا - پھر یہ مملکت چین کی شمالی حد پر پہنچا - وہاں قدیم سایتھیا (Scythia) کی رہنے والی تاتاری قوم (یاجوج وماجوج) سے اس کا سامنا ہوا - یہ غارتگری اور لوٹ مار میں طاق تھے اور ان کی زبان بھی چینیوں سے مختلف تھی - سرحد چین کے لوگوں نے جو فغفور کی رعایا تھے تاتاریوں کے لوٹ مار اور غارتگری سے بچنے کے لئے اس سے درخواست کی کہ ان کے درمیان ایک دیوار کھینچ دے - یہ مشہور دیوار بن کر تیار ہوگئی اور پھر نہ اس پر سے کوئی چڑھ کر حملہ آور ہوسکا اور نہ کسی نے

اس میں نقب لگائی۔ اس فغفور نے
سینتیس برس سلطنت کی اور سنہ ۲۱۰
قبل مسیح وفات پائی ۔

و یسئلونک عن ذي القرنین - - -
انامکنالہ فی الارض واتینٰاہ من کل شئی
سببا [س ۱۸ : ۸۳ و ۸۴

قالوایا ذا القرنین ان یاجوج و ماجوج
مفسدون فی الارض فهل نجعل لک خرجا
علي ان تجعل بیننا و بینهم سدا
[س ۱۸ : ۹۴

قسطاس

قسطاس (بالکسرۃ) (۱) عدل (رومي زبان کی
لغت)
(۲) = قسطاس (بالضمۃ) ترازو (رومي)

واوفوا الکیل اذا کلتم وزنوا بالقسطاس
المستقیم [س ۱۷ : ۳۵

قصر

قاصرات الطرف نیچی نگاہ والی - نیچی اور جھکی
ہوئی نگاہ بھی خوبصورتی کی ایک 'ادا ہے اور
اسي کو فارسي شاعر چشم نیم باز اور چشم نیم
خواب کہتے ہیں یا یہ مراد ہے کہ شرم و حیا کی
وجہ سے وہ آنکھیں نیچي کئے رہیں گی -
(نذیر احمد)

وعندهم قاصرات الطرف عين [س ۳۷ : ۴۸

قضیٰ

(۱) حکم کرنا ۔

واذا قضى امرا فانما يقول له كن فيكون
[س ۲ : ۱۱۷

وقضى ربك الا تعبدوا الا اياه - - -
[س ۱۷ : ۲۳

(۲) فیصلہ کرنا ۔

قل لو ان عندي ما تستعجلون به لقضي
الامر بيني وبينكم [س ۶ : ۵۸

(۳) مقرر کرنا ۔

هو الذي خلقكم من طين ثم قضى اجلا
[س ۶ : ۲

(۴) بتلانا ۔ وحی کرنا ۔

اذ قضينا الى موسى الامر [س ۲۸ : ۴۴

وقضينا الى بني اسرائيل - - -
[س ۱۷ : ۴

(۵) پورا کرنا ۔

فلما قضى موسى الاجل [س ۲۸ : ۲۹

كلا لما يقض ما امره [س ۸۰ : ۲۳

فاذا قضيتم مناسككم [س ۲ : ۲۰۰

(۶) خلق کرنا - بنانا -

فقضٰهن سبع سموات [س ۴۱ : ۱۲

(۷) واجب هونا -

وقضي الامر [س ۲ : ۲۱

قضی منها وطرا اس نے اپنی خواهش کے مطابق اس کا فیصله کردیا -

فلما قضی زید منها وطرا زوجناکها

[س ۳۳ : ۳۷

قط

قطنا = العذاب عذاب (ابن عباس)

و قالوا ربنا عجل لنا قطنا قبل یوم الحساب [س ۳۸ : ۱۶

قطع

قطع = سواد رات کی سیاهي (ابن عباس)

فاسر باهلک بقطع من الیل [س ۱۱ : ۸۱

قطمیر

قطمیر وه جهلی جو کهجور کی گٹهلی کی پشت پر هوتي هے - (ابن عباس) عرب کے محاورے میں بے حقیقت چیز کے لئے بولا جاتا هے -

والذین تدعون من دونه مایملکون من قطمیر [س ۳۵ : ۱۳

قلب

تقلب فی البلاد خود رائی کرنا ۔ آوارگی کرنا ۔
(تاج العروس)

لایغرنک تقلب الذین کفروا فی البلاد
[س ۲ : ۱۹۵

یقلب کفیہ وہ اپنا ہاتھ ملنے لگا ۔ افسوس کرنے لگا ۔

واحیط بثمرہ فاصبح یقلب کفیہ علی ما
انفق فیہا وھی خاویۃ علی عروشہا ۔ ۔ ۔
[س ۱۸ : ۴۲

قلد

القلائد جمع (واحد قلادۃ) جانور جو حج کے وقت
قربانی دیئے جاتے ھیں ۔ [س ۵ : ۲

قنت

قانتون مقر (ابن عباس)

قنی

اغنی واقنی ― اعطی وارضی اس نے دیا اور خوش
کیا ۔ تنگدستی سے غنی بنایا اور مال بھرپور
دیا ۔

وانہ ھو اغنی واقنی [س ۵۳ : ۴۸

قوی

بقوۃ = بجد وحزم کوشش اور ھوشیاری کے

ساتھ - (ابن عباس)

خذوا ما اتینٰکم بقوۃ [س ۲ : ۶۳

المقوین = المسافرین مسافر - (ابن عباس)

افرءیتم النار التی تورون - ءانتم انشاتم شجرتها ام نحن المنشئون - نحن جعلنٰها تذکرۃ ومتاعا للمقوین

[س ۵۶ : ۷۱ - ۷۳

ک

ک حرف جر ہے -

(۱) بمعنی تشبیہ -

(۲) تعلیل -

کما ارسلنا فیکم رسولا منکم [س ۲ : ۱۵۱

= لاجل ارسلنا (اخفش)

واذکروہ کما ھدیکم [س ۲ : ۱۹۸

(۳) توکید کے معنی میں اور زائدہ

لیس کمثلہ شئی [س ۴۲ : ۱۱

کاب

اکواب (جمع) بےدستوں کے مٹی کے پختہ کوزے - پیالے (نبطی لغت)

یطرف علیهم ولدان مخلدون باکواب

وأباريق - - - [س ۵۶ : ۱۷ و ۱۸

كاد

كاد فعل ناقص هے - اس سے صرف ماضي اور مضارع کے افعال آئے هيں - کاد فعل کے بدقت واقع هونے پر دلالت کرتا هے -
(۱) = قارب (قريب هوا)
(۲) = اراد اراده کيا -

ان الساعة آتية اکاد اخفيها لتجزى کل
نفس بما تسعى [س ۲۰ : ۱۵

کذالک کدنا ليوسف [س ۱۲ : ۷۶

و ان کادوا ليفتنونک عن الذي اوحينا
اليک لتفتري علينا غيره - - -
[س ۱۷ : ۷۳

کيد = مکر حکمت کے ساتهه کسی کام کا انتظام کرنا - يه لفظ بهي مکر کي طرح اچهے اور برے دونوں معنوں ميں استعمال هوتا هے - (لسان العرب)

واملى لهم - ان کيدي متين [س ۷ : ۱۸۳

كار

کورت (۱) = اظلمت تاريک اور سياه هوجائے گي - (ابن عباس)
(۲) = غورت غائب هوجائے گي (فارسي کي لغت)

اذا الشمس كورت [س ۸۱ : ۱

كان

فعل ناقص متصرف هے - اسم كو رفع اور خبر كو نصب ديا كرتا هے -

(۱) بمعني ازل و ابد - دوام و استمرار -

وكان الله عليما حليما [س ۳۳ : ۵۱

ان الشيطان كان للانسان عدوا مبينا [س ۱۷ : ۵۳

ان الباطل كان زهوقا [س ۱۷ : ۸۱

(۲) ماضي منقطع (گئي گزري بات) كے معني ميں - تاريخي واقعات كے بيان ميں كان اسهي معنوں ميں آيا هے -

قالوا كيف نكلم من كان في المهد صبيا [س ۱۹ : ۲۹

ان ابراهيم كان امة قانتا لله [س ۱۶ : ۱۲۰

(۳) بمعني حال -

كنتم خير امة اخرجت للناس [س ۳ : ۱۰۹

(۴) بمعني استقبال -

ويخافون يوما كان شره مستطيرا [س ۷۶ : ۷

(۵) بمعني صار (هوگيا)

ابى واستكبر وكان من الكافرين [س ۲ : ۳۴

(۶) — ينبغي، (سزاوار هے)

ماكان لكم ان تنبتوا شجرها [س ۲۷ : ۶۰

مايكون لنا ان نتكلم بهذا [س ۲۴ : ۱۶

(۷) = حصر اور وجد

ان كان ذو عسرة فنظرة الي ميسرة

[س ۲ : ۲۸۰

وان تك حسنة يضاعفها [س ۴ : ۴۰

(۸) تاکید کے معنی میں - یہی زائدہ بھي ہوتا ہے -

قال وما علمي بما كانوا يعملون

[س ۲۶ : ۱۱۲

قالوا سبحانك ما كان ينبغي لنا ان نتخذ من دونك من اولياء [س ۲۵ : ۱۸

كأن (کاف والف بالفتحہ ونون مشدد)

= کاف تشبیہ + ان موکدہ

تشدید کے ساتھ تشبیہ موکد کا حرف ہے - اس کا استعمال اسی موقع پر ہوتا ہے جہاں مشابہت بیحد قوی ہو -

قالت كانه هو [س ۲۷ : ۴۲

کبھی اس کی تشدید کو دور بھی کردیتے ہیں -

مر كان لم يدعنا الي ضر مسه [س ۱۰ : ۱۲

کاین (اسم کاف تشبیہ + أي تنوین) تعداد میں زیادتی ظاہر کرنے کے لئے آتا ہے -

کاین من نبی قاتل معہ ربیون کثیر
[س ۳ : ۱۴۵

اس کا تلفظ کئی طرح پڑھا ہے -

(۱) کائن تابع کے وزن پر -

(۲) کای بروزن کعب -

کدر

انکدرت = تغیرت تغیر ہو جائیں گی - (ابن عباس)

واذا النجوم انکدرت [س ۸۱ : ۲

کدی

اکدی خود ہی احسان جتا کر اپنی دی ہوئی چیز اور بخشش کو مکدر بنا دیا - (ابن عباس)

افرءیت الذي تولي و اعطی قلیلا و اکدی
[س ۵۳ : ۳۴

کذا

قرآن میں محض اشارہ کے لئے آیا ہے -

فلما جاءت قیل اھکذا عرشک [س ۲۷ : ۴۲

کذب

کذب (۱) جھوٹ ۔ (۲) = خطا غلط (رازي)

کسف

کسف (۱) ٹکڑا ۔ (راغب)

و ان یروا کسفا من السماء ساقطا یقول سحاب مرکوم [س ۵۲ : ۴۴

(۲) عذاب ۔

فاسقط علینا کسفا من السماء ان کنت من الصادقین [س ۲۶ : ۱۸۷

کف

کافة = جمیعا سب کے سب (ابن عباس)

و قاتلوا المشرکین کافة کما یقاتلونکم کافة [س ۹ : ۳۶

کفر

کفر (۵) (الف) بری ذمہ ھونا ۔

اذ قالوا لقومهم انا برءؤا منکم و مما تعبدون من دون الله کفرنا بکم [س ۶۰ : ۴

کافر (۱) ناشکرا ۔

قال الم نربک فینا ولیدا ولبثت فینا من عمرک سنین ۔ و فعلت فعلتک التی

فعلت وانت من الکافرین
[س ۲۶ : ۱۸ و ۱۹

(۲) بے دین - منکر حق -
(۳) کاشتکار -

- - - کمثل غیث اعجب الکفار
نباته - - - [س ۵۷ : ۲۰

کل

کلا (بالفتحہ) (۱) حرف ھے
= ردع جھڑکنا اور باز رکھنا
— ذم مذمت کرنا
(سیبویہ)
(۲) بمعنی حقا - (کسائی)
(۳) استفتاحیہ - (ابوحاتم)

کلا - ان الانسان لیطغی [س ۹۶ : ۶

کلما = کل + ما (مصدریہ)
= کل وقت جب جب - جب کبھی -

کلا (مذکر) } دو اسم ھیں لفظاً مفرد اور معناً
کلتا (مؤنث) } مثنی

یہ دونوں تثنیہ میں وھی خصوصیت رکھتے ھیں جو لفظ کل کو جمع میں حاصل ھے -
(راغب)

کلتا الجنتین آتت اکلها [س ۱۸ : ۳۳

کلالة = من لم یترک والدا ولا ولدا (ابن عباس)

جس نے اپنے بعد ماں باپ یا بیٹا بیٹی کچھ
نہ چھوڑا ہو ۔ [س ۴ : ۱۷۷

کلب

مکلبین : ۔ ضواری درندہ جانور (ابن عباس)
[س ۵ : ۴

کلم (غریب القرآن ص ۹۳)

کلمة (۱) کام ۔ معاملہ (راغب)
الکلم الطیب == ذکر اللہ والعمل الصالح خداکی
یاد اور نیک عمل (ابن عباس) [س ۳۵ : ۱۰
کلمات عجائب صنع باری تعلی ۔ تمام چیزیں
خدا نے پیدا کی ہیں ۔ (رازی)

کی

حرف ہے ۔
(۱) تعلیلیہ ۔

کے لایکون دولۃ بین الاغنیاء منکم
[س ۵۹ : ۷
(۲) == آن (مصدریہ)
لکیلا تاسوا علی ما فاتکم ولاتفرحوا بما
آتیکم [س ۵۷ : ۲۳

ل

ل اس کی چار قسمیں ہیں ۔

(الف) جارہ - اسم ظاہر کے ساتھہ مکسور اور ضمیر کے ساتھہ مفتوح آتا ھے - مگر یائے متکلم کی ضمیر کے ساتھہ ھمیشہ لام مکسور ھی آتا ھے -

(۱) استحقاق -

الحمدللہ [س ۱ : ۱

ویل للمطففین [س ۸۳ : ۱

(۲) اختصاص -

فان کان لہ اخوۃ - - - [س ۴ : ۱۱

(۳) بمعنی ملک -

لہ مافی السموت ومافی الارض [س ۳۴ : ۱

(۴) تعلیلیہ -

وانہ لحب الخیر لشدید [س ۱۰۰ : ۷

یقول یالیتنی قدمت لحیاتی
[س ۸۹ : ۲۴

(۵) = اِلیٰ

بان ربک اوحی لہا [س ۹۹ : ۵

کل یجری لاجل مسمی [س ۱۳ : ۲
= کل یجری الی اجل مسمی (س ۳۱ : ۲۹)

(۶) = علیٰ (شافعی)

ویخرون للاذقان یبکون [س ۱۷ : ۱۰۹

واذامس الانسان الضردعانا لجنبه ا
[س ۱۰ : ۱۲

وتله للجبین [س ۳۷ : ۱۰۳

وان اساتم فلها [س ۱۷ . ۷

ولهم اللعنت [س ۴۰ : ۵۲

(۷) == فی

ونضع الموازین القسط لیوم القیامة
[س ۲۱ . ۴۷

(۸) == عند

(۹) == بعد

اقم الصلوة لدلوک الشمس - - -
[س ۱۷ : ۷۸

(۱۰) == عن

وقال الذین کفروا للذین آمنوا لوکان خیرا
ماسبقونا الیه [س ۴۶ : ۱۱

(۱۱) تبلیغ کے لئے - یہ کسی قول کے سامع کے اسم یا اس چیز کو جر دیا کرتا ھے جو اسی اسم کے معنی میں ھو - مثلا الاذن -

(۱۲) بمعنی صیرورۃ اور انجام کار - اسی کو لام عاقبت بھی کہتے ھیں -

فالتقطه آل فرعون لیکون لهم عدوا وحزنا
[س ۲۸ : ۸

(۱۳) لام تاكيد اور زائده یا ضعیف عامل کو قوت دینے کے لئے اور یہی لام فاعل یا مفعول کی تبیین (واضح کرنے) کے لئے بھی آتا ھے -

قل عسى ان يكون ردف لكم بعض الذى تستعجلون [س ۲۷ : ۷۲

يريد الله ليبين لكم [س ۴ ; ۲۶

وكنا لحكمهم شاهدين [س ۲۱ : ۷۸

هيهات هيهات لما توعدون [س ۲۳ : ۳۶

(ب) ناصبه لام تاكيد - يه لام تعليليه هے -

(ج) (۱) جازمه لام (طلب) امر -

فليستجيبوا لى وليؤمنوا بى [س ۲ : ۱۸۶

لينفق ذو سعة من سعته [س ۶۵ : ۷

ونادوا يا مالك ليقض علينا ربك [س ۴۳ : ۷۷

(۲) بمعنى تهديد (دهمكى)

ومن شاء فليكفر [س ۱۸ : ۲۹

(د) مهمله (غير عامله)

(۱) لام ابتدا - مضمون جمله كى تاكيد - فعل مضارع كو زمانه حال كے لئے مخصوص كرديتا هے -

لانتم اشد رهبة فى صدورهم من الله [س ۵۹ : ۱۳

خبرپربهي آتاهے -

ان ربي لسميع الدعاء [س ۱۴ : ۳۹

وانک لعلي خلق عظيم [س ۶۸ : ۴

(۲) لام زائده - ان مفتوحه کي خبرمیں -

(۳) وه لام جو قسم یا لو یا لولا کے جواب میں آتاهے -

قالواتاالله لقدآثرک الله علینا [س ۱۲ : ۹۱

و لولا دفع الله الناس بعضهم ببعض لفسدت الارض - - - [س ۲ : ۲۵۱

(۴) لام موطئه (الموذنه) - یه لام کسي حرف شرط پراس بات کا علم دینے کے لئے داخل هوتاهے که جواب شرط ،س کے بعد مع اس کے ایک مقدر قسم پر مبني هے -

لئن اخرجوا لا یخرجون معهم - و لئن قوتلوالاینصرونهم - ولئن نصروهم لیولن الادبارثم لاینصرون [س ۵۹ : ۱۲

نافیه -

(۱) = اِن (لاتجریه)

لااله الاهوالرحمن الرحیم [س ۲ : ۱۶۳

(۲) = لیس

و لا اصغر من ذلک و لا اکبر الا في کتاب
مبين [س ۱۰ : ۶۱

(۳) تاکید کے لئے - (زائده)

قال يا هارون ما منعک اذ رايتهم ضلوا الا
تتبعن [س ۲۰ : ۹۲ و ۹۳

لئلا يعلم اهل الکتاب الا يقدرون علي شئ
من فضل الله [س ۵۷ : ۲۹

لا اقسم بيوم القيامة [س ۷۵ : ۱

لات (لا نافيه + تائے تانيث)

فنادوا ولات حين مناص [س ۳۸ : ۳

لاجرم = حقاً لابد
= بلی (ابن عباس)

لاح

لواحة = معرضة پیش آنے والي (ابن عباس)

لواحة للبشر [س ۷۴ : ۲۹

لوح محفوظ وہ لوح جو هر طرح کے بیرونی اثرات سے
محفوظ هے -

(۱) قلب مؤمن -
(۲) جریدۂ عالم -

بل الذين کفروا في تکذيب والله من
وراءهم محيط - بل هو قرآن مجيد في لوح
محفوظ [س ۸۵ : ۱۹ - ۲۲

لام

ملیم گنہگار ۔

وھوملیم [س ۳۷ : ۱۴۲

لب

الباب جمع (واحدلب) (۱) دل ۔
(۲) دماغ ۔ عقل ۔
اولواالالباب (۱) اہل دل ۔ (۲) عقلمند ۔

لبس (غریب القرآن ص ۹۴)

لبس (۲) آمیزش کرنا ۔ ملانا ۔

ولاتلبسوا الحق بالباطل [س ۲ : ۴۲

الذین آمنوا و لم یلبسوا ایمانھم بظلم
اولئک لھم الامن وھم مھتدون [س ۶ : ۸۳

(۳) گھبرادینا ۔ گھبراہٹ میں ڈالنا ۔

قل ھوالقادر علی ان یبعث علیکم عذابا
من فوقکم او من تحت ارجلکم اویلبسکم
شیعا ویذیق بعضکم باس بعض [س ۶ : ۶۵

لباس (۱) پوشاک ۔

ولباسھم فیھا حریر [س ۲۲ : ۲۳

(۲) پردہ پوش ۔

وھوالذی جعل لکم اللیل لباسا ۔ ۔ ۔
[س ۲۵ : ۴۷

(۳) = تقویٰ

یا بنی آدم لا یفتننکم الشیطان کما اخرج ابویکم من الجنة ینزع عنهما لباسهما لیریهما سواتهما [س ۷ : ۲۷

(۴) گھبراھٹ ۔ شدت ۔

فاذاقها الله لباس الجوع والخوف بما کانوا یصنعون [س ۱۶ : ۱۱۲

لسن

لسان صدق علیا = لثناء الحسن اچھی تعریف کرنے کے لئے (ابن عباس)

وجعلنا لهم لسان صدق علیا [س ۱۹ : ۵۰

واجعل لی لسان صدق فی الاخرین [س ۲۶ : ۸۴

لعل

لعل حرف عامل ھے ۔

(۱) = کے (تاکہ) توقع ۔

واتقوا الله لعلکم تفلحون [س ۲ : ۱۸۹

(۲) ناپسند چیز سے ڈرنا ۔

وما یدریک لعل الساعة قریب [س ۴۲ : ۱۷

فلعلک تارک بعض ما یوحی الیک و ضائق به صدرک - - - [س ۱۱ : ۱۲

(۳) تعلیلیہ۔

فقولا له قولا لينا لعله يتذكر او يخشى
[س ۲۰ : ۴۴]

(۴) بمعنی استفہام

لا تدري لعل الله يحدث بعد ذلك امرا
[س ۶۵ : ۱]

(۵) بمعنی تشبیہ

اتبنون بكل ريع آية تعبثون وتتخذون
مصانع لعلكم تخلدون
[س ۲۶ : ۱۲۸ و ۱۲۹]
= کانکم تخلدون (ابن عباس)

لغا

(۱) غل شور کرنا۔
(۲) عیب نکالنا۔

و قال الذين كفروا لا تسمعوا لهذا القرآن
والغوا فيه [س ۴۱ : ۲۶]

لقي

(غریب القرآن ص ۹۵)

القول بتایا۔ سمجھایا۔
(القاہ علیہ = اس نے اس کے دل میں یہ
بات ڈالی۔ اس کو سمجھایا۔)

قالوا ما اخلفنا موعدك بملكنا ولكنا

حملنا اوزارا من زینۃ القوم فقذفناھا
فکذالک القی السامری [س ۲۰ : ۸۷

لقیتم = تم سے لڑائی میں سامنا ہو (زمخشری)

فاذا لقیتم الذین کفروا فضرب الرقاب
[س ۴۷ : ۴

= إذا لقیتم الذین کفروا زحفا
(س ۸ : ۱۵)

لم

لما = لم + ما (زمخشری)
(جہاں اثبات میں قد کو زاید کردیتے ہیں
وہاں نفی میں ما کو زاید کردیتے ہیں)
(۱) = إذ جب -
(۲) = إلا حرف استثناء

ان کل نفس لما علیہا حافظ [س ۸۶ : ۴

وان کل ذالک لما متاع الحیوۃ الدنیا
[س ۴۳ : ۳۵

وان کلا لما لیوفینھم ربک اعمالھم
[س ۱۱ : ۱۱۱

لن

لن حرف نفی - یہ تاکید نفی کے لئے آتا ہے -

قال لن ترانی [س ۷ : ۱۴۳

لھا

لھوا = بیوی یا بچہ (یمن کی لغت ۔ رازی)

لواردنا ان نتخذ لھوا لاتخذناہ من لدنا ۔
ان کنا فاعلین ؛ [س ۲۱ : ۱۷

لھم

الھمھا اس نے اس کو دکھایا ۔

ونفس وما سوٰیھا فالھمھا فجورھا وتقوٰیھا
[س ۹۱ : ۷ و ۸

لو

(۱) = لیت بمعنی تمنی ۔

۔ ۔ ۔ یودوالو انھم بادون فی الاعراب
[س ۳۳ . ۲۰

فلوان لنا کرۃ فنکون من المؤمنین
[س ۲۶ : ۱۰۲

(۲) = اِن شرطیہ
(۳) = اَن مصدریہ ۔

ود کثیر من اھل الکتاب لویردونکم من
بعد ایمانکم کفارا ۔ ۔ ۔
[س ۲ : ۱۰۹

یود احدھم لویعمر الف سنۃ [س ۲ : ۹۶

(۴) بمعنی تقلیل

کونوا قوامین بالقسط شہداء للہ و لو علی انفسکم - - - [س ۴ : ۱۳۵

لولا = لو + لا

(۱) کسی وجود کے امتناع کا حرف - اس حالت میں جملہ اسمیہ پر داخل ہوتا ہے اور اگر وہ مثبت ہو تو اس کا جواب فعل مقرون باللام (لام سے ملا ہوا فعل) ہوتا ہے -

فلولا انہ کان من المسبحین للبث فی بطنہ الی یوم یبعثون [س ۳۷ : ۱۴۴

اور جب فعل منفی ہو تو وہ بغیر لام آتا ہے -

ولولا فضل اللہ علیکم ورحمتہ ما زکی منکم من احد ابدا [س ۲۴ : ۲۱

اور جب اس سے مل کر کوئی ضمیر آئے تو رفع کی ضمیر ہو -

لولا انتم لکنا مؤمنین [س ۳۴ : ۳۱

(۲) = ھلا (استفہامیہ)

لولا انزل الیہ ملک [س ۲۵ : ۷

لولا تستغفرون اللہ [س ۲۷ : ۴۶

فلولا اذا بلغت الحلقوم - - -
[س ۵۶ : ۸۳

(۳) = ما بمعنی نفی (ھروی)

فلولاکانت قریة آمنت فنفعها ایمانها الا
قوم یونس [س ۱۰ : ۹۸
== ما کانت قریة (ابن ابی حاتم کی
روایت)
لوما == لو + ما == لولا

لوی

یلوون السنتهم بالکتاب وہ لوگ اپنی زبان سے کتاب
گڑھتے ہیں -

و ان منهم لفریقا یلوون السنتهم بالکتاب
لتحسبوه من الکتاب وما هو بالکتاب -
و یقولون هو من عند الله وما هو من عند
الله - و یقولون علی الله الکذب وهم
یعلمون [س ۳ ۷۷
لیا بالسنتهم اپنی زبانوں کو مروڑکر - ڈھٹھادرنے
کے لئے -

من الذین هادوا یحرفون الکلم عن
مواضعه ویقولون سمعنا و عصینا واسمع
غیر مسمع وراعنا لیا بالسنتهم وطعنا فی
الدین [س ۴ : ۴۶

لیت

لیت حرف ہے -
== تمنی (کاش)

لیل

لیل (۱) رات -

واللیل اذا یغشی [س ۹۲ : ۱

(۲) رات اوردن -

قال آیتک الا تکلم الناس ثلاث لیال سویا
[س ۱۹ : ۱۰

: ثلاثة ایام (س ۳ : ۴۰)

لئلا

= ل + آن + لا ایسا نہ ہوکہ - مبادا

ما

ما (۱) = الذي

ما عندکم ینفد وما عند اللہ باق
[س ۱۶ : ۹۶

والسماء وما بنیها [س ۹۱ : ۵

(۲) = ای شئی (استفہامیہ)

وما تلک بیمینک یا موسیٰ [س ۲۰ : ۱۷

قالوا وما الرحمن [س ۲۵ : ۶۰

(۳) شرطیہ

ما ننسخ من آیة او ننسها - - -
[س ۲ : ۱۰۶

فما استقاموا لکم فاستقیموا لھم
[س ۹ : ۷

(۴) بمعنی تعجب ۔

فما اصبرھم علی النار [س ۲ : ۱۷۵

قتل الانسان ما اکفرہ [س ۸۰ : ۱۷

(۵) حرفیہ ۔ مصدریہ زمانیہ یا غیر زمانیہ

فاتقوا اللہ ما استطعتم [س ۶۴ : ۱۶

(۶) = لیس (نافیہ)

وقلن حاش للہ ما ھذا بشرا [س ۱۲ : ۳۱

ما ھن امھاتھم [س ۵۸ : ۲

(۷) زائدہ (تاکید کے لئے)

انما اللہ الہ واحد [س ۴ : ۱۷۱

کانما اغشیت وجوھھم قطعا من الیل
مظلما [س ۱۰ : ۲۷

ربما یود الذین کفروا ۔ ۔ ۔ [س ۱۵ : ۲

ایا ما تدعوا فلہ الاسماء الحسنی
[س ۱۷ : ۱۱۰

ایما الاجلین قضیت ۔ ۔ ۔ [س ۲۸ : ۲۸

ماذا = ما (استفہامیہ) + ذا (موصولہ)
استفہامیہ

ویسئلونک ماذا ینفقون [س ۲ : ۲۱۵

مرج

امرمریج امرباطل (ابن عباس)

بل کذبوا بالحق لما جاءھم فھم فی امر مریج [س ۵۰ : ۵

مرد

مارد } جس سے کسی اچھی بات کی امید نہ ھو۔
مرید } (راغب) جو بالکل گیا گزرا ھوگیا ۔
مردود ۔

وان یدعون الاشیطانا مریدا [س ۴ : ۱۱۷

مس

مس بس ، بسہ

الذین یا کلون الربا لایقومون الاکمایقوم الذی یتخبطہ الشیطان من المس
[س ۲ : ۲۷۵

مساس چھونا ۔

قال فاذھب فان لک فی الحیوٰۃ ان تقول لامساس - - - [س ۲۰ : ۹۷

= لا تخالط ، لاتخالط (ابن عباس)
ملنے جلنے کی ممانعت ھے ۔

مسح

(غريب القرآن ص ٩٩)

فطفق مسحا الخ = جعل يمسح (ابن عباس)
= يمسح راسها و اعناقها اکرامالها و اظهار
الشدة شفقة عليها (شرح مواقف)

المسيح حضرت عيسي کا لقب هے که وه بهت سير و
سياحت کيا کرتے تهے - (راغب)

مسخ

مسخ حالت بري کرديدا -

ولو نشاء لمسخناهم علي مکانتهم - - -
[س ٣٦ : ٦٦

مشج

امشاج مرد اور عورت کے نطفه کا رحم ميں پڑ کر مل
جانا - (ابن عباس)

انا خلقنا الانسان من نطفة امشاج
[س ٧٦ : ٢

مطر

مطر (١) عذاب - (زمخشري)

و امطرنا عليهم مطرا - فساء مطر
المنذرين [س ٢٦ : ١٧٣

(٢) بارش - پاني -

و لا جناح عليکم ان کان بکم اذى من مطر او

كلثم مرضى - - - [س ۴ : ۱۰۲

مع

(۱) = عند (پاس)

ان الله مع الصابرين [س ۸ : ۴۶

(۲) اجتماع - مکان یا وقت کے لحاظ سے -

(۳) اشتراک محض بلالحاظ مکان یا زمانہ

وكونوا مع الصادقين [س ۹ : ۱۱۹

هذا ذكر من معي وذكر من قبلي

[س ۲۱ : ۲۴

مکر

(غریب القرآن ص ۹۹)

مکر (۲) لگاوٹ کی باتیں -

فلما سمعت بمكرهن ارسلت اليهن - -

[س ۱۲ : ۳۱

= قواهن (رازی)

مکر = کید حکمت کے ساتھ کسی کام کا انتظام کرنا - یہ لفظ بھی کید کی طرح اچھے اور برے دونوں معنوں میں استعمال ہوتا ہے -

(تاج العروس) [س ۳ : ۵۴

ملک

ملوکا آزاد (کنانہ کی لغت)

واذ قال موسى لقومه يا قوم اذكروا نعمة

اللہ علیکم اذ جعل فیکم انبیاء وجعلکم
ملوکا وآتیکم مالم یوت احدا من العالمین
[س ۵ : ۲۰

من

من — حرف جر -

(۱) ابتداء غایت بلالحاظ مکان یا زمانہ

من المسجد الحرام [س ۱۷ : ۱

انہ من سلیمان [س ۲۷ : ۳۰

(۲) — بعض بمعنی تبعیض

- - - حتی تنفقوا مما تحبون
[س ۳ : ۹۱

(۳) بمعنی تبیین - (بیانیہ)

مایفتح اللہ للناس من رحمۃ [س ۳۵ : ۲

(۴) تعلیلیہ (سببیہ)

یجعلون اصابعھم فی اذانھم من الصواعق
[س ۲ : ۱۹

(۵) فصل با ۓ مہملہ کے لئے -

واللہ یعلم المفسد من المصلح
[س ۲ : ۲۲۰

(۶) بدل کے واسطے -

ارضیتم بالحیاۃ الدنیا من الاخرۃ
[س ۹ : ۳۸

ولو نشاء لجعلنا منکم ملائکۃ فی الارض
یخلفون [س ۴۳ : ۶۰

(۷) عموم کی تخصیص کے لئے -

وما من الہ الا اللہ [س ۳ : ۶۲

(۸) = حرف با -

ینظرون من طرف خفی [س ۴۲ : ۴۵

(۹) = علی

و نصرناہ من القوم الذین کذبوا بآیاتنا
[س ۲۱ : ۷۷

(۱۰) = فی

اذا نودی للصلوٰۃ من یوم الجمعۃ
[س ۶۲ : ۹

(۱۱) = عن

یا ویلنا قد کنا فی غفلۃ من ھذا [س ۲۱ : ۹۷

(۱۲) = عند

لن تغنی عنھم اموالھم ولا اولادھم من اللہ
[س ۵۸ : ۱۷

(۱۳) تاکید کے لئے - (زائدہ)

وما تسقط من ورقۃ الا یعلمھا [س ۶ : ۵۹

ما تری فی خلق الرحمان من تفاوت -
فارجع البصر ھل تری من فطور [س ۶۷ : ۳

من

غیر ممنون (۱) جو کبھی منقطع ہونے والا نہیں -
(۲) بے منت کے ذمہ منت رکھنے سے لینے والے کو ایذا ہوتی ہے -

ان الذین امنوا وعملوا الصالحات لھم اجر غیر ممنون [س ۴۱ : ۸

منی

امانی (۱) آرزوئیں -

لیس بامانیکم ولا امانی اھل الکتب [س ۴ : ۱۲۳

(۲) = احادیث باتیں (ابن عباس)

و قالوا لن یدخل الجنۃ الا من کان ھودا او نصری - تلک امانیھم قل ھاتوا برھانکم ان کنتم صادقین [س ۲ : ۱۱۱

و منھم امیون لایعلمون الکتب الا امانی وان ھم الا یظنون [س ۲ : ۷۸

و غرتکم الامانی حتی جاء امر اللہ وغرکم باللہ الغرور [س ۵۷ : ۱۴

تمنی (بالضمہ) = تقدر (راغب)

منی = قدر

وانہ خلق الزوجین الذکر والانثی من نطفۃ

اذا تمنی [س ۵۳ : ۴۹

تمنی اس نے تمنا کی - اس نے خواهش کی -
أمنية اس کی تمنا - اس کی خواهش -
وما ارسلنا من قبلک من رسول و لا نبي الا
اذا تمنی القی الشیطان في امنیة
[س ۲۲ : ۵۲

مهد

مهد (۱) گهوارہ

فاشارت الیه - قالوا کیف نکلم من کان فی
المهد صبیا [س ۱۹ : ۲۹
(۲) صغر سنی کا زمانہ -
ویکلم الناس في المهد وکهلا [س ۳ : ۴۵

نار

(غریب القرآن ص ۱۰۳)
(۲) نار الله الخ
= کذالک یریهم الله اعمالهم حسرات
علیهم - ما هم بخارجین من النار
(س ۲ : ۱۶۷)

ناش

تناوش اني لهم التناوش [س ۳۴ : ۵۲
= فکیف لهم بالرد وہ کیونکر رد کر سکتے
هیں (ابن عباس)

نبا

نبا (۱) خبر۔

(۲) نبوت۔ عہد نبوت۔

لکل نبا مستقر [س ۶ : ۶۷

(۳) نبی کا پیغام۔

قل انما منذر وما من الہ الا اللہ الواحد القہار ۔ ۔ ۔ قل ھو نبؤا عظیم ۔ انتم عنہ معرضون [س ۳۸ : ۶۵ - ۶۷

لاینبئک مثل خبیر عربی کی ایک مثل ھے جس کو ایسے محل میں استعمال کیا جاتا ھے کہ ایک شخص نے کوئی بات کہی اور آخر میں یہ مثل کہہ دی جس سے اس کا مقصود یہ ھوتا ھے کہ مجھ سے بہتر اور کوئی کیا جانے گا ۔ کہ میں اس کا بڑا واقف کار ھوں ۔ (نذیر احمد)
[س ۳۵ : ۱۴

نبت

انبتکم من الارض نباتا تم کو نبات کی طرح اُگایا
[س ۷۱ : ۱۷

از جمادی مردم و نامی شدم
وز نما مردم بحیوان سرزدم
(مولینا روم)

نبذ

نبذتها = اي طرحتها چھوڑدیاھم نےاِس کو ۔
(ابومسلم)

فقبضت قبضة من اثر الرسول فنبذتها
[س ۲۰ : ۹۶

نجد

النجدين = الضلالة و الهدي گمراھی اور ھدایت ۔ (ابن عباس)

وھدینٰہ النجدين [س ۹۰ : ۱۰

نحس

نحاس (۱) = دخان النار دھواں (ابن عباس)

یرسل علیکما شواظ من نار و نحاس ۔ ۔ ۔
[س ۵۵ : ۳۵

(۲) پگھلاھواتانبا ۔

نحس = شر (برائی)

ایام نحسات منحوس دن (ابن زید) سخت دن (ضحاک)

= ایام واللہ کانت مشؤمات علی القوم وہ دن اس قوم کے لئے برے تھے (قتادہ) ایام مشؤمات علیھم (السدي)

فارسلنا علیھم ریحا صرصرا فی ایام نحسات
[س ۴۱ : ۱۶

نحل

نحلة (بالكسرة) فريضه ـ ضروري باتيں واجب الادا (قيس غيلان كی لغت)

واتوا النساء صدقاتهن نحلة [س ۴ : ۴

ندا

يوم التناد مصيبت كا دن ـ [س ۴۰ : ۳۲

نزغ

نزغ وسوسه

و اما ينزغنك من الشيطان نزغ فاستعذ بالله [س ۴۱ : ۳۶

نسک

منسكا = عيدا عيد ـ تهوار (ابن عباس)

ولكل امة جعلنا منسكا ليذكروا اسم الله على ما رزقهم من بهيمة الانعام
[س ۲۲ : ۳۴

نسي

(غريب القرآن ص ۱۰۶)

(۱) بهول جانا ـ

(۲) جان بوجهه كر بهلا دينا ـ چهوڑ دينا ـ غافل هونا ـ (راغب)

فالیوم ننسیهم کما نسوا لقاء یومهم هذا و
ما کانوا بآیاتنا یجحدون [س ۷ : ۵۱
فذوقوا بما نسیتم لقاء یومکم وذوقوا عذاب
الخلد بما کنتم تعملون - [س ۳۲ : ۱۴
-- ترکناکم (ابن عباس)

نساء (۱) عورت -
(۲) بیوی - زوجہ -
(۳) بہن -
و ان کانوا اخوۃ رجالا ونساء فللذکر مثل حظ
الانثیین [س ۴ : ۱۷۷
(۴) لڑکیاں -
یوصیکم اللہ فی اولادکم - - - فان
کن نساء فوق اثنتین فلھن ثلثا ما ترک
[س ۴ . ۱۱

نشا

ناشئۃ اللیل = قیام اللیل رات کی عبادت -
(حبش کی لغت)
ان ناشئۃ اللیل ھی اشد وطأ واقوم قیلا
[س ۷۳ : ۶

نشز

نشوز (۱) عورت کا شوھر کے خلاف کھڑا ھونا - بد
چلنی -

و الّتی تخافون نشوزھن فعظوھن و
اھجروھن فی المضاجع واضربوھن
[س ۴ : ۳۴

(۲) مرد کا عورت پر ظلم کرنا ۔ بدسلوکی ۔

وان امرأة خافت من بعلھا نشوزا او اعراضا
فلا جناح علیھما ان یصلحا بینھما ان
صلحا
[س ۴ : ۱۲۸

نصب

نصب (بالضمہ) دیوی اور دیوتاؤں کے قریب جو
پتھر ھوتے ھیں کہ اُن پر قربانیاں دی جاتی
ھین
[س ۵ : ۳

نصب سفر کی تکان ۔

اذ نادی ربہ انی مسنی الشیطان بنصب و
عذاب
[س ۳۸ : ۴۱

نصر

انتصر اپنی مدد آپ کرنا ۔ اپنے تئیں بچانا ۔

والذین اذا اصابھم البغی ھم ینتصرون
[س ۴۲ : ۳۹

انتصر منہ اس نے اس سے بدلا لیا ۔ اس کو سزا دی ۔

ولو یشاء اللہ لا نتصر منھم و لکن لیبلو
بعضکم ببعض
[س ۴۷ : ۴

نطح

النطیحۃ = الشاۃ التي تنطح الشاۃ وہ بکری جو دوسری بکری سے لڑنے میں سینگ لگ جانے کے صدمہ سے مری ہو - (ابن عباس)
[س ۵ : ۳

نطف

نطفۃ = الماء الصافی صاف پانی - (تاج العروس)

نظر

ینظرون = یؤخرون مہلت دیئے جائیں گے - (ابن عباس)

لا یخفف عنھم العذاب ولا ھم ینظرون
[س ۲ : ۱۶۲

نفا

(غریب القرآن ص ۱۰۶)

ینفوا من الارض [س ۵ : ۳۳

النفی من الارض ھو التحبس (ابو حنیفہ) وھو اختیار اکثر اھل اللغۃ (رازي) امام ابو حنیفہ نے اس کے معنی قید کئے جانے کے لیئے ہیں اور اکثر اہل لغت نے بھی یہی معنی اختیار کئے ہیں -

نفس

(فریب القرآن ص ۱۰۷)

نفس (۹) = عقوبۃ عذاب ۔ غضب ۔ سزا ۔ (تاج العروس)

ویحذرکم اللہ نفسہ [س ۳ : ۲۷

نفق

انفاق (۱) خیر کے کام میں خرچ کرنا ۔ خیرات کرنا ۔

وانفقوا فی سبیل اللہ و لا تلقوا بایدیکم الی التھلکۃ [س ۲ : ۱۹۵

(۲) خرچ کرنا ۔

وان کن اولات حمل فانفقوا علیھن حتی یضعن حملھن [س ۶۵ : ۶

(۳) مہر دینا ۔

فاتوا الذین ذھبت ازواجھم مثل ما انفقوا [س ۶۰ : ۱۱

انفقوا = تصدقوا صدقہ دو ۔ خیرات کرو ۔ (ابن عباس)

امنوا باللہ و رسولہ و انفقوا مما جعلکم مستخلفین فیہ ۔ فالذین امنوا منکم وانفقوا لھم اجر کبیر [س ۵۷ : ۷

نقب

نقبوافی البلاد وہ صفحہ ہستی سے مٹ گئے -
(یمن کی لغت)

و کم اھلکنا قبلھم من قرن ھم اشد منھم
بطشا فنقبوا فی البلاد - [س ۵۰ : ۳۶

نقر

نقیرا = النقطۃ التی فی ظھر النواۃ (ابن
عباس)

ام لھم نصیب من الملک فاذا لایؤتون
الناس نقیرا [س ۴ : ۵۳

نقم

نقم = انکر ناخوش ہونا -

ھل تنقمون منا الا ان آمنا باللہ - - -
[س ۵ : ۵۹

انتقام مجرم کی سزا - (راغب)
ذوانتقام سزا دینے والا -

واللہ عزیز ذوانتقام [س ۳ : ۴

نکح

نکاح (۱) تعلقات زن و شوھر - نکاح -
(۲) سن تمیز -

وابتلوا الیتمی حتی اذا بلغوا النکاح
[س ۴ : ۶

نكس

نكسوا على رؤسهم ان كے سر نيچے هوئے - وه شرمنده هوئے -

قال بل فعله - كبيرهم هذا فسئلوهم ان كانوا ينطقون - - - - ثم نكسوا على رؤسهم - لقد علمت ما هؤلاء ينطقون
[س ۲۱ : ۶۳ - ۶۵

نهر

نهر (۱) دريا - ندي -
(۲) وسعت - آرام - آسودگی -

ان المتقين في جنات ونهر في مقعد صدق عند مليك مقتدر [س ۵۴ : ۵۴ و ۵۵

ها

ها (۱) اسم فعل بمعنى خذ (لے - پكڑ)
هاؤم اقرؤ كتابيه [س ۶۹ : ۱۹
(۲) يه اسم اشاره پر داخل هوتا هے -
هؤلاء [س ۳ : ۶۵
هذان خصمان [س ۲۲ : ۱۹
هاهنا [س ۵ : ۲۴
بني اسد كی لغت ميں ها كا الف حذف كرديا بهي جايز هے -

سنفرغ لکم ایہ الثقلان [س ۵۵ : ۳۱

ھام

فی کل وادیھیمون [س ۲۶ : ۲۲۵
= فی کل لغو یخوضون ھر لغویات میں الجھہ پڑتے ھیں - (ابن عباس)

ھدی

الذی اعطی کل شئی خلقہ ثم ھدی
[س ۲۰ : ۵۰
جس نے ھر چیز کو اپنی مشیئت سے ایک خاص طور پر بنایا اور پھر اس کو اس کے خاص کام انجام دینے کے طریقے بتائے -
اھدوھم = وجھوھم ان کو روانہ کرو - (ابن عباس)

احشروا الذین ظلموا و ازواجھم وماکانوا یعبدون من دون اللہ فاھدوھم الی صراط الجحیم [س ۳۷ : ۲۲ و ۲۳

ھدنا الیک ھم تیری طرف رجوع ھوے - ھم نے تیرے سامنے توبہ کی
انا ھدنا الیک [س ۷ : ۱۵۶
یھدی وہ (خدا) ھدایت کرتا ھے - راہ دکھاتا ھے -
یھدی بہ اللہ من اتبع رضوانہ سبل السلام

ویخرجهم من الظلمات الی النور - - -
[س ۵ : ۱۶

ویهدی الیه من ینیب [س ۴۲ : ۱۳

کیف یهدي الله قوما کفروا بعد ایمانهم و
شهدوا ان الرسول حق وجاءهم البینات
[س ۳ : ۸۵

فان الله لایهدی من یضل [س ۱۶ : ۳۷

والله لایهدي القوم الکفرین [س ۲ : ۲۶۴

والله لایهدي القوم الفاسقین [س ۵ : ۱۰۸

ان الله لایهدي من هو کاذب کفاز [س ۴۲ : ۳
ان الله لایهدی من هو مسرف کذاب
[س ۴۰ : ۲۸

والله لایهدی القوم الظالمین [س ۲ : ۲۵۸

الهدي جمع (واحد هدیه) هدیه - تحائف
[س ۵ : ۲

هزي

استهزاء حقیر کرنا - حقیر جاننا - اهانت
کرنا -

قالوا انا معکم انما نحن مستهزءون -
الله یستهزي بهم و یمدهم في طغیانهم
یعمهون [س ۲ : ۱۴

هضم

هضیم ایک دوسرے سے ملے ہوے - (ابن عباس)

وزروع ونخل طلعها هضیم [س ۲۶ : ۱۴۸

هطع

مهطعین (۱) فرمانبردار -

- - - مهطعین الی الداع [س ۵۴ : ۸

(۲) ناظرین - تماشائی -

فمال الذین کفروا قبلک مهطعین عن
الیمین و عن الشمال عزین

[س ۷۰ : ۳۶ و ۳۷

هل

هل حرف استفهام ہے -

هل اتی علی الانسان - - -

[س ۷۶ : ۱

هلع

هلوعا گھبرا جانے اور پریشان ہونے والا - (ابن عباس)

ان الانسان خلق هلوعا [س ۷۰ : ۱۹

هنا

هنا (۱) مکان قریب کے لئے اسم اشارہ ہے -

اناھاھنٰاقاعدون [س ۵ : ۲۴

(۲) اس پر لک داخل ہو تو یہ مکان بعید کی طرف اشارہ کرتا ہے ۔

ھنالک ابتلی المؤمنون [س ۳۳ : ۱۱

(۳) وسعت ظروف کے باعث اس سے زمانہ کی طرف اشارہ کیا جاتا ہے ۔

ھنالک دعا زکریا ربہ [س ۳ : ۳۷

ھویٰ

ومن یحلل علیہ غضبی فقد ھوی

[س ۲۰ : ۸۱

= شقی بدنصیب رھا ۔ (ابن عباس)

ھیت

ھیت لک = تھیات لک میں تیرے لیئے تیار ھوں (ابن عباس) [س ۱۲ : ۲۳

ھیھات

ھیھات ھیھات = بعید بعید دور ھے دور ھے (ابن عباس)

ھیھات ھیھات لما توعدون [س ۲۳ : ۳۶

و

و (۱) قسم کے لئے ۔

- - - واللہ ربنا ما کنا مشرکین
[س ۶ : ۲۳

(۲) = مع

فاجمعوا امرکم وشرکاءکم [س ۱۰ : ۷۱

(۳) واؤ عاطفہ -

(۴) استئناف (آغاز کلام) کے لئے -

(۵) بمعنی یعنی

فصل لربک وانحر [س ۱۰۸ : ۲

(۶) زائدہ -

و تلہ للجبین و نادیناہ ان یا ابراھیم
- - - [س ۳۷ : ۱۰۳ و ۱۰۴

وبق

موبق ھلاکت - جدائی - دشمنی -

وجعلنا بینھم موبقا [س ۱۸ : ۵۲

وتد

(غریب القرآن ص ۱۱۱)

ذوالاوتاد = Toten-Khamen مصر کے زبردست بادشاھون میں سے تھا جس کے آثار ابھی ملے ھین جن سے اس کے زمانہ کی حیرت انگیز مادی ترقی کا پتہ لگتا ھے - یہ بادشاہ سنہ عیسوی سے چھہ ھزار برس پہلے گزرا ھے -

کذبت قبلھم قوم نوح وعاد وفرعون ذوالاوتاد
[س ۳۸ : ۱۲

وجہ

وجہ (۲) حقیقت ۔

ذالک ادنیٰ ان یاتوا بالشہادۃ علی وجھہا
[س ۵ : ۱۰۸

وحی

اوحی (۱) = الہم دل میں ڈالنا ۔

و اوحی ربک الی النحل ان اتخذی من
الجبال بیوتا ومن الشجر و مما یعرشون
[س ۱۶ : ۶۸

(۲) بتلانا ۔

واصنع الفلک باعیننا ووحینا [س ۱۱ : ۳۷

ودی

وادی (۱) لغو باتیں ۔ لغویت

الم تر انہم فی کل واد یہیمون [س ۲۶ : ۲۲۵
= فی کل لغو یخوضون ہر طرح کی لغو
باتوں میں الجھے پڑتے ہیں ۔ (ابن عباس)

ورد

ورود (۱) داخل ہونا ۔

(۲) پہنچنا ۔ وارد ہونا ۔

ولما ورد ماء مدین وجد علیہ امۃ من

الناس یسقون [س ۲۸ : ۲۳

وردآ = عطاشا پیاسے (ابن عباس)

ونسوق المجرمین الی جهنم وردآ [س ۱۹ : ۸۶

ورى

وراء (۱) = آمام آگے - سامنے -

من ورائه جهنم [س ۱۴ : ۱۶

(۲) پیچھے -

فنبذوه وراء ظهورهم [س ۳ : ۱۸۶

(۳) سوا -

و الذین هم لفروجهم حافظون الا علی ازواجهم او ما ملکت ایمانهم فانهم غیر ملومین - فمن ابتغی وراء ذالک فاولئک هم العادون [س ۲۳ : ۵ - ۷

وزن

الوزن (۱) = القضی فیصله (مجاهد)

والوزن یومئذ الحق [س ۷ : ۸

(۲) عدل -

موزون (جمع موازین) وہ چیز جو تولی جائے - (زمخشری)

فمن ثقلت موازینه فاولئک هم المفلحون [س ۲۳ : ۱۰۲

المیزان (۱) قانون - (بیضاوی)
(۲) عدل - (ابوحیان)

لقد ارسلنا رسلنا بالبینات وانزلنا معهم
الکتاب والمیزان لیقوم الناس بالقسط
[س ۵۷ : ۲۵

وصل

وصیلة اس بکری کو کہتے تھے جو ایام جاهلیت میں
سات بچے جن چکتی اور اگر ساتواں بچہ نر یا
مادہ هوتا تو اس بکری کو مرد اور عورت دونوں
کہاتے اور اگر نر اور مادہ دو بچے ایک هی پیٹ
سے هوتے تو اس بکری کو زندہ چھوڑ دیتے -
(ابن عباس) [س ۵ : ۱۰۳

وضع

تضع الحرب اوزارها لڑائی اپنے هتھیار ڈال دے -
لڑائی کرنے والے هتھیار رکھہ دیں - لڑائی
موقوف هوجائے -

واذا لقیتم الذین کفروا فضرب الرقاب
حتی اذا اثخنتموهم فشدوا الوثاق فاما
منا بعد واما فداء حتی تضع الحرب
اوزارها [س ۴۷ : ۴

وطی

یواطئوا = یشبهوا وہ مشتبہ کردیں (ابن
عباس)

يحلونه عاما و يحرمونه عاما ليواطئو
اعدة ما حرم الله فيحلوا ما حرم الله
[س ٩ : ٣٧

مواطاة = شبه ذالنا - ١

انما النسيء زيادة في الكفر يضل به
الذين كفروا يحلونه عاما و يحرمونه عاما
ليواطئوا عدة ما حرم الله فيحلوا ما حرم
الله [س ٩ : ٣٧
= يشبهوا (ابن عباس)

وقذ

الموقوذة التي تضرب بالخشب فتموت = وه جانور
جو لكڑي كي چوٹ سے مارا گيا هے - (ابن
عباس) [س ٥ : ٣

وقف

وقفوهم = حبسوهم ان كو قيد كرو -

احشروا الذين ظلموا - - - فاهدوهم
الى صراط الجحيم - وقفوهم انهم
مسئولون [س ٣٧ : ٢٢ - ٢٤

وقى

التقوى = ما نهيت عنه جس كام سے تجهكو منع
كيا گيا هے - (ابن عباس)

وکا

متکا   دسترخوان، جس پر چھری کانٹے سے کھانا کھاتے ہین - (زمخشري و رازی)

فلما سمعت بمکرهن ارسلت اليهن واعتدت لهن متکا وآتت کل واحدة منهن سکینا - - - [س ۱۲ : ۳۱

ولی

ولی   (۱) حاکم - تدبیرکارکنندہ - خبرگیران -

لا یتخذ المؤمنون الکافرین اولیاء من دون المؤمنین [س ۳ . ۲۷

(۲) دوست -

(۳) وارث -

مولی   (جمع موالی) وارث -

و لکل جعلنا موالی مما ترک الوالدان و الاقربون [س ۴ : ۳۳

ولایت   میراث - (ابن عباس)

و الذین امنوا و لم یهاجروا ما لکم من ولایتهم من شئی حتی یهاجروا [س ۸ : ۷۲

اَولي   دھمکانے اور خوف دلانے کا کلمہ ھے - (صحاح)

اولی لک فاولی [س ۷۵ : ۳۴

وھن

وھن   کمزور ہونا -

ولاتهنوا ولاتحزنوا وانتم الاعلون - - -
[س ۳ : ۱۳۸

= لاتضعفوا (ابن عباس)

وی

ويكان تندم اور تعجب کا کلمہ ھے - (کسائي)

واصبح الذين تمنوا مكانه بالامس يقولون ويكان الله يبسط الرزق لمن يشاء من عباده و يقدر - لولا ان من الله علينا لخسف بنا - ويكانه لايفلح الكافرون
[س ۲۸ : ۸۲

ويل

ويل (۱) خرابي جس سے ڈرنا چاهئے -

ويل لكل همزة لمزة [س ۱۰۴ : ۱

فويل للمصلين الذين هم عن صلواتهم ساهون الذين هم يراءون ويمنعون الماعون
[س ۱۰۷ : ۴ - ۷

(۲) بمعني تعجب - (تاج العروس)

عورتوں کے محاورہ میں اکثر ایسے معني میں استعمال ہوتا ھے -

قالت يا ويلتي ءالد وانا عجوز وهذا بعلي شيخا
[س ۱۱ : ۷۲

ی د ی

(غریب القرآن ص ۱۱۴)

ید (۱) (الف) کرتوت - کام -

تبت یدا ابی لہب وتب [س ۱۱۱ : ۱

باید = بقوۃ قوت سے -

والسماء بنینٰھا باید [س ۵۱ : ۴۷

بین ایدیھن وارجلھن یہ عرب کا ایک محاورہ معلوم ہوتا ہے جیسے ہمارے ہاں آنکھوں دیکھتے جس کا مطلب ہے جان بوجھ کر یا جیسے بددعا میں کہتے ہیں کہ تیرے دیدوں اور گھٹنوں کے آگے آئے تو مطلب یہ ہے کہ جان بوجھ کر کوئی بہتان کھڑا کریں اور ان کے ہاتھ پاؤں دیکھ رہے ہوں کہ جھوٹ بنا رہے ہیں - (نذیر احمد) دیدہ و دانستہ -

- - - ولا یقتلن اولادھن ولا یاتین ببھتان یفترینہ بین ایدیھن وارجلھن

[س ۶۰ : ۱۲

ردوا ایدیھم فی افواھھم وہ اپنے منہ میں اپنے ہاتھ ڈالے - وہ غصے سے اپنے ہاتھ کاٹتے ڈالتے تھے -

جاءتھم رسلھم بالبینٰت فردوا ایدیھم فی افواھھم وقالوا انا کفرنا بما ارسلتم بہ وانا لفی شک مما تدعوننا الیہ مریب

[س ۱۴ : ۹

= عضوا علیکم الانامل من الغیظ
(س ۳ : ۱۱۸)

یوم

یوم (جمع ایام) (۱) دن -
(۲) دن اور رات - روز -

قال آیتک الاتکلم الناس ثلاثة ایام الارمزا
[س ۳ : ۴۰
= ثلاث لیال - - - (س ۱۹ : ۱۰)

(۳) زمانه -

یدبر الامر من السماء الی الارض ثم یعرج
الیه فی یوم کان مقداره الف سنة مما
تعدون [س ۳۲ : ۵

تعرج الملائکة و الروح الیه فی یوم کان
مقداره خمسین الف سنة [س ۷۰ : ۴

(۴) لحظه -

کل یوم هو فی شان [س ۵۵ : ۲۹

(۵) معرکه - مشهور اور قابل یادگار واقعه -

ویاقوم انی اخاف علیکم مثل یوم الاحزاب
[س ۴۰ : ۳۰
= وقائع الامم الماضیه (بیضاوی)

(۶) عذاب -

فهل ینتظرون الا مثل ایام الذین خلوا

من قبلهم [س ۱۰ ۱۰۲ ·

و لقد ارسلنا موسی بایاتنا ان اخرج
قومک من الظلمات الی النور و ذکرهم
بایام الله ـ ان فی ذالک لایات لکل
صبار شکور [س ۱۴ : ۵

قل للذین امنوا یغفروا للذین لایرجون
ایام الله لیجزی قوما بما کانوا یکسبون
[س ۴۵ : ۱۴

یئس

(۱) نا امید ہونا ـ

ولا تایئسوا من روح الله [س ۱۲ : ۸۷

(۲) جاننا ـ (قبیلہ نخع کی لغت)

اولم یایئس الذین امنوا ان لویشاء الله
لهدی الناس جمیعا ـ [س ۱۳ : ۳۱
= یعلم (ابن عباس)

فہرست ماخذ الفاظ قرآنی

جن کے معنی کتاب غریب القرآن وضمیمہ میں آئے ہیں

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
آاب	اوب	۱	
	اراب	...	۱
الم	اسم	۱	...
اان	الآن	...	۱
اب	ابا	۱	...
	آباء	۱	
ابد	ابد	...	۱
	ابداً	۲	...
ابریق	ابریق	...	۱
ابل	ابل	۲	...
	ابابیل	۲	۱
اثر	اثر	۲	...
	اثرالرسول	۳	۲
اجر	اجر	۳	...
اجل	اجل	۴	۲
آخ	اخا	۴	...
	اخو	۴	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	قصیدہ صفحہ
آخ	أخت	٥	...
اخذ	اتخاذ	...	٣
	اخذ	٥	٢
	اخذفی کذا	٦	...
	متخذات اخدان	...	٣
	متخذی اخدان	...	٣
اخر	اخر	٦	...
	الاخرة	...	٤
	تاخیر	...	٣
أدم	آدم	٧	٤
ادی	اداء	٧	...
إذ	إذ	...	٤
	اذا	...	٤
	اذاً	...	٥
	اذاما	...	٥
آذن	إذن	٨	...
	أذن	...	٥
أرض	أرض	٩	...
	الارض	...	٥
آرک	الارائک	...	٦
أرم	إرم	١٠	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
آزر	آزر	۱۰	...
آزف	آزفة	۱۰	...
استبرق	استبرق	...	۶
اسر	اسیر	...	۶
اسرائیل	اسرائیل	۱۰	...
اسف	آسف	...	۶
	آسفونا	...	۶
اصر	إصرا	...	۶
اصل	آصال	...	۷
أف	أف	...	۷
أفق	أفق	...	۷
	الافق الاعلی	...	۷
أقت	أقتت	...	۸
اکل	اکل	...	۸
	أکل	...	۸
آل	آل	...	۸
آل (مشدد)	الال	...	۹
آل	آل	۱۰	...
	الاولی	...	۹
الا	آلاء	۱۱	۱۰
الا	الا (بالفتحہ)	...	۱۰

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
آلا	آلا (فتحہ وتشدید)	...	۱۰
إلا	إلا (کسرہ وتشدید)	..	۱۱
الر	الر	۱۱	...
الف	الوف	۱۱	...
	المؤلفة قلوبهم	۱۱	...
	ایلاف	...	۱۲
الم	الم	۱۲	...
المر	المر	۱۲	...
المص	المص	۱۲	...
اله	اله	...	۱۲
	الله	...	۱۲
	اللهم	...	۱۲
الوا	اولوا	...	۱۲
إلى	إلى	...	۱۳
أم	أم	...	۱۳
	اما (فتحہ وتشدید)	...	۱۴
	إما (کسرہ وتشدید)	...	۱۵
	أم	۱۲	...
	ام القرى	...	۱۴
	ام الكتاب	...	۱۴
	إمام	۱۳	...

ماخذ	الفاظ	غریب القران صفحہ	صحیحہ صفحہ
ام	أمة	۱۳	...
	أمی	۱۵	...
امر	امارة	...	۱۱
	امر	۱۵	۱۶
	اولی الامر	۱۱	...
امس	امس	۱۷	...
آمن	آمن	۱۷	...
	الامانة	...	۱۷
آن	آن	۱۷	۱۷
اِن	اِن	۱۸	۱۸
ان	آن (فتحہ وتشدید)	...	۱۸
	اِن (کسرہ وتشدید)	...	۱۸
أنثی	أنثی	۱۹	۱۹
آنس	اِنس	۱۹	...
	الانس والجن	۱۹	...
آنی	آن	...	۱۹
انی	انی (فتحہ وتشدید)	۱۹	۱۹
آہ	أواہ	...	۱۹
آھل	اھل	۲۰	۲۰
	اھل البیت	۲۱	...
	اھل الکتاب	۲۱	۲۰

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
آو	آو	...	۲۰
اِی	آی	...	۲۱
آیة	آیة	۲۱	۲۱
	آیات بینات	...	۲۱
	آیات متشابہات	...	۲۱
	آیات محکمات	...	۲۲
ب	ب	...	۲۲
باب	ابواب	...	۲۳
بات	بیت	۲۵	۲۳
	اہل البیت	۲۵	...
باس	بئیس	...	۲۳
باض	الخیط الابیض	۲۵	...
	ابیضت وجوہ	۲۵	...
	ابیضت عیناہ	۲۱	...
	بیض	...	۲۳
باع	بیع	...	۲۴
بان	بینات	...	۲۴
	بین	...	۳۲
	مبین	...	۲۴
باء	باءوا	...	۲۰
بکر	ابکر	۲۲	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
بحر	بحر	۲۲	...
	بحار	۲۲	...
	بحیرہ	...	۲۴
بدا	یبدئی الباطل	...	۲۵
بدع	بدع	...	۲۵
	بدیع	...	۲۵
بر	البر	...	۲۵
برج	بروج	۲۳	۲۵
برد	بردا	...	۲۶
برص	الابرص	...	۲۶
برک	تبارک	...	۲۶
بسط	البسط	...	۲۷
بسل	تبسل	...	۲۷
بشر	بشر	...	۲۷
بصر	بصر	۲۳	...
	ابصر به	...	۲۷
بضع *	بضع	...	۲۸
	بضاعة	...	۲۸
بطن	بطن	...	۲۸
	بطائن	...	۲۸
	بطانة	...	۲۸

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
بعث	بعث	۲۴	...
بعل	بعلا	...	۲۸
بغی	البغاء	...	۲۹
بقیٰ	بقیہ	۲۴	...
	بقیت اللہ	...	۲۹
بکر	ابکار	...	۲۹
بکم	بکم	...	۲۹
بل	بل	...	۳۰
بلی	بلا	...	۳۰
بلی	بلی	...	۳۱
بھج	بھیج	...	۳۲
بھل	ابتھال	۲۴	...
ت	ت	...	۳۲
تاب	توبہ	۲۶	...
تابوت	تابوت	۲۶	...
تاویل	تاویل	...	۳۲
تبع	اتبعہ الشیطان	...	۳۳
تترا	تترا	...	۳۴
ترب	ترائب	...	۳۴
	ذامتربہ	...	۳۴
	اتراب	...	۳۴

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحه	ضمیمه صفحه
ترف	مترفیها	...	۳۴
ترک	ترکنا علیه	...	۳۵
تعس	تعسالهم	...	۳۵
تلا	تلاوة	۲۷	...
	یتلوا علیه	۲۷	...
التنور	تنور	۲۷	...
التین	التین	۲۷	...
ثاب	ثیاب	...	۳۵
	مثابة	...	۳۵
ثخن	اثخان	۲۸	...
ثقب	الثاقب	...	۳۵
	النجم الثاقب	...	۳۶
ثقل	ثقلان	...	۳۶
ثم	ثم (بالفتحه)	...	۳۶
	ثم (بالضمه)	...	۳۶
ثمن	ثمانیة	...	۳۶
ثنی	مثنی	۲۸	...
	ثانی عطفه	...	۳۷
	یثنون صدورهم	...	۳۷
جار	الجار ذی القربی	...	۳۷
	الجار الجنب	...	۴۱

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	قصیدہ صفحہ
جاس	جاسوا خلال الدیار	...	۳۷
جبت	جبت	۲۸	۳۸
جبر	جبار	...	۳۸
جبریل	جبریل	۲۸	...
جبل	جبل	۲۹	...
	جبل (بالکسرہ)	...	۳۸
	جبلة	...	۳۸
جثا	جثیا	...	۳۸
جد	جد ربنا	...	۳۸
جدل	جدال	...	۳۹
جرح	الجوارح	...	۳۹
	اجتراح	...	۳۹
جزیہ	جزیہ	۲۹	...
جعل	جعل	...	۳۹
جلبب	جلابیب	۳۰	...
جمع	جمع کیدہ	...	۴۰
جمل	جمل	۳۰	...
جن	جنة (بالفتحہ) *	...	۴۰
جن	جن (بالکسرہ)	۳۰	۴۱
جنب	الجار بالجنب	...	۴۱
	الصاحب بالجنب	...	۴۱

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
جلب	جلبا	...	۴۲
جلح	اجلحۃ	۳۳	...
	جلاح (بالضمہ)	...	۴۲
جہد	جہاد	۳۳	...
جہل	جہولا	...	۴۲
حار	حور	۳۳	...
حاش	حاشا	...	۴۳
	حاش للہ	...	۴۳
حبر	تحبرون	...	۴۳
حبک	حبک	۳۳	...
حبل	حبل	۳۳	...
	حبل اللہ	...	۴۳
حتی	حتی	...	۴۳
حج	یحاجوکم	...	۴۴
حجر	حجر	۳۴	۴۴
	الحجر	۳۴	...
	حجارۃ	۳۴	...
	حجارۃ من سجیل	...	۴۵
	حجرا محجورا	...	۴۵
حد	حدود	...	۴۵
	حدود اللہ	...	۴۵

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
حرف	علی حرف	...	۴۶
حرم	حرم (ضمہ وتشدید)	...	۴۶
	حرام	...	۴۶
	المحروم	...	۴۶
حسب	حسبان	...	۴۷
حسر	حسرة	...	۴۷
حسن	حسان	...	۴۷
حصب	حاصب	...	۴۷
حصحص	حصحص	...	۴۸
حصر	احصروهم	۲۴	...
	حصوراً	...	۴۸
حصن	احصان	۳۵	...
	محصنات	...	۴۸
حط	حطة	...	۴۸
حفد	حفدة	...	۴۹
حفر	حافره	...	۴۹
حفظ	حفظه	...	۴۹
حق	حق علیہ کذا	...	۴۹
	بالحق	...	۵۰
حکم	حکم	...	۵۰
حل	حل (بالکسرة)	...	۵۰

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
حل	یحل علیہ (حاے مکسورہ)	...	۵۰
حم	حم	۳۵	...
حما	حام	...	۵۱
حمد	حمد	...	۵۱
حمل	حمل	...	۵۱
	حمالۃ الحطب	۲۶	...
	حمل الامانۃ	۳۱	...
حنث	حنث	۳۶	...
حنف	حنیف	...	۵۲
حنک	احتنکن	...	۵۲
حي	احیاء	۳۲	...
خار	خور	۳۷	۵۲
	خیرات	...	۵۳
خاط	خیط	۳۷	...
	الخیط الابیض	۳۸	...
	الخیط الاسود	۳۸	...
خاف	تخوف	...	۵۳
خان	خائنۃ الاعین	...	۵۳
ختر	ختار	...	۵۳
ختم	ختم	۳۸	...
	خاتم (تا بالفتحہ)	۳۸	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
خد	تصعرخدک	...	۵۴
خرج	خرج	...	۵۴
	مخرج	...	۵۴
خرص	خراصون	...	۵۵
خسا	اخسؤا	...	۵۵
خسف	یخسف بہم الارض	۳۹	...
خشع	خشع	...	۵۵
خطف	خطف الخطفة	...	۵۵
خفا	إخفا	...	۵۶
خفض	إخفض جناحک	...	۵۶
خل	خلال	...	۵۶
خلد	خلد	۳۹	۵۶
	مخلدون	۳۹	...
	اخلد الی الارض	...	۵۷
خلف	اختلفوا فی الکتاب	...	۵۷
	أخلف	۴۰	...
	خلف	۳۹	...
	خلف	۳۹	...
خلق	اختلاق	...	۵۷
	خلاق (بالفتحہ)	...	۵۸
	خلق (بالضمہ)	...	۵۷

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	صحیحہ صفحہ
خمر	خمر	۴۰	...
خمص	مخمصہ	...	۵۸
خلق	مخلقۃ	...	۵۸
خوي	خاویۃ	...	۵۸
دار	دائرۃ	...	۵۸
دان	دین	۴۰	...
	مدینین	...	۵۹
دب	دابۃالارض	...	۵۹
دبر	دلبرۃ	...	۵۱
دثر	المدثر	۴۱	...
دحض	مدحضین	...	۵۹
دخن	دخان	۴۱	۵۹
درک	ادراک علمہم	...	۶۰
دسا	دسیہا	...	۶۰
دع	یدع	...	۶۰
دفئی	دفء	...	۶۰
دهق	دهاقا	...	۶۰
دون	دون	...	۶۱
ذبح	ذبح عظیم	...	۶۱
ذرأ	ذرانا	...	۶۲
ذرع	ذرع	...	۶۲

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحه	ضمیمه صفحه
ذکر	ذکر	۴۲	۹۲
	اهل الذکر	...	۹۲
ذل	اذلة	...	۹۲
ذم	ذمة	...	۹۳
ذنب	ذنوبا	...	۹۳
راب	ریب	...	۹۳
	ریب المنون	...	۹۳
راح	روح (بالفتحه)	۴۲	...
	روح (بالضمه)	۴۲	۹۳
	روح القدس	...	۹۴
	ریح	۴۳	۹۴
راد	راودته عن نفسه	...	۹۴
	روید	...	۹۴
راش	ریشا	...	۹۴
رأی		...	۹۵
رب	ربما	...	۹۵
رب	رب	۴۳	...
	ربانیین	...	۹۶
	ربیون	...	۹۵
ربا	ربوة	...	۹۶
	الربوا	۴۴	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
رتل	رتل	۳۵	...
رجا	رجا	...	۶۶
رجز	رجز (بالکسرہ)	...	۶۷
رجس	رجس (بالکسرہ)	...	۶۷
رجع	إرجعون	...	۶۸
	ذات الرجع	۳۵	۶۷
	رجعوا الی انفسہم	...	۶۸
رجف	رجفة	...	۶۹
	راجفة	...	۶۹
رجل	رجل	...	۶۹
رجم	رجم	۳۶	...
	رجما بالغیب	۳۶	...
	رجوما	...	۷۰
	رجیم	...	۷۰
رحم	ارحام	...	۷۰
رد	ردوا ایدیہم فی افواہہم	...	۷۰
ردف	ردف	...	۷۱
	رادفة	...	۷۱
ردی	المتردیة	...	۷۱
رزق	رزق	۳۶	...
رسا	رواسی	...	۷۱

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
رسل	رسول	۳۶	...
رشد	رشدا	...	۷۱
رصد	مرصد	۳۶	...
	بالمرصاد	...	۷۲
رعي	راعنا	...	۷۲
رعب	رعب	۳۷	...
رغم	مراغم	...	۷۲
رفث	رفث	۳۷	...
رفع	رفع	۳۸	۷۲
رقب	رقبة	...	۷۳
رقم	رقیم	۳۸	...
	اصحاب الکهف والرقیم	۱۱۵	۹۶
رکس	ارکسهم	...	۷۳
رکض	ارکض برجلک	۳۹	...
رکن	رکن	...	۷۳
رمی		۳۹	...
رها	رهوا	...	۷۳
زاج	زوج	۳۹	۷۴
	زوجین	...	۷۴
	زوجین اثنین	...	۷۴
زاغ	زیغ	...	۷۴

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
زال	زیلنا	...	۷۴
زان	زینة	...	۷۵
زبر	زبر (بالضمہ)	...	۷۵
زحف	زحف	...	۷۵
زکی	زکوة	۵۰	...
زلزل	زلزلة	...	۷۵
زمل	زمل	...	۷۵
	مزمل	۵۰	۷۶
زنم	زنیم	...	۷۶
س	س	...	۷۶
ساب	سائبة	...	۷۶
ساد	سود	...	۷۷
ساط	سوط	...	۷۷
ساع	ساعة	۵۱	...
	الساعة	۵۱	...
ساف	سوف	...	۷۷
ساق	کشف عن الساق	۵۱	...
سال	السائل	...	۷۷
	سولت لي نفسي	...	۷۷
سام	مسومة	۵۱	...
	مسومین	۵۲	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
ساء	سوآۃ	...	۷۸
سب	الاسباب	...	۷۸
سبح	یسبحون	۵۲	...
	مسبحین	۵۲	...
سبط	اسباط	...	۷۸
سبع	سبع	۵۳	...
سبل	ابن السبیل	...	۷۹
	فی سبیل اللہ	۵۳	...
	فی سبیل الطاغوت	۵۳	...
سجد	سجد	...	۷۹
	مسجد	...	۷۹
	المسجد الحرام	...	۷۹
سجر	سجر	۵۳	...
سجل	سجل	...	۸۰
	سجیل	۵۳	...
سحت	سحت	...	۸۰
	السحت	...	۸۰
سحر	سحر	...	۸۰
سخر	سخر	۵۳	۸۱
سد	سد ذوالقرنین	...	۸۱
سدر	سدر	۵۵	...

ماخذ	الفاظ	غرائب القرآن صفحه	قصوصه صفحه
سدر	سدرة المنتهي	۵۵	...
سر	سر	...	۸۳
سرب	سرب	..	۸۳
سردق	سرادق	...	۸۳
سرق	استرق السمع	...	۸۴
سعر	سعير	...	۸۴
سفح	مسافحات	...	۸۴
	مسافحين	...	۸۴
سفر	سفرة	...	۸۵
	اسفارا	...	۸۵
سقط	سقط في ايديهم	۵۶	...
سقف	سقفا محفوظا	۵۶	...
سقم	سقيم	۵۶	...
سكر	سكرا	۵۷	۸۵
سكن	سكينة	۵۷	...
	سكن اليه	۵۷	۸۵
سلق	سلقوكم	...	۸۵
سلم	سلم	۵۸	...
	اسلام	۵۸	...
	اسلم له	۵۸	...
	سلام	۵۸	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
سما	اسم (بالکسرہ)	۵۹	۸۶
	اسماء کلها	..	۸۶
	سماء	۵۹	۸۶
	سماوات	۶۰	...
	ابواب السماء	۶۱	...
	سمیا	۶۱	...
سمر	السامری	...	۸۷
سمع	واسمع غیر مسمع	...	۸۸
سندس	سندس	...	۸۸
سوی	استوی	...	۸۸
	استوی علی العرش	۶۱	...
	ساوی	...	۸۸
	سواء	...	۸۸
	سویا	۶۱	...
سهم	ساهم	۶۲	...
شاء	من یشاء	...	۸۹
شبه	شبه لهم	۶۲	...
	متشابه	۶۲	...
شجر	الشجرة	...	۸۹
شد	اشداء	...	۸۹
	شدادا	۶۲	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	فصیحہ صفحہ
شرب	اشربوا فی قلوبهم العجل	...	۹۰
شرح	شرح صدر	۱۱۶	...
شرع	شرعة	...	۹۰
شرک	شرک فی الاموال والاولاد	...	۹۰
شطن	شیطان	۹۲	۹۰
شعر	شعائر	...	۹۱
شغف	شغفها	...	۹۱
شفع	شفاعة	...	۹۱
شکل	شاکله	...	۹۲
شمز	اشمازت	...	۹۲
شنا	شانئک	...	۹۲
شهب	شهاب	...	۹۲
شهد	شاهد	...	۹۳
	شهید	...	۹۳
	مشهود	...	۹۳
صاب	حیث اصاب	...	۹۳
صاح	صیحة	...	۹۴
صار	فصرهن الیک	۶۶	...
	صور	۶۶	...
صاع	صواع	...	۹۴
صبر	صبر	۶۶	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
صبغ	صبغۃ	...	۹۴
صحب	صاحب	...	۹۵
	اصحاب الفیل	...	۹۵
	اصحاب الاخدود	...	۹۵
	اصحاب الایکۃ	...	۹۶
	اصحاب الحجر	...	۹۶
	اصحاب الکہف والرقیم	...	۹۶
	اصحاب النار	...	۹۷
صد	صدید	...	۹۷
صدع	صدع	...	۹۷
	ذات الصدع	...	۹۷
صدق	صدق	...	۹۸
صعد	السعود فی السماء	...	۹۸
صعق	صاعقہ	...	۹۸
صفا	صفا	...	۹۹
صلا	صلواۃ	...	۹۹
	صلوات	...	۹۹
صلب	من بین الصلب والترائب	...	۱۰۰
صلح	صلح	۶۷	...
	صالح	۶۷	...
صم	صم	...	۱۰۰

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
ضنو	صنوان	...	۱۰۰
ضاز	ضیزیٰ	...	۱۰۱
ضحک	ضحک	۶۷	...
ضر	اولی الضرر	...	۱۰۱
ضرب	ضرب	۶۸	...
ضغث	ضغثا	۶۹	...
ضل	ضال	...	۱۰۲
	ضلال	...	۱۰۱
	اضلال	...	۱۰۱
	ضلالۃ	...	۱۰۲
ضھي	یضاھئون	...	۱۰۲
طاب	طوبیٰ	...	۱۰۲
	طیبات	...	۱۰۲
طار	طیرا	۶۹	...
	طائر	۶۹	...
	منطق الطیر	۷۰	...
طاع	یستطیع	...	۱۰۳
طاف	طائف	...	۱۰۳
	طوفان	۷۱	...
طال	طولا	...	۱۰۳
	الطول	...	۱۰۳

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
طبع	طبع	...	١٠٣
	طبع علی قلوبهم	...	١٠٣
طبق	طبق	٧١	...
	طبقا عن طبق	...	١٠٥
	طباقا	٧١	...
طرف	طرف	٧٢	١٠٦
طرق	الطارق	٧٢	...
	طرائق	٧٢	١٠٦
	سبع طرائق	...	١٠٦
طس	طس	٧٢	...
طسم	طسم	٧٣	...
طغی	تطغوا	...	١٠٦
	طاغوت	٧٣	...
طفق	طفق	...	١٠٦
طلع	مطلع الشمس	١١١	...
طمس	طمس	٧٣	١٠٧
طود	طود	٧٣	١٠٧
طور	اطوارا	٧٤	...
طوی	کطی السجل للکتب	...	١٠٧
طه	طه	٧٤	...
ظفر	ذی ظفر	...	١٠٨

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	قصیدہ صفحہ
ظل	ظل	۷۴	...
	ظلت	...	۱۰۸
	ظلۃ	...	۱۰۸
ظلم	ظلمات	۷۴	۱۰۹
	ظلموابها	...	۱۰۹
ظن	ظن	۷۵	...
ظهر	الاماظهرمنها	۷۵	۱۰۹
	بظاهرمن القول	...	۱۱۰
عاد	معاد	...	۱۱۰
عان	عين حمئة	۱۱۶	...
	عين القطر	...	۱۱۰
	حورعين	۷۶	...
عثر	عثر	...	۱۱۰
عجز	عجوز	...	۱۱۰
عجل	عجلتم امرربكم	۷۶	...
عد	عددة	...	۱۱۱
	نعدلهم عدا	...	۱۱۱
عدن	عدن	...	۱۱۱
عذب	العذاب الادنى	...	۱۱۱
عرب	اعراب	...	۱۱۲
	عرب (بالكسرة)	...	۱۱۲

ماخذ	الفاظ	غريب القرآن صفحه	صحيحه صفحه
عرج	ذی المعارج	...	۱۱۲
عرش	عرش	۷۶	۱۱۲
عرض	عرض	...	۱۱۲
عرف	بالعرف	...	۱۱۳
	اعراف	۷۶	...
	علی الاعراف	۷۶	...
عرم	العرم	...	۱۱۳
	سیل العرم	...	۱۱۳
عری	عراء	...	۱۱۳
عزم	عزموا الطلاق	...	۱۱۳
عسعس	عسعس	...	۱۱۴
عسق	عسق	۷۶	...
عسی	عسیٰ	...	۱۱۴
عصا	عصا	۷۷	...
عصر	عصر	۷۷	...
عضل	تعضلوهن	...	۱۱۴
عطا	اعطیٰ	...	۱۱۴
عفا	عفا اللہ عنک	...	۱۱۴
	عفوا	...	۱۱۵
	العفو	...	۱۱۵
عفر	عفریت	۷۷	۱۱۵

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
عقد	عقدة	۷۷	...
	عقدةاللسان	۷۸	...
	العقود	...	۱۱۶
عقم	عقیم	...	۱۱۶
علق	علق	۷۸	...
	المعلقة	...	۱۱۶
علم	علم	۷۸	...
	علم آدم	...	۱۱۷
	عالمین	...	۱۱۷
علی	علی	۷۹	۱۱۸
	علی شئی	...	۱۱۹
عمی	عمی	۷۹	...
عن	عن	۷۹	۱۱۹
عنت	العنت	...	۱۲۰
	عنت	...	۱۲۰
عند	عند	...	۱۲۰
عهد	عهد	...	۱۲۱
	عهداً	...	۱۲۱
	عهدالله	...	۱۲۱
غاب	غیب	۷۹	...
	بالغیب	۷۹	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	قصیدہ صفحہ
غار	غیر	...	۱۲۲
غدا	غدا	۸۰	...
غرا	نغرینک بهم	...	۱۲۳
غرب	مغرب الشمس	۱۱۷	...
غرم	غراما	...	۱۲۳
	مغرما	...	۱۲۳
غسق	غساق	...	۱۲۳
غسل	غسلین	...	۱۲۳
غطش	اغطش	...	۱۲۴
غل	اغلال	...	۱۲۴
غلظ	اغلظ علیهم	...	۱۲۴
غلف	غلف (بالضمه)	۸۰	...
غلم	غلام	۸۰	...
غوی	إغوی	...	۱۲۴
	غوی	...	۱۲۵
ف	ف	...	۱۲۵
فار	فار	۸۱	...
فاض	تفیضون	...	۱۲۶
فام	فوم	...	۱۲۷
فاء	فئی	...	۱۲۷
فتأ	تفتئوا	...	۱۲۸

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	صحیفہ صفحہ
فتح	فتح	...	۱۲۷
	الفتاح	...	۱۲۸
	مفاتح	۸۱	...
	بما فتح اللہ علیکم	...	۱۲۸
فتر	فترۃ	۸۱	...
فتل	فتیلا	...	۱۲۹
فتن	فتنہ	۸۱	۱۲۹
	فاتنین	...	۱۲۹
فج	فجاجا	...	۱۲۹
فحش	فاحشۃ	...	۱۳۰
فرج	فرج	...	۱۳۰
	حفظ الفرج	...	۱۳۰
فردوس	فردوس	۸۲	۱۳۰
فرش	فرشا	۸۳	...
فرض	فریضہ	...	۱۳۱
فرعون	فرعون	...	۱۳۱
فرغ	اصبح فؤاد فارغا	...	۱۳۱
	سنفرغ لکم	...	۱۳۱
فرق	فافرق	...	۱۳۲
	فرق	...	۱۳۱
	فرقان	...	۱۳۲

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	صفحہ
فرہ	فارھین	...	۱۳۲
فری	فریا	۸۳	...
فز	استفزہ من الارض	...	۱۳۲
فضل	فضال	...	۱۳۳
فطر	فطور	...	۱۳۳
فعل	فعلہ	...	۱۳۳
فلک	فلک	۸۳	...
فند	تفندون	...	۱۳۳
فی	فی	...	۱۳۴
قاب	قاب	...	۱۳۵
قات	مقیتا	...	۱۳۵
قام	قام	...	۱۳۵
	قوام	۸۳	...
	مقام	۸۴	...
	تقویم	۸۴	...
قبض	قبضت قبضۃ من اثر	۸۴	۱۳۵
قبل	قبلۃ	...	۱۳۶
	قبیلا	...	۱۳۶
قتل	قاتلھم اللہ	۸۴	۱۳۶
قد	قد	...	۱۳۶
قدر	قدر	۸۴	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
قدر	لیلۃ القدر	...	۱۳۸
	قدر علیہ	...	۱۳۸
	تقدیر	...	۱۳۷
قدم	تقدموا بین یدی اللہ ورسولہ	...	۱۳۸
	قدم صدق	...	۱۳۸
قذف	قذف	...	۱۳۹
قر	مستقر	۸۵	۱۳۹
	ذات قرار	...	۱۳۹
قرا	اقرا	۸۵	۱۳۹
	قرآن	۸۵	...
	فاتبع قرآنہ	...	۱۳۹
قرد	قردۃ	...	۱۴۰
قرع	القارعۃ	...	۱۴۰
قرن	ذوالقرنین	...	۱۴۰
قسطاس	قسطاس	...	۱۴۲
قسم	قسم	۸۶	...
قصر	قاصرات الطرف	...	۱۴۲
قضی	قضی	...	۱۴۳
	قضی منہا وترا	...	۱۴۳
قط	قطنا	...	۱۴۳
قطع	قطع من اللیل	...	۱۴۳

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	مفردات صفحہ
قطع	قطع السبیل	۸۶	...
قطمر	قطمیر	...	۱۳۴
قلب	تقلب فی البلاد	...	۱۳۵
	یقلب کفیہ	...	۱۳۵
قلد	قلائد	...	۱۳۵
قمر	القمر	۸۶	...
قنت	قانتون	...	۱۳۵
قنی	اغنی واقنی	...	۱۳۵
قوی	المقوین	...	۱۳۶
	بقوۃ	...	۱۳۵
ک	ک	...	۱۳۶
کاب	اکواب	...	۱۳۶
کاد	کاد	...	۱۳۷
	کید	...	۱۳۷
کار	کورت	...	۱۳۷
کان	کان	...	۱۳۸
کان	کان (کاف والف بالفتحہ ونون مشدد)	...	۱۳۹
کاین	کاین	...	۱۵۰
کبد	کبد	۸۶	...
کتب	کتب	۸۷	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحه	صحیحه صفحه
کتب	کتاب	۸۷	...
کثر	الکوثر	۹۰	...
	تکاثر	۹۱	...
کدا	اکدی	...	۱۵۰
کدر	انکدرت	...	۱۵۰
کذا	کذا	...	۱۵۰
کذب	کذب	۹۱	۱۵۱
کرس	کرسی	۹۱	...
کسف	کسف	...	۱۵۱
کشف	کشف عن الساق	۹۱	...
کف	کافة	...	۱۵۱
کفر	کافر	۹۲	۱۵۱
کل	کل	۹۳	...
	کلا	...	۱۵۲
	کلتا	...	۱۵۲
	کلما	...	۱۵۲
	کلا ع	...	۱۵۲
کلب	مکلبین	...	۱۵۲
کلم	کلمة	۹۳	...
	کلمات	...	۱۵۳
	الکلمة الطیب	...	۱۵۳

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
کمہ	الاکمہ	۹۴	...
کند	کنود	۹۴	...
کی	کی	...	۱۵۳
ل	ل	...	۱۵۳
لا	لا	...	۱۵۷
	لات	...	۱۵۸
	لاجرم	...	۱۵۸
لوح	لواحۃ	...	۱۵۸
	لوح محفوظ	...	۱۵۸
لوم	ملیم	...	۱۵۹
لب	الباب	...	۱۵۹
لبث	لبث	۹۴	...
لبس	لبس	۹۴	۱۵۹
	لباس	...	۱۵۹
لحن	لحن القول	۹۵	...
لسن	لسان صدق	...	۱۶۰
لقم	التقم	۹۵	...
لمس	لمس	۹۵	...
لعل	لعل	...	۱۶۰
لغا	الغوا فیہ	...	۱۶۱
لقی	القاء علیہ	...	۱۶۱

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	صفحہ
لقی	القی	۹۵	۱۶۱
	القیا	۹۵	...
	لقیکم	...	۱۶۲
لما	لما	...	۱۶۲
لن	لن	...	۱۶۲
لہا	لھوا	...	۱۶۳
لہم	الہمہا	...	۱۶۳
لو	لو	...	۱۶۳
	لولا	...	۱۶۴
	لوما	...	۱۶۵
لوى	یلون السنتہم بالکتاب	...	۱۶۵
	لیابالسنتہم	...	۱۶۵
لیت	لیت	...	۱۶۵
لیل	لیل	...	۱۶۶
لئلا	لئلا	...	۱۶۶
ما	ما	...	۱۶۶
	ماذا	...	۱۶۷
مات	موت	۹۶	...
	الموتى	۹۶	...
ماد	تمیدبکم	۹۷	...
	مائدۃ	۹۷	...

ماخذ	الفاظ	غريب القرآن صفحه	صحيحه صفحه
ماجوج	ماجوج	۹۷	...
مثل	مثل	۹۷	...
	تماثیل	۹۸	...
مرا	امرات	۹۸	....
مرج	مریج	...	۱۶۸
مرد	مارد	...	۱۶۸
	مرید	...	۱۶۸
مرض	مرض	۹۸	...
مریم	مریم	۹۹	...
مس	مس	...	۱۶۸
	مساس	...	۱۶۸
مسح	مسح بالسوق والاعناق	...	۱۶۹
	المسیح	...	۱۶۹
مسخ	مسخ	...	۱۶۹
مشج	امشاج	...	۱۶۹
مصر	مصر	۹۹	...
مطر	مطر	...	۱۶۹
مع	مع	...	۱۷۰
معن	ماعون	۹۹	...
مکر	مکر	۹۹	۱۷۰
ملک	ملک	۱۰۰	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	صفحہ صفحہ
ملک	ملک	۱۰۱	...
	ملائکۃ	۱۰۰	...
	ماملکت ایمانکم	۱۰۰	...
	ملوکا	...	۱۷۰
من	منا	۱۰۲	...
	غیر ممنون	...	۱۷۳
من	من (بالکسرہ)	...	۱۷۱
ملی	املی	...	۱۷۳
	املیۃ	...	۱۷۴
	تملی	...	۱۷۳
	ملی	...	۱۷۳
مهد	مهد	...	۱۷۴
ن	ن	۱۰۳	...
	ذاالنون	۱۰۳	...
نار	نار	۱۰۳	۱۷۴
ناش	تناوش	...	۱۷۴
نبا	نبا	...	۱۷۵
	لاینبئک مثل خبیر	...	۱۷۵
نبت	انبتکم	...	۱۷۵
نبذ	نبذتها	...	۱۷۶
نتق	نتق	۱۰۴	...

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
نجد	النجدین	...	۱۷۶
نجم	نجم	۱۰۴	...
نحر	نحر	۱۰۵	...
نحس	نحاس	...	۱۷۶
	نحس	...	۱۷۶
	ایام نحسات	...	۱۷۶
نحل	نحلۃ	...	۱۷۷
ندا	یوم التناد	...	۱۷۷
نزع	نزع	...	۱۷۷
نزل	نزل	۱۰۵	...
	انزال	۱۰۵	...
نسخ	نسخ	۱۰۵	...
نسک	منسکا	...	۱۷۷
نسی	نسی	۱۰۶	۱۷۷
	نساء	...	۱۷۸
نشا	ناشئۃ اللیل	...	۱۷۸
نشز	نشوز	...	۱۷۸
نصب	نصب	...	۱۷۹
	نصب (بالضمہ)	...	۱۷۹
نصر	انتصر	...	۱۷۹
	انتصر منہ	...	۱۷۹

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
نطح	النطیحة	...	۱۸۰
نطف	نطفة	...	۱۸۰
نطق	منطق الطیر	۱۰۶	...
نظر	ینظرون	...	۱۸۰
نعس	نعاس	۱۰۶	..
نفا	ینفوا من الارض	۱۰۶	۱۸۰
نفث	نفاثات	۱۰۷	...
نفس	نفس	۱۰۷	۱۸۱
	النفس الامارة	۱۰۸	...
	النفس اللوامة	۱۰۸	...
	النفس المطمئنة	۱۰۸	...
نفق	انفاق	...	۱۸۱
	انفقوا	...	۱۸۱
نفل	نافلة	۱۰۹	...
نقب	نقبوا فی البلاد	...	۱۸۲
نقر	نقیرا	...	۱۸۲
نقم	انتقام	...	۱۸۲
	ذوانتقام	...	۱۸۲
	نقم	۱۰۹	۱۸۲
نکح	نکاح	...	۱۸۲
نکس	نکسوا علی رؤسهم	...	۱۸۳

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	ضمیمہ صفحہ
نمل	النمل	۱۰۹	...
	نملۃ	۱۰۹	...
	وادالنمل	۱۱۰	...
نہر	نہر	...	۱۸۳
ہا	ہا	...	۱۸۳
ہام	فی کل وادیہیمون	...	۱۸۴
ہبط	ہبط	۱۱۰	...
ہدہد	الہدہد	۱۱۰	...
ہدی	ہدی	...	۱۸۴
	یہدی	...	۱۸۴
	الہدی	...	۱۸۵
ہزی	استہزاء	...	۱۸۵
ہضم	ہضیم	...	۱۸۶
ہطع	مہطعین	...	۱۸۶
ہل	ہل	...	۱۸۶
ہلع	ہلوعا	...	۱۸۶
ہنا	ہنا	...	۱۸۶
ہوی	ہوی	۱۱۰	۱۸۷
	ہاویۃ	۱۱۱	...
	امہ ہاویۃ	۱۱۱	...
ہیت	ہیت لک	...	۱۸۷

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	صفحہ
هیهات	هیهات هیهات	...	۱۸۷
و	و	...	۱۸۷
وبق	موبق	...	۱۸۸
وتد	ذوالاوتاد	۱۱۱	۱۸۸
	ساوتاد	۱۱۱	...
وجه	وجه	۱۱۱	۱۸۹
	علی وجه ابی	۱۱۲	...
	وجوه	۱۱۲	...
وحی	اوحی	...	۱۸۹
ودی	وادی	...	۱۸۹
ورد	ورود	...	۱۸۹
	وردا	...	۱۹۰
وری	وراء	۱۱۲	۱۹۰
وزن	وزن	...	۱۹۰
	موزون	...	۱۹۱
	میزان	...	۱۹۱
وسط	اوسط	۱۱۳	...
	وسطا	۱۱۲	...
	وسطی	۱۱۳	...
وصل	وصیلة	...	۱۹۱
وضع	وضع	...	۱۹۱

ماخذ	الفاظ	غریب القرآن صفحہ	صفحہ
وطئی	یواطئوا	...	۱۹۱
	مواطاۃ	...	۱۹۲
وفی	متوفیک	۱۱۳	...
وقذ	الموقوذۃ	...	۱۹۲
وقف	وقفوهم	...	۱۹۲
وقی	تقوی	۱۱۳	۱۹۲
وکا	متکا	...	۱۹۳
ولی	ولی	...	۱۹۳
	مولی	...	۱۹۳
	ولایت	...	۱۹۳
	اولی لک فاولی	...	۱۹۳
وهن	تهنوا	...	۱۹۴
وی	وی کان	...	۱۹۴
ویل	ویل	...	۱۹۴
یاجوج	یاجوج	۱۱۳	...
یدی	ید	۱۱۴	۱۹۵
	ذوالاید	۱۱۴	...
	عن ید	۱۱۴	...
	باید	...	۱۹۵
	ردوا ایدیهم فی افواههم	...	۱۹۵
	بین ایدیهن وارجلهن	...	۱۹۵

ماخذ	الفاظ	فرہنگ القرآن صفحہ	صفحہ صفحہ
یس	یس	۱۱۴	...
یعقوب	یعقوب	۱۱۵	...
یمن	یمین	۱۱۵	...
	ماملکت یمینک	۱۱۵	۱۳۶
یوم	یوم	...	۱۹۶
یئس		...	۱۹۷

BY THE SAME AUTHOR.

Just Out.

Sayings of the Prophet Muhammad Edited and Translated from the Original Arabic With an Introduction Demy 8vo 266 + xxvi. pp. Price Rs. 6, postage extra.

In the Press.

1. The Life of Mohammed: with a Chapter on Islam Cr. 8vo About 250 pp Second Revision. Price Rs 2, postage extra.
2. The Qur'an: translated from the Original Arabic. (Third Revision).

Reform Society, Daryabad, Allahabad.

Printed by Syed Mohammed Zaki, at the Haidari Press,
207 Shahganj, Allahabad,